

Van uitvaller naar uitblinker!

Een soepele overgang van het voortgezet speciaal onderwijs
naar het middelbaar beroepsonderwijs

Naam: Marloes Pierlo
Studentnummer: 2191183
Onderzoeksbegeleider: Nico Schouws
Opleiding: Master Special Educational Needs
Afstudeerrichting: Gedrag

Fontys Hogeschool
Juni 2013

Inhoudsopgave

Samenvatting	4
Inleiding	5
1. Aanleiding en probleemstelling	6
1.1 De context.....	6
1.2 Aanleiding en probleemstelling	6
1.3 Onderzoeksvraag en deelvragen	7
1.4 Kernbegrippen	7
1.5 Gerelateerd onderzoek	7
2. Theoretisch kader	9
2.1 Aanval op schooluitval	9
2.2 Succesfactoren binnen het vmbo	9
2.3 Succesfactoren in de overgang naar het mbo	10
2.4 Van vso naar mbo: een moeizame overgang	10
2.5. Onderwijsbehoeften	11
2.5.1. Leerlingen met een autisme spectrum stoornis.....	11
2.5.2. Leerlingen met ADHD.....	12
2.6 Rol van de docent	13
H3 Onderzoeksmethodologie	14
3.1 Doel van het onderzoek	14
3.2. Onderzoeksparadigma.....	14
3.3. Onderzoeksstrategie	14
3.4 Rol van de respondenten en deelnemers.....	15
3.5 Onderzoeksmethoden en dataverzameling	16
3.5.1. Interviews	16
3.5.2 Enquêtes	16
3.6 Data-analyse.....	17
3.7 Ethische overwegingen, validiteit, betrouwbaarheid en triangulatie	17
4. Data analyse en resultaten	19
4.1 De interviews	19
4.1.1 Beroepsoriëntatie en keuze voor een opleiding	19
4.1.2 Sociale vaardigheden en gedrag	20
4.1.3 Studievaardigheden.....	21
4.1.4 Onderwijsbehoeften.....	22
4.1.5 Overdracht naar het mbo	22

4.1.6 Aanbevelingen voor een succesvolle overgang	23
4.2 Enquêtes.....	24
4.2.1 Stages en beroepsoriëntatie	25
4.2.2 Studiecompetenties	26
4.2.3 Sociale en communicatieve competenties	27
H5 Beantwoording van de onderzoeksvraag; conclusie en discussie	28
5.1 Beantwoording deelvraag 1	28
5.2 Beantwoording deelvraag 2	30
5.3 Beantwoording deelvraag 3	31
5.4 Beantwoording onderzoeksvraag; conclusie en advies	32
5.5 Advies ter verbetering van het overgangstraject.....	34
6. Evaluatie en reflectie	35
Literatuurlijst.....	37
Bijlage 1: Uitwerking interview R1	39
Bijlage 2: Uitwerking interview R2	46
Bijlage 3: Uitwerking interview R3	55
Bijlage 4: Enquête ondersteuningsbehoeften leerlingen	65
Bijlage 5: Enquête aanbod van de school.....	69
Bijlage 6: Uitslag enquête ondersteuningsbehoeften leerlingen.....	73
Bijlage 7: Uitslag enquête aanbod van de school	75
Bijlage 8: Verschillen tussen behoeften leerlingen en aanbod school.....	77

Samenvatting

Sinds enkele jaren is het voor de leerlingen van cluster vier school X mogelijk om een diploma te behalen en door te stromen naar een vervolgopleiding. In plaats van de problematiek van de leerlingen, staan nu de mogelijkheden en het toekomstperspectief van de leerlingen centraal. Dit blijkt echter geen garantie te zijn voor een soepele overgang naar het vervolgonderwijs. De ervaring leert dat leerlingen uit het cluster vier onderwijs vaak voor aanvang van de opleiding al afgewezen worden of vlak na de start uitvallen.

Schooluitval blijkt niet alleen een probleem te zijn voor leerlingen van school X, maar het is een probleem waar landelijk aandacht aan wordt besteed. Middels een pakket maatregelen van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) is sinds 2006 de aanval op schooluitval ingezet. Hoewel de maatregelen effectief zijn, is de afname van voortijdig schoolverlaters onvoldoende om de doelstelling die gesteld is voor 2016 te behalen. Een terrein waar de aanval op schooluitval zich op richt, is de uitval bij overgangen. Overgangen in het onderwijs zijn bijzonder risicovol (Van Esch & Neuvel, 2007). Dit geldt zeker voor leerlingen met speciale onderwijsbehoeften, zoals de leerlingen van school X. Het doel van dit onderzoek is om het risico bij de overgang van school X naar het vervolgonderwijs te verkleinen en daarmee op kleine schaal bij te dragen aan het terugdringen van schooluitval.

De onderzoeksvraag *‘Wat is er nodig om de overgang van leerlingen met het uitstroomprofiel vervolgonderwijs van cluster 4 school X naar het middelbaar beroepsonderwijs succesvol te laten verlopen?’* staat centraal.

In dit actieonderzoek wordt op basis van literatuur en praktijkervaringen gezocht naar factoren die kunnen bijdragen aan een soepele overgang. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van interviews met ouders van oud-leerlingen en de contactpersoon van een mbo-school. Ook worden de behoeften aan ondersteuning van de huidige leerlingen in kaart gebracht door middel van enquêtes. Op basis van deze gegevens is een advies ter verbetering geformuleerd.

Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt dat voor een soepele overgang, de leerling gebaat is bij maatwerk. Zowel in de voorbereiding op de overgang als tijdens de overdracht en de daadwerkelijke overgang, moet er rekening gehouden worden met de specifieke onderwijsbehoeften van de leerling. Daarnaast kan de school een aantal punten verbeteren om een sterke basis neer te zetten waar alle leerlingen baat bij hebben. Er moet tijdig gestart worden met een gevarieerde beroepsoriëntatie, zodat leerlingen zich een beeld kunnen vormen van opleiding en beroep. Voor de overdracht moet gebruik worden gemaakt van een papieren dossier, maar ook een warme overdracht met alle betrokken partijen levert een goede bijdrage. Protocollen omtrent de overgang moeten niet alleen bekend zijn bij alle partijen, maar er moet ook op toegezien worden dat deze worden nageleefd. Een goede samenwerking met alle partijen, maar zeker met ouders, biedt positieve perspectieven.

Verder onderzoek zou gedaan kunnen worden naar aanleiding van de evaluatie die plaats zal vinden na de implementatie van de aangedragen verbeterpunten.

Inleiding

In de opleiding Master Special Educational Needs is een reflectief onderzoekende houding van groot belang. Er wordt voortdurend een koppeling gemaakt tussen theorie, praktijk en persoon, het handelen van de leerkracht staat hierbij centraal.

Met het praktijkgericht onderzoek krijg ik als master student de kans om het geleerde in praktijk te brengen. In dit onderzoek ga ik op basis van een praktijkprobleem in kritische dialoog met mezelf en anderen aan de hand van literatuur, praktijkervaringen en mijn persoonlijke visie.

Ik geef les op een kleine cluster vier school voor voortgezet speciaal onderwijs. Het is een school die in de afgelopen jaren een grote ontwikkeling heeft doorgemaakt. De visie van de school is veranderd van probleemgericht, naar toekomstgericht. Er wordt gekeken naar de kansen en mogelijkheden van de leerlingen, ook na het verlaten van onze school. Ons onderwijs wordt vorm gegeven binnen drie uitstroomprofielen. Leerlingen stromen uit naar dagbesteding, een arbeidsplek of vervolgonderwijs.

De overgang naar vervolgonderwijs staat in dit onderzoek centraal. Er wordt in beeld gebracht welke factoren een bijdrage leveren aan een succesvolle overgang van het voortgezet (speciaal) onderwijs naar het middelbaar beroepsonderwijs (mbo). Daarnaast wordt in kaart gebracht welke extra onderwijsbehoeften leerlingen in het cluster vier onderwijs hebben met betrekking tot het overgangstraject. Vervolgens wordt een vergelijking gemaakt met het huidige overgangstraject van onze school. Op basis van deze vergelijking wordt een advies met mogelijke verbeteringen gepresenteerd.

In het onderzoek wordt mijn school aangeduid als school X. De mbo school waarmee wordt samengewerkt in het praktijkgedeelte van het onderzoek wordt school Y genoemd.

1. Aanleiding en probleemstelling

1.1 De context

In schooljaar 2009-2010 haalt school X de krant, de eerste leerling gaat met een diploma vmbo theoretische leerweg (vmbo-tl) van school. In de schooljaren daarvoor is onze school voor leerlingen vaak het eindstation met betrekking tot het volgen van onderwijs. Leerlingen stromen uit op een plaats voor dagbesteding of op de arbeidsmarkt. Vanaf dat schooljaar is het echter mogelijk om de school te verlaten met een diploma en door te stromen naar vervolgonderwijs.

In 2008 begin ik als groepsleerkracht op school X. Samen met een collega maak ik een start met het vormgeven van de vmbo-tl leerroute. Wat begint met één klas vmbo-tl groeit in vijf jaar tijd uit tot het uitstroomprofiel vervolgonderwijs.

Sinds vorig schooljaar is het uitstroomprofiel uitgebreid met de mogelijkheid om een diploma 'arbeidsmarkt gekwalificeerd assistent' (AKA) op mbo niveau 1 te halen. Met deze nieuwe ontwikkeling wordt de groep die de overgang van school X naar het mbo maakt steeds groter.

Om de overgang in goede banen te leiden, ben ik aangesteld als doorstroomcoördinator. Ik draag zorg voor de leerlingen die een AKA-diploma behalen en voor mijn eigen mentorklas, die middels staatsexamens een vmbo-tl diploma willen halen. In het kader van deze rol richt ik mijn onderzoek op het huidige overgangstraject en de verbeteringen die hierin mogelijk zijn.

1.2 Aanleiding en probleemstelling

De overgang van cluster vier onderwijs naar het mbo blijkt ondanks het behaalde diploma vaak een hoop strubbelingen op te leveren. Hoewel onze leerlingen formeel aan de toelatingseisen voldoen, worden zij soms al bij de intakeprocedure afgewezen. Ook na een ogenschijnlijk goede start, is het terugzakken naar een lager niveau of volledige uitval geen uitzondering. Hier liggen waarschijnlijk meerdere factoren aan ten grondslag.

De moeizame overgang naar het mbo is niet alleen een probleem van school X. Uit onderzoek blijkt dat deze stap voor veel leerlingen lastig is. Meer dan de helft van de uitval binnen het mbo vindt plaats in het eerste jaar (Elffers, 2011).

Voortijdig schoolverlaten is een maatschappelijk probleem waar landelijk aandacht aan wordt besteed. Middels een pakket maatregelen heeft het ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap (OCW) sinds 2006 de aanval op schooluitval ingezet (Van Bijsterveldt, 2012).

Op kleine schaal wil ik graag bijdragen aan het terugdringen van schooluitval. Om dit te bereiken moet de aansluiting van school X op het mbo verbeterd worden. De probleemstelling van dit onderzoek luidt *'het huidige onderwijsaanbod van het uitstroomprofiel vervolgonderwijs op school X sluit onvoldoende aan op het mbo om een goede overgang te realiseren'*. De onderzoeksvraag en deelvragen die hieruit voort komen, worden in de volgende paragraaf beschreven.

1.3 Onderzoeksvraag en deelvragen

Wat is er nodig om de overgang van leerlingen met het uitstroomprofiel vervolgonderwijs van cluster 4 school X naar het middelbaar beroepsonderwijs succesvol te laten verlopen?

- Hoe ziet het huidige overgangstraject van school X eruit met betrekking tot de begeleiding van leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften?
- Welke specifieke onderwijsbehoeften hebben leerlingen van school X met betrekking tot de overgang naar het mbo en de voorbereiding hierop?
- Welke factoren op het gebied van sociaal emotionele ontwikkeling en studievoordigheden hebben een rol gespeeld bij de uitval of succesvolle doorstroom van leerlingen bij de overgang van school X naar mbo school Y?

1.4 Kernbegrippen

Cluster vier

Het speciaal onderwijs is in Nederland ingedeeld in vier groepen die clusters worden genoemd. Elk cluster verwijst naar bepaalde beperkingen voor een groep leerlingen. Cluster vier onderwijs is bedoeld voor kinderen met ernstige ontwikkelingspsychopathologie die tot uiting komt in een emotionele, gedrags- of ontwikkelingsstoornis (Besluit Leerlinggebonden financiering, 2006).

Uitstroomprofiel vervolgonderwijs

De leerlingen in het uitstroomprofiel vervolgonderwijs moeten een vwo, havo of vmbo diploma behalen of een diploma op het niveau MBO1. Het onderwijsaanbod is gericht op een succesvolle doorstroom naar vervolgonderwijs of terugstroom naar het reguliere onderwijs (Schram, 2011).

Overgangstraject

Het traject dat gevolgd wordt bij de overgang van het voortgezet (speciaal) onderwijs naar het mbo, met de daarbij behorende voorbereiding, begeleiding en overdracht.

Succesvolle overgang

Onder een succesvolle overgang wordt verstaan dat de leerlingen van cluster vier school X na het behalen van een diploma de overgang naar het mbo maken en het tijdens het eerste schooljaar niet uitvallen.

1.5 Gerelateerd onderzoek

Er zijn verschillende onderzoeken gedaan naar de overgang van het voortgezet onderwijs naar het mbo. Geen van deze onderzoeken is specifiek gericht op het cluster vier onderwijs, maar het speciaal onderwijs wordt soms wel als aparte groep genoemd. Dit is bijvoorbeeld het geval in de onderzoeksrapportage van de KPC Groep 'Een optimale overgang naar het mbo voor leerlingen van vmbo, vso en PRO' (Armsing, Lieverloo & Van Wentink, 2010). Ook bestaat er een protocol voor leerlingen met autisme voor de overgang van voortgezet onderwijs naar een vervolgopleiding (Clijsen, Van Lieverloo, Mathijssen & Schoots, 2007).

De meeste onderzoeken richten zich op de verbeteringen die mogelijk zijn met betrekking tot het overgangstraject binnen het v(s)o en het mbo. De afstemming en overdracht tussen beide onderwijstypen wordt bijvoorbeeld als verbeterpunt aangedragen (Armsing et al., 2010) evenals de inrichting van de beroeps en studiekeuze (Van Tilborg & Van Es, 2006). De rapportage '*De overgang van vmbo naar mbo: van breukvlak naar draagvlak*' (Van Esch & Neuvel, 2007) biedt een overzichtsstudie van Nederlands onderzoek. Alle genoemde onderzoeken, evenals een aantal andere onderzoeken, worden verwerkt in het theoretisch kader.

2. Theoretisch kader

2.1 Aanval op schooluitval

In 2006 hebben de minister en staatsecretaris van Onderwijs Cultuur en Wetenschap (OCW) de aanval op schooluitval ingezet. De aanval op schooluitval bestaat uit een aantal maatregelen dat voortijdig schoolverlaten actief bestrijdt (ministerie OCW, 2012).

De intensieve aanpak werpt zijn vruchten af. Het aantal leerlingen zonder startkwalificatie¹ is in de afgelopen tien jaar bijna gehalveerd, van 71.000 leerlingen in 2002 naar 38.600 in schooljaar 2010-2011. Toch is het huidige tempo van afname onvoldoende om het aantal voortijdig schoolverlaters terug te dringen naar maximaal 25.000, wat de doelstelling is voor 2016 (Van Bijsterveldt, 2012).

Eén van de vier terreinen waar de aanval op schooluitval zich op richt, is de uitval bij overgangen. Overgangen in het onderwijsstelsel worden in de literatuur als bijzonder risicovol omschreven (Van Esch & Neuvel, 2007). Uit onderzoek blijkt dat in Nederland de meeste schooluitval plaats vindt in het eerste jaar na de transitie naar het middelbaar beroepsonderwijs (mbo). Het gaat om de helft van alle uitval binnen het mbo, wat aangeeft dat deze overgang voor veel leerlingen lastig is (Elffers, 2011). Volgens Armsing et al. (2010) lopen leerlingen die extra begeleiding nodig hebben, zoals leerlingen uit het voortgezet speciaal onderwijs (vso), leerwegondersteunend onderwijs en praktijkonderwijs extra risico bij de overgang naar het mbo.

Toch is een succesvolle overgang beslist niet onmogelijk, hierbij spelen verschillende factoren een rol. In dit hoofdstuk worden de algemene succesfactoren binnen het vmbo en het overgangstraject besproken. Verder wordt in gegaan op de specifieke onderwijsbehoeften van de leerlingen van school X met betrekking tot het overgangstraject. Tot slot wordt de rol van de leerkracht uiteen gezet.

2.2 Succesfactoren binnen het vmbo

Voordat een leerling de middelbare school verlaat, moet deze een keuze maken voor een vervolgopleiding. Een goede loopbaanoriëntatie en –begeleiding zijn van belang bij het inschatten van de eigen mogelijkheden, interesses en ambities. Daarnaast helpt het bij het vormen van een duidelijk, realistisch en aantrekkelijk beeld van opleiding en beroep. Het lopen van een stage blijkt een goede manier om na te gaan of de vervolgopleiding of het beroep waaraan gedacht wordt, de leerling aanspreekt (Armsing et al., 2010).

Hoewel praktijkervaring erg belangrijk is om een duidelijk beroepsbeeld te kunnen vormen, is binnen de theoretische leerweg vaak een gebrek aan mogelijkheden tot het lopen van stage (Van Esch & Neuvel, 2007). Voor de inspectie lijkt het ontbreken van praktijkervaring en praktijkgerichte vakken een aanwijzing te zijn dat de theoretische leerweg niet altijd een goede voorbereiding vormt op het mbo (Inspectie van het Onderwijs, 2006).

Naast een gebrek aan mogelijkheden om praktijkervaring op te doen, is de inrichting van beroeps- en studiekeuze op veel scholen van onvoldoende niveau. Dit blijkt uit een analyse

¹ Een diploma van een havo-, vwo-, of mbo2-opleiding (Herweijer, 2008).

van het Regionale Meld- en Coördinatiepunt dat zich richt op 18- tot 23-jarigen zonder startkwalificatie (Van Tilborg & Van Es, 2006). Leerlingen komen bij de overgang naar het mbo verschillende problemen tegen, zoals te weinig hulp bij beroeps- en opleidingskeuze, een onjuist advies krijgen voor een mbo-opleiding of geen goed beeld hebben van de mbo-opleiding (Van Esch & Neuvel, 2007). Ook wordt er te laat gestart met de beroepsoriëntatie. Vaak gebeurt dit pas in het examenjaar, waarin al veel tijd en energie gaat zitten in het behalen van een diploma. Hierdoor komt de oriëntatie op een opleiding in het gedrang (Clijsen et al., 2007).

2.3 Succesfactoren in de overgang naar het mbo

Naast een goede voorbereiding op de overgang naar het mbo, is de invulling van de begeleiding tijdens de overgang ook van belang.

Persoonlijke lijnen tussen instellingen en persoonlijk contact met de leerling zijn de belangrijkste succesfactoren. Individuele begeleiding is een succesfactor die daarmee samenhangt. Binnen deze begeleiding moeten de perspectieven voor de leerling helder gemaakt worden en dienen de ouders direct betrokken te worden (Armsing et al., 2010).

Verder is het van belang dat de leverende school een duidelijk beeld schetst van de leerling en dat de ontvangende school de informatie als bruikbaar ervaart. Uit onderzoek van Armsing et al. (2010) blijkt dat er vanuit docenten in het mbo behoefte is aan een warme overdracht van informatie. Ze willen de leerlingen snel leren kennen en nauwe contacten met de vorige school, hulpverleners en ouders/verzorgers.

Naast een warme overdracht kan een papieren overdrachtdossier nuttig zijn voor een soepele overgang. Volgens Schram (2011) bevat een onderwijskundig rapport, wat nu vaak gebruikt wordt als overdrachtdossier, onvoldoende informatie. Het is aan te bevelen om een breder transitiedocument op te stellen waarin de ondersteuningsbehoeften en competenties van de leerling ten aanzien van de domeinen onderwijs, wonen, vrije tijd en burgerschap worden beschreven.

2.4 Van vso naar mbo: een moeizame overgang

Sinds een aantal jaar is het voor de leerlingen van school X mogelijk om een diploma te halen binnen het uitstroomprofiel vervolgonderwijs. Het onderwijsaanbod van dit uitstroomprofiel is inhoudelijk gebaseerd op het reguliere onderwijs. Daarnaast is het gericht op een succesvolle doorstroom naar vervolgonderwijs of in enkele gevallen terugstroom naar het reguliere onderwijs (Schram, 2011).

Zoals in hoofdstuk één is beschreven, is het meerdere leerlingen van school X gelukt om een diploma te behalen en door te stromen naar het mbo. De overgang van het cluster vier onderwijs naar het mbo blijkt echter, ondanks het behaalde diploma, een hoop strubbelingen met zich mee te brengen.

Volgens Struiksma (2011) hebben leerlingen die in het vso de diplomagerichte stroom volgen vaak het cognitieve niveau om door te stromen naar mbo niveau drie of vier. Toch wordt deze groep leerlingen regelmatig niet toegelaten of de plaatsing loopt uit op een mislukking. Het gedrag van de leerlingen wordt vrijwel altijd als reden genoemd.

Hoewel het de taak is van vso-scholen om er voor te zorgen dat een leerling zich cognitief optimaal kan ontwikkelen, is het daarnaast van belang dat er een klimaat is waarin leerlingen juist op leergebiedoverstijgende gebieden verder kunnen groeien. Wanneer dit onvoldoende gebeurt, is er een te groot verschil tussen de vaardigheden die de leerling heeft en de vaardigheden die op het mbo verwacht worden. Deze mismatch tussen wat de leerling kan en wat de leerling moet kunnen, zorgt ervoor dat de leerling voortdurend overvraagd wordt (Struiksma, 2011). Om dit te voorkomen is het van belang dat er rekening wordt gehouden met de (specifieke) onderwijsbehoeften van een leerling.

2.5. Onderwijsbehoeften

Niet alleen leerlingen uit het speciaal onderwijs, maar alle leerlingen hebben onderwijsbehoeften. Onderwijsbehoeften kunnen worden beschouwd als leerling-specifieke onderwijsdoelen. Ze zeggen iets over wat een leerling kan leren, maar ook over de aard van de hulp en de ondersteuning die een leerling daarbij nodig heeft. Wanneer een leerling extra of andere ondersteuning nodig heeft dan de meeste leerlingen in een groep, dan wordt er gesproken van leerlingen met *specifieke* onderwijsbehoeften (De Vroedt & Van Meersbergen, 2013).

In vergelijking met leerlingen uit het regulier onderwijs, behoren alle leerlingen van school X tot de groep met specifieke onderwijsbehoeften. Wanneer de leerlingen de overgang naar het mbo maken, blijft dit meestal het geval. De onderwijsbehoeften hebben vaak betrekking op de problematiek van de leerling en staan beschreven in individuele handelingsplannen.

Hoewel de problematiek van de leerlingen uiteen loopt, behoren leerlingen met de diagnose ADHD² en/of autisme spectrumstoornissen tot de grootste groep binnen het uitstroomprofiel vervolgonderwijs. In dit onderzoek is er daarom voor gekozen om deze problematiek en de bijbehorende onderwijsbehoeften verder uit te lichten.

2.5.1. Leerlingen met een autisme spectrum stoornis

Het autistisch spectrum is een verzamelnaam voor een aantal neurobiologische ontwikkelingsstoornissen, ook wel Autisme Spectrum Stoornissen (ASS) genoemd. Binnen het autistisch spectrum is een grote variatie in verschijningsvormen. Ook het niveau van verstandelijk functioneren, kan zeer uiteen lopen (Van Lieshout, 2009). Toch worden alle vormen gekenmerkt door een triade van drie probleemgebieden. Het gaat om problemen in de sociale interactie, problemen in de verbale en non-verbale communicatie en problemen in het voorstellingsvermogen (De Jong, 2006).

Er bestaan verschillende theorieën die het denken en het handelen van leerlingen met ASS en de daaruit voortkomende belemmeringen in het onderwijs kunnen verklaren. Globaal zijn er drie belangrijke theorieën te onderscheiden.

- Theory of mind
- Centrale coherentietheorie
- Executive functioning theory

² Attention Deficit Hyperactivity Disorder

Theory of mind

De theorie of mind verwijst naar het vermogen van mensen om zich een beeld te vormen van de gedachten, gevoelens en intenties van zichzelf en van anderen en op basis daarvan het gedrag van anderen te voorspellen en hierop te anticiperen. Bij leerlingen met ASS zijn deze vaardigheden vaak slecht ontwikkeld, waardoor zij zich moeilijk in anderen kunnen verplaatsen. (Clijsen et al., 2007).

Centrale coherentietheorie

De theorie van de centrale coherentie (Frith, 1989) gaat over het vermogen om samenhang te zien en er de juiste betekenis aan te geven. Deze theorie stelt dat mensen met autisme ernstige problemen hebben met het integreren van wat zij waarnemen. Leerlingen met ASS nemen fragmentarisch waar, zijn meer detailgericht en hebben moeite met het onderscheiden van hoofd- en bijzaken. Dit heeft grote gevolgen voor het leren, omdat dit voor een belangrijk deel bestaat uit het ontdekken en leggen van verbanden tussen informatie die wordt aangereikt.

Executive functioning theory

De theorie van de executieve functies gaat er vanuit dat leerlingen met ASS ernstige belemmeringen ondervinden in de centrale regelfuncties van de hersenen, de executieve functies (Hermans-Franssen, 2009). Hierdoor ontstaan problemen met plannen, organiseren en het monitoren en bijsturen van gedrag en werk.

Figuur 1 (Clijsen et al., 2007; Frith, 1989; Hermans-Franssen, 2009).

De beschreven theorieën verklaren allemaal slechts een deelgebied van autisme. Toch geeft het een beeld van de belemmeringen waar leerlingen met autisme mee te maken kunnen hebben en de ondersteuningsbehoeften die hieruit voort komen. Zo hebben leerlingen met ASS vaak behoefte aan ondersteuning bij plannen en organiseren, het stellen van prioriteiten, het maken van keuzes, het inschatten van eigen mogelijkheden en het werken in groepsverband (De Jong, 2006). Daarnaast hebben zij behoefte aan duidelijkheid en structuur, iets wat zowel in het onderwijs als in de begeleiding naar het vervolgonderwijs geboden moet worden.

2.5.2. Leerlingen met ADHD

ADHD is een neurobiologische stoornis, een ontwikkelstoornis van het remsysteem. Leerlingen met ADHD hebben vaak aandachts- en concentratieproblemen en zijn impulsief en overbeweeglijk. Omdat er sprake is van een regulatiestoornis in de hersenen hebben leerlingen met ADHD moeite met organiseren en plannen. Daarnaast kunnen zij hun aandacht vaak niet lang genoeg op één prikkel richten en kunnen ze moeilijk onbelangrijke prikkels van buitenaf negeren (Van Lieshout, 2009).

Net als autisme heeft ADHD verschillende verschijningsvormen. Er zijn drie subtypen te onderscheiden. Bij sommige leerlingen overheerst hyperactiviteit en impulsiviteit, het overwegend hyperactieve en impulsieve type. Bij anderen is er vooral sprake van een gebrek aan concentratie en aandacht, het overwegend onoplettende type. Niet bij alle leerlingen staat één van beide symptomen duidelijker op de voorgrond, soms komen beiden in gelijke mate voor, dit wordt het gecombineerde type genoemd (Steunpunt ADHD, 2012).

Ongeacht in welke vorm ADHD tot uiting komt, het zorgt meestal voor belemmeringen in het onderwijs. Een gebrek aan vaardigheden op het gebied van planning en organisatie, is een probleem voor leerlingen die zelfstandig moeten functioneren in ons onderwijssysteem. Daarnaast spijbelen leerlingen met ADHD meer en zij maken vaker hun school niet af (Rodriguez Pereira, 2005). De ondersteuningsbehoeften van leerlingen met ADHD liggen, net als bij leerlingen met ASS, op het gebied van routine, regelmaat, structuur en voorspelbaarheid. Daarnaast zijn een goede voorbereiding op nieuwe situaties en positieve aandacht van groot belang bij de ondersteuning van leerlingen met ADHD (Van Lieshout, 2009).

2.6 Rol van de docent

In de overgang van het v(s)o naar het mbo is een belangrijke rol voor de docent weggelegd. De mentor is belast met de voorbereiding op de overgang naar het mbo en soms ook met de begeleiding tijdens de overgang. Docenten worden hierbij vaak ondersteund door een decaan, die de leerlingen voorziet van informatie en advies met betrekking tot het maken van een keuze voor een vervolgopleiding. De decaan kent de leerlingen meestal niet goed en is ook niet op de hoogte van de speciale onderwijsbehoeften van leerlingen. In het cluster vier onderwijs is het daarom aan te raden dat een vast persoon de leerling gedurende zijn gehele schoolloopbaan begeleidt en hem ook ondersteunt bij de oriëntatie op en keuze van een vervolgopleiding (Clijsen et al., 2007).

Op school X is er geen vast persoon of een decaan die de beroepsoriëntatie regelt. Deze taak en de invulling hiervan ligt volledig bij de docenten zelf. Dit vraagt naast informatieverstrekking ook een meer coachende en begeleidende rol van docenten. De begeleidingscompetenties worden steeds belangrijker (Bruinsma, 2009).

De begeleiding van leerlingen met een cluster vier indicatie vraagt nog meer specifieke competenties van een docent. De belemmeringen van leerlingen uit het cluster vier onderwijs die eerder werden genoemd, spelen ook een rol bij het maken van een opleiding- of beroepskeuze en de overgang naar het mbo. Een leerling met autisme heeft bijvoorbeeld geen reëel zelfbeeld van zijn capaciteiten en mogelijkheden. Ook vinden zij het maken van een keuze vaak moeilijk. Ze maken geen keuze of de keuze wordt steeds uitgesteld (Clijsen, 2007). Leerlingen met ADHD moeten, net als leerlingen met ASS, goed voorbereid worden op nieuwe situaties en veranderingen. Het is de taak van de docent om de leerling hierbij te ondersteunen en te begeleiden en aan te sluiten op de onderwijsbehoeften van de leerling.

Tot slot

Vanuit het literatuuronderzoek zijn een aantal belangrijke elementen naar boven gekomen die invloed hebben op de verdere voortzetting van het onderzoek. De factoren die volgens de literatuur een rol spelen bij een soepele overgang van voortgezet speciaal onderwijs naar het mbo, worden middels topics in interviews getoetst aan de praktijk. Daarnaast blijkt uit de literatuur dat de er vroegtijdig met beroepsoriëntatie moet worden gestart. Dit heeft gevolgen voor de samenstelling van de onderzoeksgroep, wat beschreven zal worden in hoofdstuk drie.

H3 Onderzoeksmethodologie

3.1 Doel van het onderzoek

Het hoofddoel van dit onderzoek is te komen tot een aanpak die moet leiden tot een betere doorstroom van leerlingen van cluster vier school X naar mbo school Y. Om dit te bereiken bestaat het onderzoek uit twee delen.

Het eerste deel van het onderzoek bestaat uit een inventarisatie van factoren die bijdragen aan een succesvolle overgang. Hierbij wordt gekeken naar de factoren die in de literatuur genoemd worden en factoren die tijdens het praktijkgedeelte van dit onderzoek naar voren komen. Daarnaast worden de specifieke onderwijsbehoeften van de leerlingen uit het cluster vier onderwijs in kaart gebracht.

Op basis van deze eerste inventarisatie wordt in het tweede deel van het onderzoek een vergelijking gemaakt met het huidige overgangstraject van school X naar school Y. Er wordt gekeken naar welke succesfactoren al aanwezig zijn en waar nog op ingezet kan worden. Ook wordt gekeken naar de behoeften van de leerlingen en of het huidige aanbod daarmee overeen komt. Vanuit deze vergelijking wordt een ontwerp van mogelijke verbeteringen gemaakt. Het plan ter verbetering van de huidige situatie wordt weergegeven in hoofdstuk vijf.

3.2. Onderzoeksparadigma

De zienswijze van waaruit dit onderzoek gedaan wordt, heeft zowel raakvlakken met het interpretatieve onderzoeksparadigma als met het kritisch emancipatorische paradigma. De doelstelling van het interpretativisme is het beter begrijpen van een bepaalde context. Hierbij wordt er vanuit gegaan dat het beter begrijpen leidt tot verbetering en vernieuwing. De kritische theorie gaat uit van het verbeteren en vernieuwen door empowerment van de betrokken (De Lange et al., 2011).

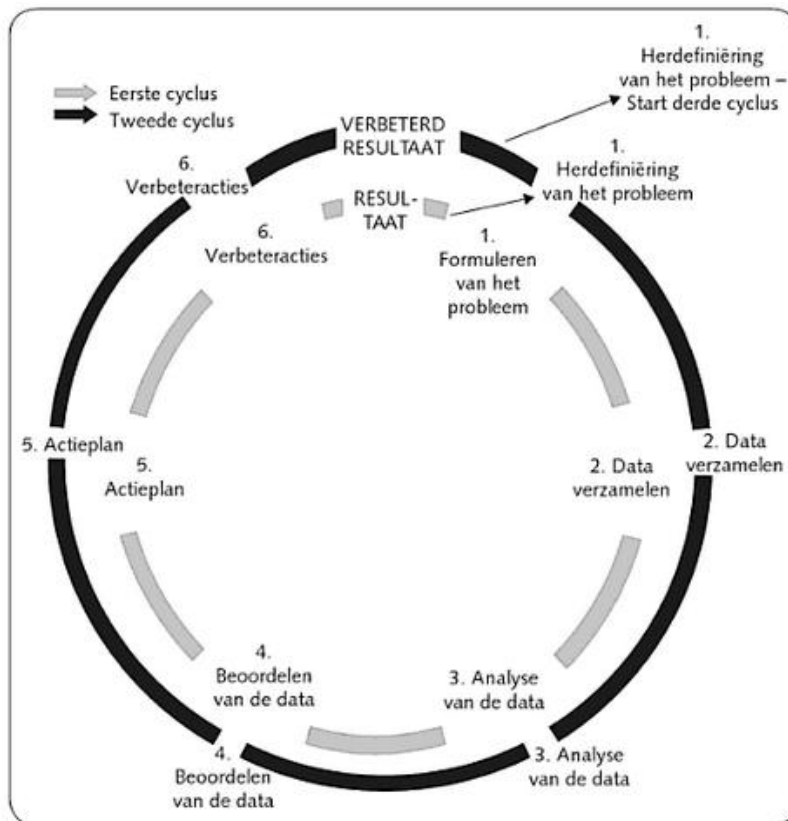
In dit onderzoek wordt getracht om eerst de context te verhelderen, waardoor inzicht en begrip ontstaat, wat past bij het interpretatieve paradigma. Vervolgens wordt gereflecteerd op de ongewenste situatie en ontstaan hopelijk nieuwe inzichten die kunnen helpen om een actieplan op te stellen om te komen tot een meer gewenste situatie. Deze reflectieve houding past vooral bij het kritisch emancipatorisch paradigma.

3.3. Onderzoeksstrategie

De onderzoeksstrategie waarvoor gekozen is, is actieonderzoek. Het actieonderzoek is gericht op het verhelderen van een praktijkprobleem, maar daarnaast ook op de emancipatie van de leerkracht. Het gaat er om dat de leerkracht voortdurend bezig is om de inhoud van het curriculum en de manier waarop hij onderwijs geeft, steeds te verbeteren. Deze vorm van onderzoek is geschikt voor het ontwerpen en ontwikkelen van nieuwe materialen of werkwijzen in de beroepspraktijk (Kallenberg, Koster, Onstenk & Scheepsma, 2007). In dit onderzoek wordt een advies gegeven met betrekking tot een nieuwe werkwijze voor de overgang van cluster vier school X naar mbo school Y.

Door De Lange et al. (2011) wordt Schuman (2009) aangehaald om het cyclische karakter van het actieonderzoek weer te geven. Een praktijkprobleem vormt het startpunt voor het onderzoek. Na het verzamelen, analyseren, evalueren en op waarde schatten van de data,

wordt een actieplan of handelingsplan opgesteld dat tot verbetering moet leiden. Het actieplan wordt uitgevoerd en geïmplementeerd, waarna het resultaat wordt geëvalueerd. De cyclus kan opnieuw worden doorlopen als daar aanleiding toe is. In onderstaand model is de volledige cyclus van actieonderzoek afgebeeld (Schuman, 2009).

Figuur 12 Schumans model van actieonderzoek
(Bron: Schuman, 2009)

In het geval van dit onderzoek, past het doorlopen van de volledige cyclus niet binnen het gestelde tijdspad van de opleiding Master SEN. De cyclus wordt doorlopen tot het schrijven van het actieplan ter verbetering van de huidige situatie op school X met betrekking tot de overgang naar school Y. De daadwerkelijke overgang vindt pas plaats aan het einde van het schooljaar. Hierdoor is het niet mogelijk om de uitvoering van het actieplan en de evaluatie hiervan mee te nemen in het onderzoeksverslag. Uiteraard worden deze stappen wel uitgevoerd.

3.4 Rol van de respondenten en deelnemers

Voor dit onderzoek wordt naast de literatuur data verzameld via verschillende respondenten. De respondenten zijn allen ervaringsdeskundigen op een ander gebied. Het gaat om ouders van oud-leerlingen, de contactpersoon van school Y en de huidige leerlingen van school X die onderwijs volgen binnen het uitstroomprofiel vervolgonderwijs. Daarnaast nemen de collega's en het managementteam van school X deel aan dit onderzoek als klankbord en critical friends.

Uit het theoretische gedeelte van dit onderzoek blijkt dat het van belang is dat al in een vroeg stadium gestart wordt met de voorbereiding op de overgang naar het mbo. Er is daarom voor gekozen om niet alleen de huidige vierdejaars leerlingen van school X bij het onderzoek te betrekken, maar ook de derdejaars leerlingen die vermoedelijk volgend schooljaar de overstap gaan maken. De input van andere partijen wordt buiten beschouwing gelaten, om de omvang het onderzoek tot het redelijke te beperken. Er liggen echter wel mogelijkheden tot verder onderzoek door bijvoorbeeld gebruik te maken van de ervaring de ouders van huidige leerlingen.

3.5 Onderzoeksmethoden en dataverzameling

Voor dit onderzoek wordt op verschillende manieren data verzameld. Naast het literatuuronderzoek wordt gebruik gemaakt van interviews en enquêtes. Beide methoden kunnen elkaar goed aanvullen, waarbij zowel eerst interviews afgenomen kunnen worden en vervolgens enquêtes als omgekeerd (De Lange et al., 2011).

In dit geval vormen de interviews samen met de literatuurstudie de basis van het onderzoek. Belangrijke onderwerpen die tijdens de interviews naar voren komen, worden verwerkt in de enquêtes. De enquêtes krijgen in het tweede deel van het onderzoek een plaats, waarbij het verschil tussen het aanbod van de school en de behoeften van de leerlingen met betrekking tot de begeleiding in het overgangstraject in kaart wordt gebracht.

3.5.1. Interviews

Als eerste onderzoeksmethode is gekozen voor interviews, omdat het een effectieve manier is om diepgang te geven aan het onderzoek. Het interview is bedoeld om niet kwantitatief meetbare informatie te verzamelen en valt onder kwalitatieve dataverzameling (Kallenberg et al., 2007). Er kan worden ingegaan op de ervaringen en mening van de geïnterviewde. Daarnaast kunnen er bij een interview verrassende nieuwe inzichten boven tafel komen, waarop meteen doorgevraagd kan worden. Als de interviews goed voorbereid, afgenomen en uitgewerkt worden, zorgt dit voor een hoge validiteit (De Lange et al., 2011).

De interviews worden afgenomen onder de contactpersoon van school Y en de ouders van oud-leerlingen. Zowel de ouders van een leerling die is uitgevallen op het mbo als de ouders van een leerling die een succesvolle doorstroom heeft gemaakt worden geïnterviewd. Op deze manier wordt het overgangstraject van verschillende kanten belicht. De interviews zijn vooral relevant voor het beantwoorden van de deelvraag:

Welke factoren op het gebied van sociaal emotionele ontwikkeling en studievaardigheden hebben een rol gespeeld bij de uitval of succesvolle doorstroom van leerlingen bij de overgang van school X naar mbo school Y?

Hoewel de andere twee deelvragen worden beantwoord door middel van de literatuur en de enquêtes, kan de informatie uit de interviews ook zijdelings gebruikt worden voor het beantwoorden van de andere deelvragen.

3.5.2 Enquêtes

Naast de interviews is gekozen voor het afnemen van een enquête. De enquête is een kwantitatieve onderzoeksmethode, waarbij op grote schaal informatie verzameld wordt. Het

levert meetbare gegevens op die kunnen worden gekwantificeerd oftewel in getallen kunnen worden omgezet (Kallenbert et al., 2007).

De enquête wordt afgenomen onder alle leerlingen uit het derde en vierde leerjaar met het uitstroomprofiel vervolgonderwijs. De enquête bestaat uit twee delen, waarbij de ondersteuningsbehoeften van de leerlingen en het aanbod van de school met betrekking tot het overgangstraject in kaart wordt gebracht. Deze gegevens worden vervolgens met elkaar vergeleken om hier conclusies aan te verbinden. Aangezien het een kleine groep van twintig leerlingen betreft, dient de onderzoeker er rekening mee te houden dat er geen algemeen geldende uitspraken gedaan kunnen worden. De resultaten hebben betrekking op deze groep leerlingen.

Met de enquête wordt antwoord gegeven op de deelvraag:

Welke specifieke onderwijsbehoeften hebben leerlingen van school X met betrekking tot de overgang naar het mbo en de voorbereiding hierop?

Ook kunnen er uitspraken gedaan worden over het ondersteuningsaanbod van de school, waarmee deels antwoord wordt gegeven op de deelvraag:

Hoe ziet het huidige overgangstraject van school X eruit met betrekking tot de begeleiding van leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften?

3.6 Data-analyse

De verzamelde data bestaat zowel uit kwalitatieve data (interviews) als kwantitatieve data (enquêtes). Bij de analyse van de kwalitatieve data wordt gewerkt vanuit de deductieve benadering. De onderzoeker gaat hierbij uit van theoretische noties die in de literatuur over het betreffende onderwerp naar voren komen. De onderzoeker maakt een selectie van belangrijke begrippen en gedachtegangen en vertaalt deze in interviewvragen. Het verslag van de interviews wordt opgebouwd aan de hand van deze selectie (De Lange et al., 2011). De kwantitatieve gegevens worden verwerkt in tabellen en diagrammen, waarbij voornamelijk opvallende uitslagen en plaats krijgen in het onderzoeksverslag.

3.7 Ethische overwegingen, validiteit, betrouwbaarheid en triangulatie

In een onderzoek is het voor de ethiek van belang dat de handelingen zuiver en transparant zijn en consistent met de onderzoeksdoelen. Tevens zijn de resultaten in het onderzoek gebaseerd op transparante en navolgbare gegevens. Het is voor alle betrokkenen van belang om te weten waar de onderzoeker zich in het onderzoek bevindt en welke keuzes met welke redenen worden gemaakt. Hier wordt tijdens het onderzoek steeds verantwoording voor afgelegd bij de betrokkenen (Boerman, 2008).

Daarnaast moet de onderzoeker zich steeds afvragen of de handelingen daadwerkelijk het doel dienen waarvoor ze worden ingezet, om te zorgen voor validiteit (De Lange et al., 2011). De vragen van de enquête en de interviews zijn daarom enkel gericht op het beantwoorden van de deelvragen en de onderzoeksvraag. Deze vragen worden van te voren voorzien van feedback door critical friends, zodat een tunnelvisie wordt voorkomen.

Ook integriteit is van belang bij het onderzoek. De onderzoeker moet kenmerken als betrouwbaarheid, vriendelijkheid, respect en geduld op de voorgrond zetten in het contact met de betrokken personen in het onderzoek (De Lange et al., 2011).

Andere belangrijke aspecten die onder ethisch handelen vallen, zijn bijvoorbeeld het anonimiseren van gegevens, toestemming vragen aan respondenten om gegevens te gebruiken, duidelijk aangeven wat er met de onderzoeksgegevens gaat gebeuren en informatie terugkoppelen alvorens het te gebruiken (Boerman, 2008). Al deze ethische aspecten worden in acht genomen tijdens dit onderzoek.

Bij een actieonderzoek wordt niet alleen de praktijk van de onderzoeker, maar ook het eigen handelen kritisch onder de loep genomen. Om te voorkomen dat het onderzoek teveel wordt beïnvloed door een persoonlijke visie, wordt gebruik gemaakt van triangulatie. Tijdens het onderzoek wordt op verschillende manieren data verzameld (literatuurstudie, enquêtes en interviews) en wordt gebruik gemaakt van verschillende bronnen. In dit onderzoek worden alle partijen die betrokken zijn bij het overgangsproces ook betrokken bij het onderzoek. Op deze manier wordt de onderzoeksvraag vanuit verschillende standpunten benaderd en wordt een tunnelvisie voorkomen.

4. Data analyse en resultaten

In dit hoofdstuk wordt de uitvoering van het actieonderzoek en de daarmee verzamelde data gepresenteerd. De eerste paragraaf beschrijft de keuze van de respondenten en de totstandkoming van de topics voor de interviews. In de daarop volgende paragrafen worden de behandelde topics vanuit het perspectief van de respondenten beschreven. Daarna volgt de uitwerking van de resultaten van de enquête die is afgenomen onder de derde en vierdejaars leerlingen van school X. In hoofdstuk vijf worden aan de gepresenteerde data conclusies verbonden.

4.1 De interviews

De interviews zijn afgenomen onder drie respondenten die allen vanuit een ander perspectief hun visie geven op de overgang van school X naar het mbo. De geïnterviewden zijn de ouders van een leerling waarbij de overgang naar het mbo succesvol is verlopen (R1), de ouders van een leerling die is uitgevallen op het mbo (R2) en de contactpersoon van mbo school Y (R3). Daarnaast zijn ook twee leerlingen benaderd, maar zij hebben afgezien van deelname.

Het afnemen en uitwerken van de interviews gebeurt middels een deductieve benadering. Bij een deductieve benadering worden vanuit een theoretische invalshoek concrete bespreekpunten afgeleid die in een specifieke situatie worden getoetst (De Lange et al., 2011). In dit geval zijn de bespreekpunten afgeleid uit het theoretisch kader van het onderzoek. De factoren die mogelijk een rol spelen bij een succesvolle overgang zijn verwerkt tot topics en worden van verschillende kanten belicht. Daarnaast zijn ook de aanbevelingen van de respondenten in dit hoofdstuk verwerkt. De volledige uitwerking van de interviews is toegevoegd als bijlage.

4.1.1 Beroepsoriëntatie en keuze voor een opleiding

Het hebben van een duidelijk beroepsbeeld en het maken van de juiste keuze voor een opleiding blijken belangrijke succesfactoren bij de overgang naar het mbo (Armsing et al., 2010). Tips voor een goede beroepsoriëntatie komen van R3. Volgens hem is het bezoeken van open dagen het minimale wat een leerling kan doen. Daarnaast is er de leerling-bezoekdag en kunnen leerlingen een proefles meedraaien. In de toekomst zijn er wellicht mogelijkheden tot proefplaatsingen met een terugkeergarantie. Wanneer de leerling het (nog) niet redt op het mbo, kan deze terugkeren naar school X om daar verder aan zijn gedrag en vaardigheden te werken.

De leerlingen van school X baseren de keuze voor een opleiding op andere aspecten. R1 vertelt dat leerling S. eerst voor de opleiding ICT wil gaan, maar uiteindelijk kiest hij voor autotechniek. De ouders van S. hebben hierin een belangrijk aandeel. Zij bespreken met hem dat de opleiding autotechniek beter bij zijn vaardigheden past (goede fijne motoriek, technisch ingesteld). Daarnaast benadrukken zij ook de nadelen van zijn eerste keus.

R1 *'We hebben toen tegen hem gezegd, moet je luisteren als jij ICT wil doen dan moet je dat zelf weten. Alleen je moet er wel rekening mee houden, dat daar dus weer een hele hoop theorie bij komt.'*

'En je zit gewoon als je 30 uur per week naar school komt, dan zit je 25 uur per week naar een scherm te kijken, want daar zal het wel op neer komen. Terwijl als je autotechniek gaat doen, dan kun je werkkleding aan doen en onder een motorkap gaan kijken.'

Uiteindelijk kiest S. op basis van het advies van zijn ouders en een bezoek aan de open dag voor de opleiding autotechniek.

In het interview met R2 staat de twijfel van de leerling centraal. Op het moment dat leerling L. voor een vervolgopleiding op school Y kiest, heeft hij eigenlijk nog geen idee wat hij wil. De uiteindelijke keuze is niet gebaseerd op een bepaald beroepsbeeld, maar op basis van zijn vakkenpakket waarin wiskunde ontbreekt.

R2 *'Maar het is niet dat ze zo denken als een andere leerling, nou ik ga die opleiding doen, want dan kan dat of dat worden met die opleiding. L. dacht gewoon kijk, daar zit geen wiskunde in. Dat kan ook met economie.'*

L. heeft het gevoel dat hij een bepaalde richting is ingestuurd, dit verwijt hij school X en zijn ouders. Achteraf gezien had hij liever een algemene opleiding willen doen zoals havo en geen beroepsopleiding waarbij hij meteen voor een vak (beroep) moest kiezen. Nadat L. via de kans-klas meerdere andere opties uitprobeert, stopt hij uiteindelijk met school.

R2 *'In de hele periode op school X hebben we van L. nooit een idee gekregen van wat hij wilde gaan doen of wilde bereiken. En nu weten we het nog niet.'*

Er wordt via het UWV naar werkplekken en stages gezocht. Door te 'proeven' van verschillende dingen, hopen ouders dat hij vanuit een stage of werkplek een passende BBL opleiding vindt.

4.1.2 Sociale vaardigheden en gedrag

Wanneer de plaatsing van een leerling uit het cluster vier onderwijs mislukt, wordt het gedrag van de leerling vrijwel altijd als reden genoemd (Struiksma, 2011). Dit wordt bevestigd door de contactpersoon van school Y (R3). Het gedrag van de leerling wordt door hem meerdere malen benoemd als een belangrijke toetssteen voor toelating en succes. Basisvaardigheden zoals op tijd komen, afspraken maken en nakomen, dienen al bij aanvang van de opleiding aanwezig te zijn. Verder moeten leerlingen zich kunnen handhaven in een groep en met medeleerlingen en docenten om kunnen gaan.

Wanneer een leerling in principe geen risicoleerling is, krijgt deze groen licht voor het starten van de opleiding. Leerlingen die nog enige bijsturing nodig hebben in hun gedrag staan op oranje, dit geldt voor de meeste leerlingen van school X. In de overdracht wordt dan besproken waar school Y nog op moet bijsturen. Leerlingen die een optelsom van probleemgedragingen laten zien, worden (nog) niet toegelaten op school Y.

R3 'Als je een optelsom hebt van dat soort gedragingen. Ja, dan zeggen we: ga eerst nog maar eens aan je gedrag werken bij school X, want daarvoor zit je op school X. En kom pas terug als daar dusdanige verandering heeft plaats gevonden, dat we nu zeggen 'het licht staat nu op groen'.

R1 en R2 geven voorbeelden van problemen die zich voordoen op het gebied van gedrag. Hierin zijn grote verschillen per leerling op te merken. R1 vertelt dat leerling S. in het begin van het schooljaar een aantal conflicten heeft met klasgenoten en docenten. Hij doet ongepaste uitlatingen en maakt kwetsende opmerkingen. Ook wordt hij verschillende keren de klas uit gestuurd.

R1 'Ik denk dat het er heel veel mee te maken had dat S. bang was om gepest te gaan worden en die beet van zich af en ging dus anderen pesten en kwetsen'

Bij leerling L. is vooral het gebrek aan aansluiting een probleem. R2 vertelt dat L. vanwege een gebrek aan sociale vaardigheden en de angst voor afwijzing moeilijk contact maakt met anderen. Hierdoor voelt L. zich erg eenzaam op school.

R2 'En dan stond hij in die tussenmomentjes gewoon op van die doorloopbruggetjes. Staat hij daar in z'n uppie weet je wel en dan denk ik 'daar gaan we weer...'

Een maatje of toegewezen persoon kan volgens R2 voorkomen dat een leerling aan het begin van het schooljaar te weinig aansluiting heeft.

4.1.3 Studievaardigheden

Naast gedragsproblemen worden ook problemen op het gebied van studievaardigheden opgemerkt. Volgens R3 worden problemen met plannen en organiseren standaard benoemd in de handelingsplannen van leerlingen van school X.

R3 'Als ik een rode draad tussen alle handelingsplannen zie, dan is het plannen en organiseren, dat komt wel heel erg vaak voor. Eigenlijk staat dat er standaard in.'

Deze problemen zijn niet uitzonderlijk en komen ook bij leerlingen uit het regulier onderwijs regelmatig voor. Voor school Y is het dan ook geen reden om leerlingen af te wijzen. Er is juist extra aandacht en begeleiding voor het zelfstandig leren.

Toch hebben leerlingen te maken met een bepaalde omslag wanneer zij naar het beroepsonderwijs gaan. Het leren in de praktijk is het uitgangspunt, waardoor er ook een beroep wordt gedaan op vaardigheden zoals initiatief nemen en om kunnen gaan met feedback.

R3 'Kijk in het beroepsonderwijs zit natuurlijk sowieso een omslag in hoe het werkt. Bij ons is beroepspraktijk het uitgangspunt. Het is leren door en uit de praktijk.'

Voor leerling S. levert het leren in de praktijk weinig problemen op. Het is juist het theoretische gedeelte waar hij moeite mee heeft. S. heeft weinig motivatie voor het leren van de theorie en maakt nauwelijks huiswerk. De gehele opleiding moet hij hiervoor door ouders gepusht worden, wat de nodige spanningen oplevert.

R1 'Kijk het praktische gedeelte liep over het algemeen goed en z'n stage aftekenen lukte ook wel. Maar het theoretische gedeelte, waar hij echt moeite voor moest doen, daar had hij moeite mee.'

Bij leerling L. ligt het probleem meer in het gebrek aan inzicht. Ouders vertellen dat hij op school X al veel moeite had met het maken van werkstukken. L. weet niet hoe hij bepaalde opdrachten moet aanpakken en overziet niet wat hij moet doen. Hij durft ook niet om hulp te vragen, waardoor hij vastloopt.

R2 'We vonden hem al laks en lui, maar op een gegeven moment merkte je dat er een soort paniek was van 'ik weet niet hoe ik dat starten moet.'

4.1.4 Onderwijsbehoeften

Naast de problemen waar de leerlingen mee te maken hebben, wordt er ook gesproken over de onderwijsbehoeften die hieruit voort komen. Op school Y wordt op basis van het oude handelingsplan en een startgesprek, een nieuw handelingsplan opgesteld waarin de leerling-specifieke doelen worden beschreven. Hoewel er natuurlijk overeenkomsten zijn in de problematiek van de leerlingen, zijn de doelen altijd persoonsgebonden.

R3 'Als de leerling door de intake komt, ja dan is de volgende stap dat er inderdaad een handelingsplan opgesteld gaat worden wat de leerling aan extra ondersteuning nodig heeft om uiteindelijk toch zijn diploma te halen.'

Leerling S. heeft vooral veel moeite met de 'speelruimte' die hij krijgt op school Y. Hij heeft behoefte aan heldere regels en structuur. De grens moet duidelijk getrokken worden, anders gaat hij er overheen. Dit blijkt wanneer hij meerdere onvoldoendes achter elkaar haalt en er geen duidelijke consequenties zijn. S. blijft daarna sjoemelen en rommelen met zijn resultaten.

R1 'Dat hij dus een heel sterk gevoel heeft hier heb ik geen ruimte, dus ik moet me gewoon aan die regels houden, want anders sta ik buiten. Hier heb ik wel ruimte, dan ontstaan er binnen die grenzen dus spanningen en daar moet hij echt steun en begeleiding bij hebben.'

Leerling L. heeft vooral behoefte aan directe aansturing, waarbij hij precies weet wat er van hem verwacht wordt. Ook heeft hij ondersteuning nodig bij het omgaan met onverwachte situaties, zoals lesuitval.

R2 'Hij moet heel direct aangestuurd worden van 'dat ga je doen, dan en dan.'

4.1.5 Overdracht naar het mbo

Over de overdracht van leerlingen zijn volgens R3 duidelijke afspraken gemaakt tussen school X en school Y. Bij de aanmelding is sprake van een papieren dossieroverdracht, de koude overdracht. Voor de intake wordt indien nodig contact opgenomen met school X voor aanvullende informatie, de warme overdracht. Na aanname volgt op school Y een gesprek met de leerling, ouders, de nieuwe mentor en ambulant begeleider om het nieuwe handelingsplan, met daarin de ondersteuningsbehoeften, op te stellen. Vanaf dat moment loopt de begeleiding verder via school Y.

Ondanks deze afspraken, verloopt de overdracht volgens R1 en R2 niet altijd naar wens. Volgens R1 was school Y onvoldoende op de hoogte van de ondersteuningsbehoeften van leerling S. en lag het initiatief vooral bij ouders.

R1 *'Dat we hem hebben ingeschreven en hebben gezegd 'denk erom, dit is geen doorsnee jongen' en toen is de molen gaan draaien en hebben ze gezegd van nou dan vragen we een begeleider aan.'*

Daarnaast wordt S. in eerste instantie ingedeeld bij het verkeerde opleidingsniveau. Ook hier moeten ouders zelf achteraan en zij krijgen nooit een verklaring voor de situatie.

R1 *'Wij kregen aan het begin van het schooljaar op een gegeven moment bericht dat S. op niveau 1 moest instromen '... ' Toen heb ik contact met school Y gehad en gevraagd 'waarom?'. Toen mocht hij op niveau 2 beginnen. Maar zelfs dat was eigenlijk niet in orde, want hij heeft gewoon een tl-diploma.'*

Bij leerling L. loopt er ook van alles mis. Er is geen duidelijke overdracht vanuit school X en de ambulante begeleiding komt pas laat op gang. Daarnaast is de mentor onvoldoende op de hoogte van de problematiek van L., waardoor tijdens de opleiding veel problemen ontstaan.

R2 *'Ze hebben daar ook zo weinig weet van wat het inhoudt. Dat ze het op tijd moeten melden als er iets is of een verandering. Welnee!'*

4.1.6 Aanbevelingen voor een succesvolle overgang

Om een succesvolle overgang te bevorderen, worden door de respondenten verschillende aanbevelingen gedaan. Volgens R2 is het vooral belangrijk dat de leerling goed geïnformeerd wordt over de mogelijkheden die er zijn. Daarbij moet een algemene opleiding zoals havo niet uitgesloten worden. Daarnaast zou het volgens R2 een meerwaarde hebben als leerlingen op school X al ervaringen op kunnen doen op verschillende werk- of stageplekken.

R2 *'Ik kan me voorstellen dat als je dat al bij school X kan aanbieden in het derde of vierde jaar, dat je op basis daarvan misschien wat makkelijker een opleiding vindt.'*

Volgens R1 is vooral een goede overdracht van groot belang. De begeleiding van de leerlingen die van school X komen, moet minder vrijblijvend worden. R1 vindt dat school X hiervoor verantwoordelijkheid moet dragen.

R1 *'Waar jullie verantwoordelijkheid volgens mij nog wel ligt en wat heel erg goed zou zijn, is als jullie bij de instroom van die leerling bepaalde dingen kunnen zeggen van: bepaalde dingen moeten gebeuren anders loopt het mis.'*

Het is daarnaast van belang dat ouders nauw betrokken worden bij deze overdracht, zodat zij weten wat er van school Y verwacht en gevraagd kan worden. Er dient een samenwerking te zijn tussen de ouders en beide scholen en wanneer alles op de rit staat, kan school X een stap terug doen.

R1 *'Ja, maar dan moet school X dat in combinatie met de ouders doen. En dat op een gegeven moment school X een stapje terug kan doen en dat de ouders dat dan overnemen.'*

Voor een uitbreiding van de overdracht zijn volgens R3 wel mogelijkheden. Naast een papieren overdracht zou er een warme overdracht plaats kunnen vinden met alle partijen,

waaronder iemand van school X. Bij voorkeur vindt deze overdracht plaats voor de start van het nieuwe schooljaar. Om de overgang van school X naar school Y te verkleinen kan in de toekomst een symbiose aan worden gegaan, waarbij het onderwijs meer op elkaar afgestemd wordt en misschien zelfs in elkaar overloopt.

R3 *'Je kan natuurlijk aan de ene kant zeggen de onderwijsprogramma's moeten zoveel mogelijk op elkaar afgestemd zijn en dat je weet op basis van welke competenties je aan het werk bent. Maar ieder doet dat dan op z'n eigen terrein zeg maar, maar je kan het ook meer in elkaar schuiven.'*

4.2 Enquêtes

Voor het samenstellen van de enquête is gebruik gemaakt van de competentielijst voortgezet onderwijs uit het protocol 'overgang van leerlingen met autisme van voortgezet onderwijs naar vervolgopleiding' (Clijsen et al., 2007).

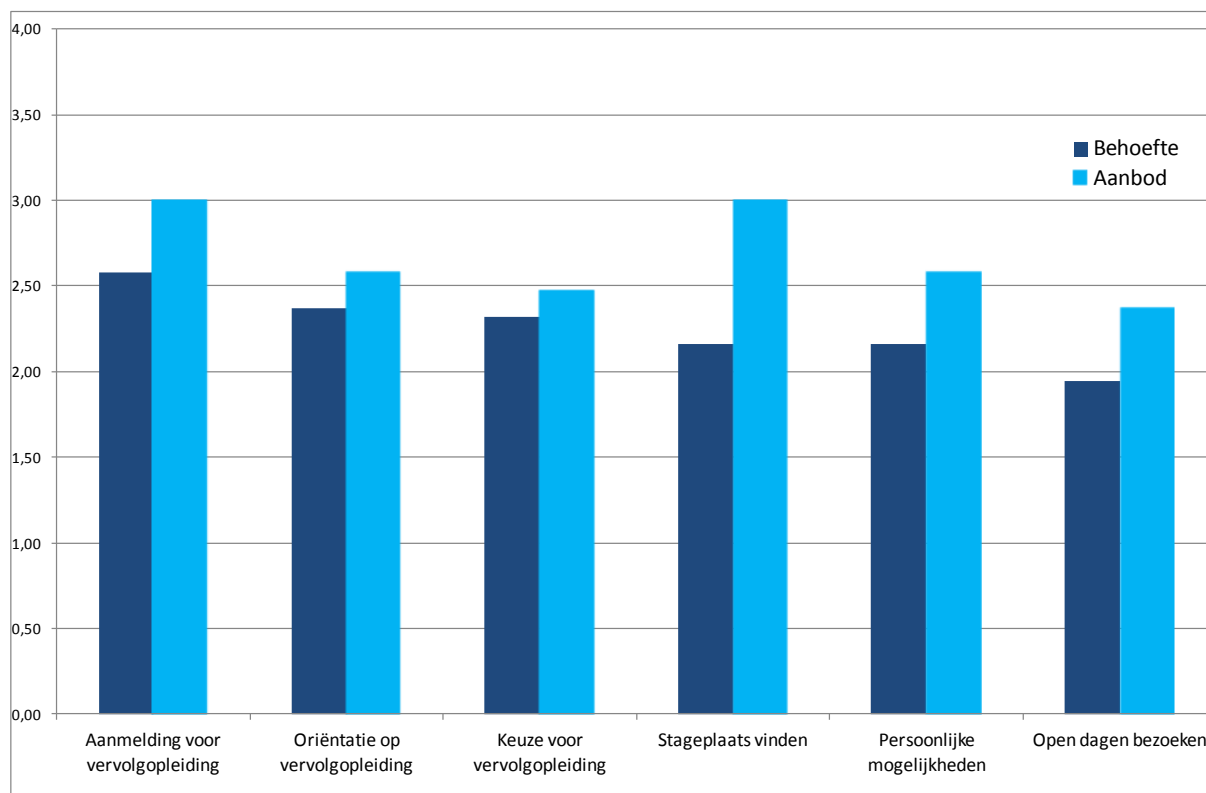
De competentielijst bevat een aantal algemene competenties die relevant kunnen zijn om een vervolgopleiding met succes te kunnen volgen. Het gaat om studiecompetenties en sociale en communicatieve competenties. De lijst is aangevuld met topics over stage en beroepsoriëntatie, die voortkomen uit het theoretisch kader en de interviews.

De enquête is afgenomen onder de derde en vierdejaars leerlingen in het uitstroomprofiel vervolgonderwijs. In totaal hebben 19 van de 20 leerlingen de enquête ingevuld. De enquête bestaat uit twee delen. In het eerste deel geven de leerlingen bij elk van de competenties aan of ze hierbij ondersteuning nodig hebben. In het tweede deel van de enquête geven de leerlingen bij dezelfde competenties aan of ze vinden dat hier op school voldoende aandacht aan wordt besteed. In beide delen is gebruik gemaakt van een vier-puntschaal, waarbij de antwoorden helemaal niet mee eens (1), niet mee eens (2), mee eens (3) en helemaal mee eens (4) kunnen worden gegeven.

Door de gemiddelde scores per vraag in het eerste deel van de enquête te vergelijken met de gemiddelde scores in het tweede deel wordt inzichtelijk gemaakt waar een verschil is tussen de ondersteuningsbehoeften van de leerlingen en de aandacht die school X aan deze competenties schenkt. Bovendien kunnen de competenties door het vragen naar de behoefte van de leerlingen in volgorde van belang worden gerangschikt. In de volgende paragrafen volgt een weergave van de verzamelde gegevens. De vragenlijsten en overige data zijn opgenomen in de bijlage.

4.2.1 Stages en beroepsoriëntatie

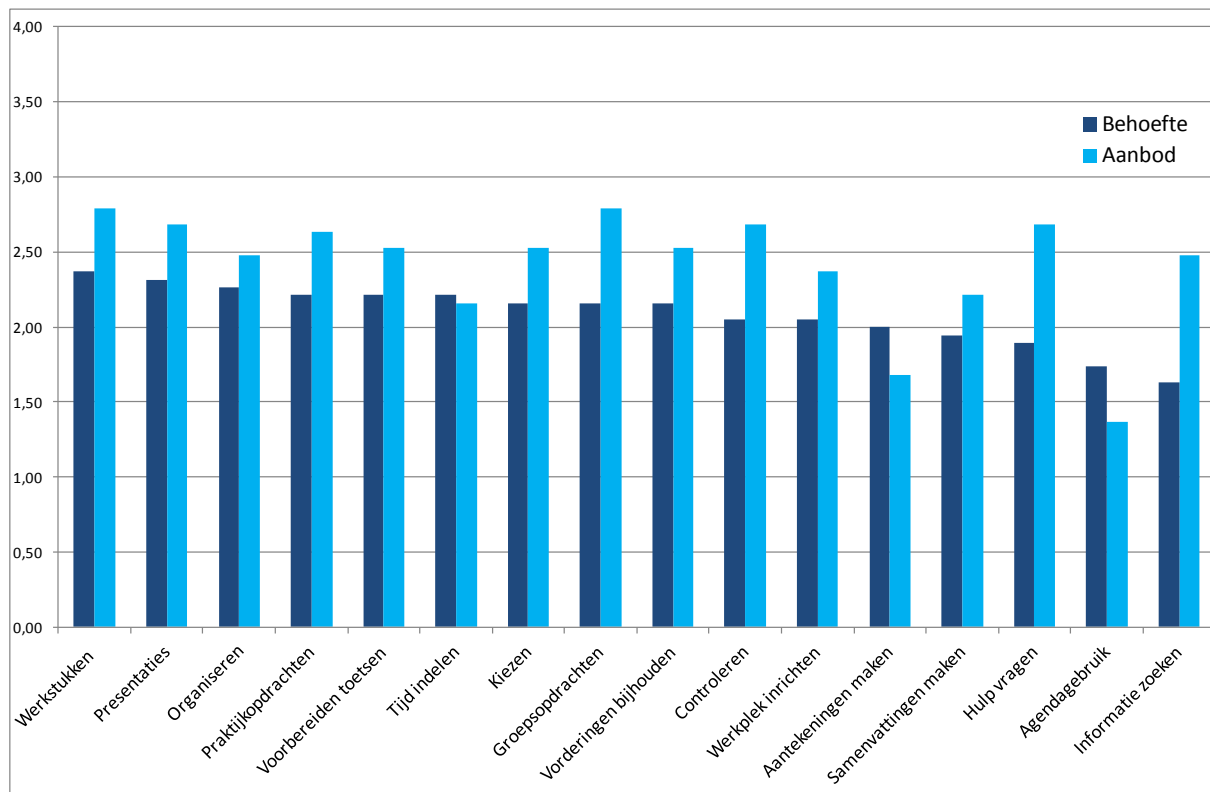
Bij alle competenties die behoren tot de stages en beroepsoriëntatie is het aanbod van de school hoger dan de behoefte van de leerlingen. Wat opvalt, is dat de school veel aandacht besteedt aan het vinden van een stageplaats voor leerlingen, terwijl de behoefte hieraan minder hoog is. Bij de andere competenties liggen aanbod en behoefte dicht bij elkaar.

N=19

4.2.2 Studiecompetenties

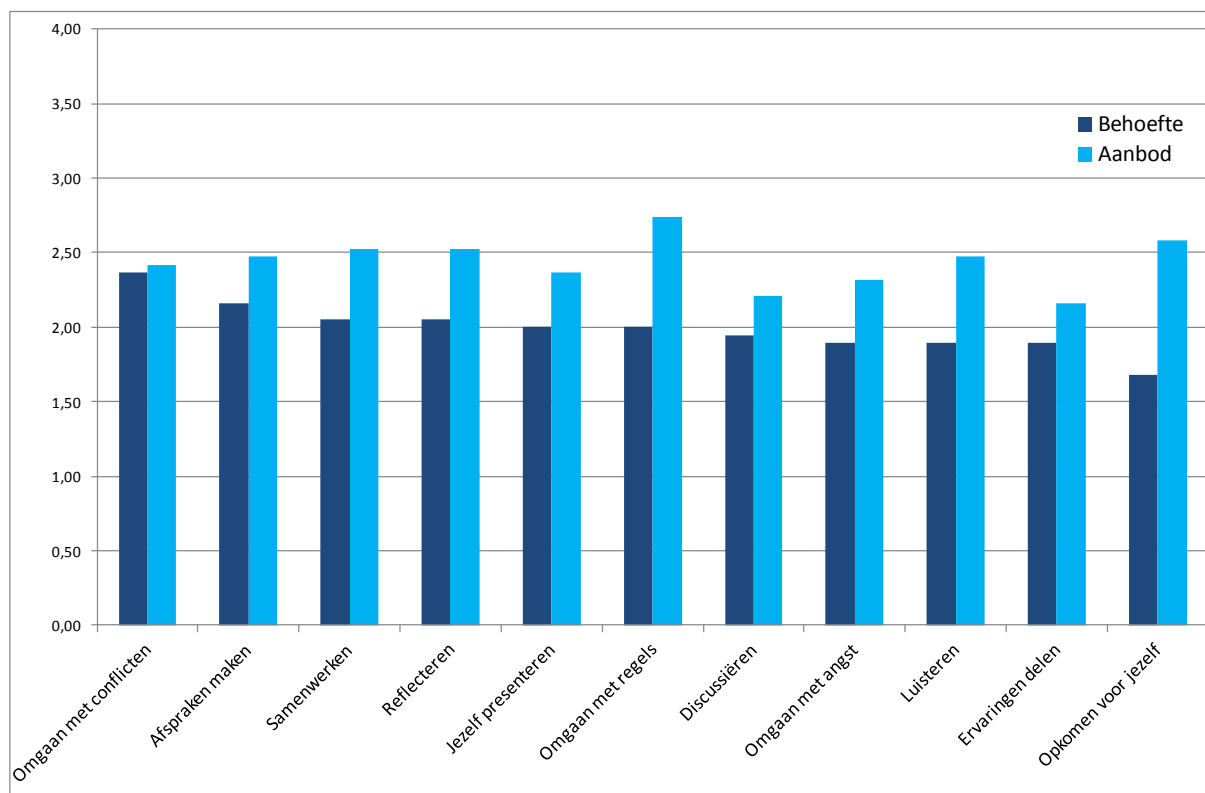
De ondersteuningsbehoeften die door de leerlingen als belangrijkst worden aangestipt zijn het plannen en uitvoeren van werkstukken, presentaties en praktijkopdrachten. Daarnaast is er ook behoefte aan ondersteuning bij het organiseren van de leerstof. Het aanbod van de school komt tegemoet aan deze behoeften. Bij het handig indelen van tijd, het maken van aantekeningen tijdens de les en het agendagebruik, is meer behoefte aan ondersteuning dan door de school geboden wordt.

N=19

4.2.3 Sociale en communicatieve competenties

De aandacht van de school concentreert zich volgens de leerlingen vooral op het omgaan met regels en opkomen voor jezelf. De ondersteuningsbehoefte van de leerlingen ligt echter hoger op het gebied van omgaan met conflicten. Toch is het aanbod overal hoger dan de behoefte.

N=19

H5 Beantwoording van de onderzoeksvraag; conclusie en discussie

In dit hoofdstuk worden voorlopige conclusies verbonden aan de gepresenteerde data uit hoofdstuk vier. Hiermee wordt tevens antwoord gegeven op de hoofdvraag en deelvragen van het onderzoek, zoals gesteld in hoofdstuk één.

Wat is er nodig om de overgang van leerlingen met het uitstroomprofiel vervolgonderwijs van cluster 4 school X naar het middelbaar beroepsonderwijs succesvol te laten verlopen?

1. Hoe ziet het huidige overgangstraject van school X eruit met betrekking tot de begeleiding van leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften?
2. Welke specifieke onderwijsbehoeften hebben leerlingen van school X met betrekking tot de overgang naar het mbo en de voorbereiding hierop?
3. Welke factoren op het gebied van sociaal emotionele ontwikkeling en studievaardigheden hebben een rol gespeeld bij de uitval of succesvolle doorstroom van leerlingen bij de overgang van school X naar mbo school Y?

De opbrengsten van het onderzoek worden besproken waarbij ook enige kanttekeningen worden geplaatst die tot discussie kunnen leiden. Tot slot worden in de laatste paragrafen het verbeterplan voor school X gepresenteerd en aanbevelingen tot verder onderzoek gedaan.

5.1 Beantwoording deelvraag 1

Hoe ziet het huidige overgangstraject van school X eruit met betrekking tot de begeleiding van leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften?

In het overgangstraject van school X zijn twee fasen te onderscheiden. De beroepsoriëntatie en de overgang met de daarbij horende overdracht. Beiden fasen worden beschreven, waarna de input van de respondenten wordt weergegeven.

De beroepsoriënterende fase

In de voorbereidende fase vormen de leerlingen een beeld van de opleiding die zij willen volgen of het beroep dat zij willen uitvoeren. In het onderzoek wordt deze fase aangeduid als de beroepsoriëntatie. Een beroepskeuzetest, beroepenmarkt of het bezoeken van een open dag kan de leerlingen een eerste idee geven van de mogelijkheden. Stages en meeloopdagen kunnen een goede manier zijn om na te gaan of de opleiding of het beroep waaraan wordt gedacht, de leerling ook aanspreekt (Armsing et al., 2010).

Naast een duidelijk opleidings- of beroepsbeeld is het van belang dat de leerling in deze fase inzicht krijgt in persoonlijke vaardigheden en mogelijkheden. Leerlingen dienen vaardigheden te ontwikkelen die zij kunnen inzetten op het mbo, zodat zij daar niet overvraagd worden. Het is de taak van de school om te zorgen voor groei, zowel op cognitief niveau als op leergebiedoverstijgende gebieden (Struiksma, 2011).

De overgang en overdracht

Na de voorbereidende fase volgt de overgang naar het vervolgonderwijs. Om te zorgen voor een soepele overgang van school X naar school Y zijn afspraken tussen beide scholen

gemaakt. Bij de inschrijving op school Y vindt een koude overdracht plaats waarbij een papieren dossier wordt overgedragen. De school ontvangt het handelingsplan van de leerling, de indicatiebrief waaruit blijkt dat de leerling recht heeft op een rugzakje en eventueel een aanvullend onderwijskundig rapport. Voorafgaand aan het intakegesprek wordt indien daar behoefte aan is extra informatie opgevraagd door school Y, de warme overdracht.

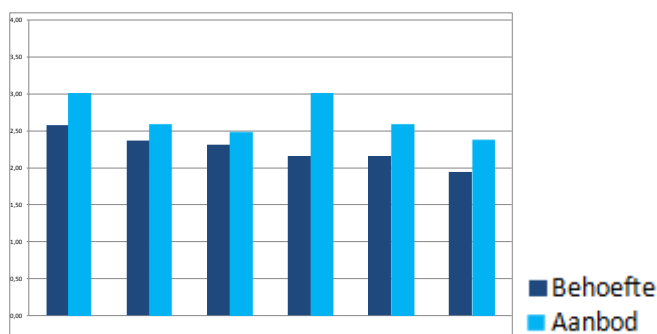
De ondersteuningsbehoeften van de leerlingen worden beschreven in het handelingsplan van school X en worden besproken tijdens het intakegesprek. Na aanname wordt er opnieuw een handelingsplan samengesteld samen met de leerling, de ouders, de ambulant begeleider en de nieuwe mentor van de leerling. Ook worden er afspraken gemaakt over de begeleiding van de leerling.

De verzamelde data

In bovenstaande alinea's wordt beschreven hoe het overgangstraject van school X eruit ziet of beter gezegd eruit zou moeten zien. Er is duidelijk wat er in de beroepsoriënterende fase zou moeten gebeuren en welke procedures zijn vastgesteld omtrent de overdracht en overgang. Toch blijkt uit de verzamelde data dat de procedures niet altijd nageleefd worden. Uit de interviews met de ouders van oud-leerlingen (R1 en R2) blijkt dat de leerlingen bij aanvang van hun opleiding geen duidelijk beroeps- of opleidingsbeeld hebben. De oud-leerlingen hebben de keuze voor een opleiding gebaseerd op het advies van ouders, het vakkenpakket of de hoeveelheid praktijk die de opleiding biedt. De leerlingen lijken geen kans te hebben gehad om zich een goed beeld te vormen van de opleiding, omdat de beroepsoriëntatie werd beperkt tot een beroepskeuzetest en het op eigen initiatief bezoeken van een open dag. Daarnaast zijn er in de vmbo-tl klassen weinig mogelijkheden tot het lopen van stage, waardoor er geen praktijkervaring op wordt gedaan.

Ook de overdracht en overgang zijn niet op orde. Uit de literatuur blijkt dat leerlingen uit het cluster vier onderwijs meer ondersteuning nodig hebben bij het overgangstraject dan leerlingen uit het regulier onderwijs. Er dient rekening gehouden te worden met de specifieke onderwijsbehoeften van leerlingen, om de overgang soepel te laten verlopen. Hoewel dit wel is vastgelegd in de procedures van school X en school Y, is de ervaring van de respondenten (R1 en R2) dat er nog teveel mis gaat tijdens het overgangstraject. De informatie van de leerlingen wordt niet of onvoldoende overgedragen, waardoor de verantwoordelijkheid uiteindelijk bij ouders komt te liggen.

De beroepsoriëntatie op school X lijkt niet optimaal te functioneren. Toch zijn de huidige leerlingen tevreden over het aanbod van de school met betrekking tot ondersteuning bij stage en beroepsoriëntatie.

Figuur 1. Stages en beroepsoriëntatie (H4)

Voor dit verschil zijn verschillende verklaringen te bedenken. De ontwikkelingen die de school heeft doorgemaakt, hebben mogelijk een positief effect gehad op de plaats die de beroepsoriëntatie in het onderwijsaanbod inneemt. Daarnaast kan het kleine aantal respondenten een vertekend beeld geven. Wanneer er een verband wordt gelegd met de literatuur lijkt het echter realistischer dat de leerlingen zichzelf te positief inschatten en daarmee hun ondersteuningsbehoeften onderschatten.

5.2 Beantwoording deelvraag 2

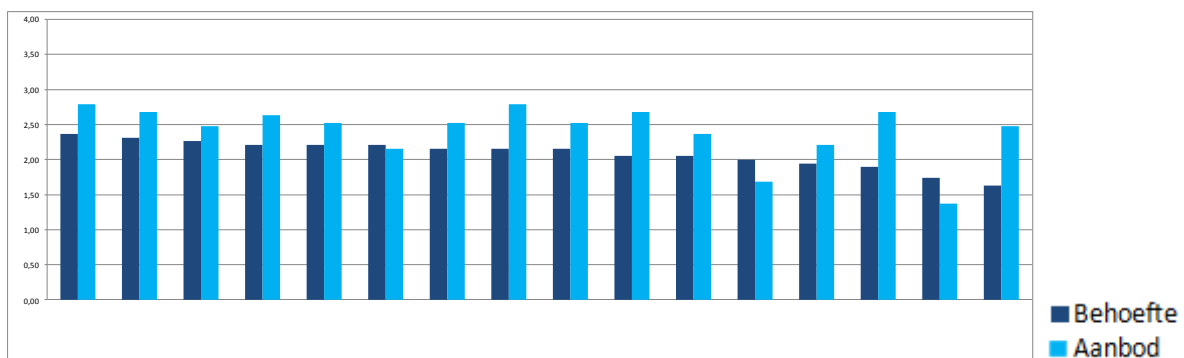
Welke specifieke onderwijsbehoeften hebben leerlingen van school X met betrekking tot de overgang naar het mbo en de voorbereiding hierop?

Een algemeen beeld

In de literatuur staat beschreven dat leerlingen uit het cluster vier onderwijs over het algemeen meer ondersteuning nodig hebben dan leerlingen uit het regulier onderwijs. Daarnaast blijkt uit onderzoek dat leerlingen uit het speciaal onderwijs meer risico lopen bij de overgang naar vervolgonderwijs (Armsing et al., 2011). Het is daarom van belang om tegemoet te komen aan de ondersteuningsbehoeften van de leerlingen.

Uit de diagnoselijsten van school X blijkt dat leerlingen met een autisme spectrum stoornis (ASS) en leerlingen met ADHD de grootste groep vormen binnen het uitstroomprofiel vervolgonderwijs. Een combinatie van beide stoornissen komt ook veelvuldig voor. Wanneer er wordt gekeken naar de ondersteuningsbehoeften zijn er enkele overeenkomsten te benoemen die voor een grote groep leerlingen gelden. Van Lieshout (2009) noemt routine, regelmaat, structuur en maximale voorspelbaarheid als belangrijke aspecten voor het overzichtelijk maken van situaties. Daarnaast zijn positieve aandacht en het goed voorbereiden op nieuwe situaties en overgangen dé peilers onder de aanpak van leerlingen met ASS of ADHD.

Met de afgenomen enquêtes onder de leerlingen van school X wordt een algemeen beeld geschetst van de ondersteuningsbehoeften met betrekking tot competenties op drie gebieden. Het gaat om de gebieden 'stages en beroepsoriëntatie', 'communicatieve en sociale competenties' en 'studiecompetenties'. Er kan op twee verschillende manieren naar de uitslagen gekeken worden. Aan de ene kant kunnen de behoeften van de leerlingen vergeleken worden met het aanbod van de school. Waarbij er wordt gesignaleerd dat het aanbod van de school alleen bij de competenties 'handig je tijd indelen', 'aantekeningen maken' en 'agendagebruik' lager is dan de aandacht die de school er aan schenkt.

Figuur 2. Studietoelatingen (H4)

Aan de andere kant kan er gekeken worden naar de competenties die door de leerlingen worden genoemd als competenties met de hoogste ondersteuningsbehoefte. Het kan van waarde zijn om juist daar extra aandacht aan te (blijven) besteden. Ook is het van belang om ervan bewust te zijn dat de enquêtes een algemeen beeld geven van de ondersteuningsbehoeften, maar niets zeggen over individuele gevallen.

Specifieke onderwijsbehoeften

Hoewel er globaal overeenkomsten zijn in het bieden van een effectieve begeleiding aan leerlingen uit het cluster vier onderwijs, is het van belang om ook te kijken naar de individuele leerling. Clijsten et al. (2007), noemt autisme een stoornis met veel gezichten. De verschillen tussen leerlingen met autisme zijn vaak groot en de aard en de ernst van de problemen lopen zeer uiteen. Hetzelfde geldt voor leerlingen met ADHD. De verschillende symptomen zoals hyperactiviteit, impulsiviteit en een gebrek aan concentratie en aandacht, komen in vele gradaties voor. Geen leerling is hetzelfde en dat vraagt om maatwerk. De individuele ondersteuningsbehoeften van de leerlingen dienen goed in kaart gebracht te worden alvorens het overgangstraject wordt gestart.

Wanneer de interviews van R1 en R2 met elkaar worden vergeleken, wordt dit beeld bevestigd. Beide leerlingen hebben een diagnose in het autisme spectrum in combinatie met ADHD. Toch zijn de ondersteuningsbehoeften van de leerlingen totaal verschillend. Waar de ene leerling de grens overgaat in het contact met anderen (R1), houdt de ander zich juist te afzijdig (R2). Beide leerlingen hebben ondersteuning nodig op het gebied van sociale competenties, maar de ondersteuning dient wel heel anders ingevuld te worden.

5.3 Beantwoording deelvraag 3

Welke factoren op het gebied van sociaal emotionele ontwikkeling en studievaardigheden hebben een rol gespeeld bij de uitval of succesvolle doorstroom van leerlingen bij de overgang van school X naar mbo school Y?

Wanneer er wordt gekeken naar de factoren die een rol spelen bij een al dan niet succesvolle overgang, is er niet één grote gemene deler te benoemen. Er is geen specifiek element, dat ervoor zorgt dat een leerling de overgang succesvol doorloopt of juist niet. Zoals de contactpersoon van school Y (R3) vertelt, is er meer sprake van een optelsom van bepaalde factoren. Leerlingen worden bij aanmelding beoordeeld op basis van voldoende niveau, een helder beroepsbeeld, gedrag waaruit blijkt dat ze het aankunnen en voldoende motivatie.

Studievaardigheden

Wanneer de leerlingen eenmaal gestart zijn, zijn er vaak problemen op het gebied van plannen en organiseren. Dit is een punt wat extra aandacht behoeft, zeker bij leerlingen van school X. In de literatuur komt naar voren dat er in veel vervolgopleidingen weinig toezicht is op de daadwerkelijke uitvoering van de studietaken. Vaak wordt er pas ingegrepen als het al te laat is en de leerling een grote studievertraging heeft opgelopen. Daarbij komt dat leerlingen met ASS vaak niet uit eigen beweging om hulp vragen. Dit vraagt om een proactieve begeleiding (Clijsen et al., 2007).

Het beeld dat wordt geschetst, wordt bevestigd door de ouders van oud-leerlingen (R1 en R2). Er is weinig inzicht in de opdrachten die moeten worden uitgevoerd en er wordt niet om hulp gevraagd (R2). Ook krijgen de leerlingen de kans om studievertraging op te lopen, omdat zij zelf verantwoordelijk zijn voor het bijhouden van hun aftekenlijst (R1).

Het gedrag

Hoewel studievaardigheden van belang zijn, wordt dit niet als voornaamste reden van uitval genoemd. Zowel in de literatuur als tijdens het interview met R3, wordt duidelijk dat het gedrag vaak doorslaggevend is.

'...Toch worden zij vaak niet toegelaten of loopt de plaatsing uit op een mislukking. Als reden daarvoor wordt vrijwel altijd gewezen op 'het gedrag' van een leerling.' (Struiksmā, 2011 p.12).

De sociaal emotionele ontwikkeling, ofwel hoe we met onszelf en anderen omgaan, de kwaliteit van de relaties die we opbouwen en het gevoelsmatig reageren op de omgang en opgebouwde relaties, vormt een deel van het gedrag van de leerlingen (Van Vugt, 2007). Goed ontwikkelde sociale competenties zijn van belang in het beroepsonderwijs. Leerlingen moeten in staat zijn om groepsopdrachten uit te voeren en dienen sociale vaardigheden in te kunnen zetten op een stage- of arbeidsplaats. Juist daar ontstaan voor leerlingen uit het cluster vier onderwijs vaak problemen.

In de interviews van R1 en R2 wordt duidelijk dat beide leerlingen moeite hebben met gedragingen op het sociale vlak. Er is in het begin geen aansluiting of de leerling weet niet hoe hij op een juiste manier contact moet maken. Dit past bij het beeld dat in de literatuur wordt geschetst van leerlingen met ASS.

'Sommige mensen met autisme houden zich afzijdig in het contact met anderen, anderen zoeken actief contact, maar doen dit op een vreemde en soms claimende manier of blijven in het contact overmatig beleefd, vormelijk en formeel.' (Clijsen et al., 2007).

Het gedrag van de leerling speelt een belangrijke rol bij succes of falen, maar wat er precies voor zorgt dat de ene leerling wel succesvol is en de ander niet wordt niet geheel duidelijk.

5.4 Beantwoording onderzoeksvraag; conclusie en advies

Wat is er nodig om de overgang van leerlingen met het uitstroomprofiel vervolgonderwijs van cluster 4 school X naar het middelbaar beroepsonderwijs succesvol te laten verlopen?

Na analyse van de literatuur, de interviews en de enquêtes kan de conclusie worden getrokken dat er voor een succesvolle overgang niet één succesformule bestaat. Er is steeds sprake van een optelsom van factoren waardoor de leerling de overgang wel of juist niet succesvol doorloopt. Dat betekent echter niet dat er geen invloed op uit te oefenen is. Er zijn vele factoren die een succesvolle overgang kunnen bevorderen.

Het begint met een goede voorbereiding. De leerling moet een duidelijk beeld kunnen vormen van opleiding of beroep. Hierbij kan gebruik worden gemaakt van tal van hulpmiddelen, zoals een beroepskeuzetest, het bezoek van een open dag of een beroepenmarkt. Daarnaast is het ook van belang dat de leerling in de praktijk kan toetsen of

het beeld dat hij heeft van opleiding of beroep ook klopt met de werkelijkheid. Een stage, meeloopdag of proefles kan de keuze voor een opleiding gemakkelijker maken. Wanneer de keuze voor de opleiding is gemaakt, volgt de overdracht en de overgang naar de vervolgopleiding. Het is van groot belang dat de ontvangende school op de hoogte is van de ondersteuningsbehoeften van de leerling. De overdracht van leerlingen uit het cluster vier onderwijs kan niet worden afgedaan met een papieren overdracht. Er moet daarnaast een warme overdracht plaats vinden met alle partijen, zodat een duidelijk plan kan worden opgesteld.

Aangezien we te maken hebben met leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften, moet er maatwerk geleverd worden. De individuele leerling en zijn onderwijsbehoeften staan centraal, zowel in de beroepsoriënterende fase als in de overgang en het verdere verloop van zijn onderwijs carrière. Ook ouders moeten op de hoogte zijn van de te nemen stappen. Als duidelijk is wie waarvoor verantwoordelijkheid draagt, kan daar op worden teruggegrepen wanneer zaken mis lopen.

Naast de genoemde factoren, volgt hieronder een advies wat gericht is op de verbetering van het huidige overgangstraject van school X. Om het onderzoek nog meer bodem te geven zou het uitgebreid kunnen worden door meer (oud-)leerlingen, ouders en scholen voor vervolgonderwijs te vragen naar hun ervaringen. Daarnaast worden de adviezen, buiten dit onderzoek om, getoetst in de praktijk om de nodige bijstellingen en aanvullingen te kunnen doen.

5.5 Advies ter verbetering van het overgangstraject

De beroepsoriënterende fase

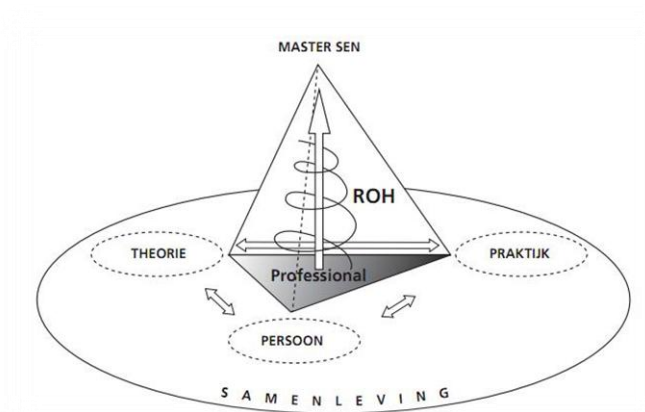
- ❖ Maak van de beroepsoriëntatie een vast onderdeel van het onderwijsprogramma. Rooster hiervoor tijd en personeel in, zodat het niet 'bovenop' het reguliere programma komt.
- ❖ Start tijdig met de beroepsoriëntatie, zodat in het examenjaar de keuze voor een vervolgopleiding niet in het gedrang komt i.v.m. de examenvoorbereidingen.
- ❖ Biedt een gevarieerd programma voor beroepsoriëntatie. Denk hierbij aan beroepskeuzetesten, meeloopdagen, proeflessen, (snuffel)stages, het bezoeken van een open dag of beroepenmarkt etc.
- ❖ Besteed niet alleen aandacht aan de beroepsoriëntatie in groepsverband, maar ook individueel. Zet daarbij de mogelijkheden en de specifieke ondersteuningbehoeften van de leerling centraal.
- ❖ Betrek ouders bij het keuzeproces. Zij kennen hun kind als geen ander en weten vaak waar de interesses en capaciteiten liggen.

De overdracht en overgang

- ❖ Maak duidelijke afspraken met betrekking tot het overgangstraject. Werk met vaste contactpersonen en zorg dat alle betrokken partijen op de hoogte zijn van de procedures en verantwoordelijkheden.
- ❖ Zorg voor een papieren overdrachtdossier waarin de competenties en de ondersteuningsbehoeften van de leerling worden beschreven. Daarnaast zitten alle belangrijke documenten, zoals de indicatiebrief voor het rugzakje in dit dossier.
- ❖ Organiseer een warme overdracht met alle betrokken partijen. Maak gezamenlijk een plan waarin de doelen en afspraken met betrekking tot de begeleiding zijn vastgesteld.
- ❖ Zorg voor nazorg en vraag naar de voortgang van de leerlingen. Werk op die manier samen aan verbeteringen van het overgangstraject.

6. Evaluatie en reflectie

Een afbeelding van een driehoek met daarbij de woorden 'reflectief onderzoekende houding' en 'theorie', 'praktijk', 'persoon', daar is het voor mij allemaal mee begonnen. Tijdens de eerste bijeenkomst van de opleiding wordt mij verteld dat deze driehoek als een rode draad door de opleiding zal lopen. De triade zorgt soms voor frustratie, want het blijkt nog best lastig om alles met elkaar te verbinden, maar over het algemeen is het een goede leidraad. Gedurende de opleiding word ik mij er steeds meer van bewust dat alles met elkaar in verbinding staat, maar ook dat ik daar invloed op heb. De triade staat symbool voor de start van de opleiding, maar ook voor de afronding ervan. Voor mij is het praktijkonderzoek de triade, alles valt samen.

Ik zie het praktijkonderzoek als een kans om te laten zien wat ik de afgelopen twee jaar heb geleerd. Daarnaast wil ik mijn rol als 'change agent' neerzetten. Voor het onderzoek kies ik een onderwerp dat dicht bij mijzelf ligt. De overgang van cluster vier leerlingen naar het mbo. Ik geef al een aantal jaar les in het uitstroomprofiel vervolgonderwijs aan leerlingen die onze school met een diploma verlaten. Deze leerlingen krijgen in mijn ogen echter niet altijd de kans om zich te bewijzen in het vervolgonderwijs. Ze worden niet aangenomen of vallen uit. 'Niets aan te doen' zou ik een aantal jaren geleden hebben gezegd. Nu zie ik echter mijn kans schoon om te onderzoeken of dat ook daadwerkelijk zo is.

Welk onderwerp ik ook kies, het praktijkonderzoek weerspiegelt de ontwikkeling die ik heb doorgemaakt tijdens de opleiding. Als ik start met de opleiding, ben ik nog een echte 'denker' (Kolb, 1976). Ik houd van analyseren, zaken overdenken en verbanden leggen. Ik wil graag de logica achter dingen zien en ik werk het liefst met duidelijke theoretische modellen. Ik richt mij in het begin van de opleiding dan ook vooral op het stuk boven de ijsberg (McCelland). Hoe kan ik de kennis en vaardigheden die ik verzamel tijdens de opleiding inzetten in mijn praktijk?

De opleiding daagt mij echter ook uit om actief bezig te zijn, om uit te proberen en te doen. Hoewel dat in het begin wat onwennig voelt, lukt het mij steeds beter om zonder alles te analyseren te experimenteren in de praktijk. Mijn leerlingen lijken er ook lol in te hebben, 'juf moet zeker weer iets voor haar opleiding doen...'. In het begin valt het heel erg op en komt het gekunsteld over, maar dat maak niet uit. Het gaat om de ervaring, om het leren in de praktijk. Ik kan steeds meer mijn vaste structuren en handelingen loslaten. Ik vind namelijk dat ik mij als leerkracht moet blijven ontwikkelen. In mijn ogen lukt dat niet alleen door te leren uit boeken. Juist de combinatie van theorie en praktijk maakt de ontwikkeling zo sterk.

Tijdens de opleiding leer ik ook veel over mezelf. Wat vind ik eigenlijk belangrijk, waarom doe ik wat ik doe? En wat zijn mijn drijfveren?

Waar ik me heel bewust van ben geworden tijdens de opleiding en het onderzoek, is dat ik niet alleen met mijn 'taak' bezig wil zijn. Lesgeven is voor mij niet alleen informatie overdragen op leerlingen, het is veel meer dan dat. De uitdaging die het werken in het speciaal onderwijs mij biedt, dat is mijn drive. Ik wil aansluiten bij de belevingswereld van de leerlingen, maar ook bij hun leerstijl, het niveau, de ondersteuningsbehoeften en ga zo maar door. Met deze leerlingen mogen werken is ontzettend mooi. Ze hebben mij laten inzien dat ik verder moet kijken dan het 'etiket' dat zij van een psychiater hebben gekregen. Ik wil positief voor de klas staan, kijken naar mogelijkheden en kansen, niet naar de grenzen. Deze visie wil ook op anderen overdragen, zodat mijn leerlingen ondanks hun specifieke onderwijsbehoeften dezelfde kansen krijgen.

Juist dit heeft mij ook in mijn onderzoek verder gebracht. Ik heb niet naar de beperkingen van de leerlingen gekeken, maar naar wat zij nodig hebben om het wel te kunnen. Wat kan de school doen? Wat kan ik als leerkracht doen? Het onderzoek is een eerste stap van mijn rol als change agent.

Mijn veranderde houding heeft ook effect op anderen. Door mij tijdens het onderzoek 'open minded' en positief op te stellen, kreeg ik dit ook terug. Het bestuur van de school zal mijn onderzoek gebruiken om nieuwe lijnen uit te zetten, onder andere op het gebied van beroepsoriëntatie. Daarnaast is de samenwerking met het mbo nu al beter dan aan de start van mijn onderzoek. Ik deel mijn visie over leerlingen en open daarmee ook ogen van anderen. Dat vind ik mooi om te zien. Juist doordat ik mijn collega's gaandeweg heb meegenomen in mijn leerproces, zijn zij met mij meegegroeid. Een aantal collega's zijn voor mij een klankbord geweest en hebben als critical friends meegedacht. Hierdoor is niet alleen een veranderingsproces in mijzelf gestart, maar ook het team. Met het veranderingsproces dat in werking is gesteld, kan ik de opleiding tevreden afsluiten en de verandering voort zetten.

Literatuurlijst

Armsing, M., Lieverloo, L. van, Wentink, H. (2010). *Een optimale overgang naar het mbo voor leerlingen van vmbo, vso en PRO. Onderzoeksrapportage*. KCP Groep, 's-Hertogenbosch. Verkregen op 25 april 2012 via website:

<http://www.kpcgroep.nl/Beroepsonderwijs/Regionale-samenwerking/vmbo-mbo-hbo/~media/Files/Overheidsopdrachten/OptimaleovergangMBOonderzoek.ashx>

Besluit Leerlinggebonden financiering (2006). *Besluit Leerlinggebonden financiering*. Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, 327

Verkregen op 25 april 2012 via website:

http://www.gewoonanders.nl/downloads/Besluit_staatsblad_nr327.pdf

Bijsterveldt, M. van (2012). *Voortijdig schoolverlaten, aanhoudende inspanning noodzakelijk*.

Verkregen op 10 mei 2012 via Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap website:

<http://www.aanvalopschooluitval.nl/userfiles/file/2012/Brief%20TK.pdf>

Boerman, R. (2008). *Ethische uitgangspunten bij praktijkonderzoek*. Fontys OSO

Bruinsma, B. (2009). *Vmbo-t leerlingen: hoe maken zij studie en beroepskeuzes?* Scriptie.

Utrecht: Universiteit Utrecht

Clijsen, A., van Lieverloo, L., Mathijssen, B., & Schoots, H. (2007). *Protocol overgang leerlingen met autisme van voortgezet onderwijs naar vervolgopleiding*. 's-Hertogenbosch: KPC Groep. Verkregen op 12 december via website: [http://www.handicap-](http://www.handicapstudie.nl/binaries/content/assets/pdf/protocol-overgang-leerlingen-autisme.pdf)

[studie.nl/binaries/content/assets/pdf/protocol-overgang-leerlingen-autisme.pdf](http://www.handicapstudie.nl/binaries/content/assets/pdf/protocol-overgang-leerlingen-autisme.pdf)

Elffers, L. (2011). *The transition to post-secondary vocational education Students' entrance, experiences and attainment. Nederlandse samenvatting en discussie*. Universiteit van Amsterdam.

Verkregen op 10 mei 2012 via website

<http://home.medewerker.uva.nl/l.elffers/bestanden/Nederlandse%20samenvatting%20proefschrift%20Louise%20Elffers.pdf>

Esch, W. van & Neuvel, J. (2007). *De overgang van vmbo naar mbo: van breukvlak naar draagvlak. Overzichtsstudie van Nederlands onderzoek*. 's-Hertogenbosch: CINOP

Frith, U. (1989). *Autism: explaining the enigma*. Blackwell Publishing

Hermans-Franssen, A. (2009). *Een krachtige leeromgeving voor leerlingen met autisme (2). Autism en cognitie. Op zoek naar betekenis*. Tijdschrift voor Remedial Teaching: Landelijke Beroepsvereniging Remedial Teachers

Herweijer, L. (2008). *Gestruikeld voor de start. De school verlaten zonder startkwalificatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

Inspectie van het Onderwijs (2006). *Doorlopende leerlijnen in het onderwijs. De staat van het Onderwijs: onderwijsverslag 2004/2005*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs

Verkregen op 19 november 2012, via
<http://www.onderwijsinspectie.nl/binaries/content/assets/Onderwijsverslagen/2006/Onderwijsverslag+2004-2005.pdf>

Jong, W. de (2006). *Ass in de klas*. Castricum: REC 4.5

Kallenberg, T., Koster, B., Onstenk, J. & Scheepsma, W. (2007). *Ontwikkeling door onderzoek. Een handreiking voor leraren*. Utrecht: ThiemenMeulenhoff

Lange, R. de, Schuman, H., Montesano Montessori, N. (2011). *Praktijkgericht onderzoek voor reflectieve professionals*. Antwerpen - Apeldoorn: Garant

Lieshout, T. van (2009). *Pedagogische adviezen voor speciale kinderen. Een praktisch handboek voor professionele opvoeders, begeleiders en leerkrachten*. Bohn Stafleu Van Loghum: Houten

Meersbergen, E. van. & Vroedt, de. (2013). *Werkbladen t.b.v. het in kaart brengen en clusteren van onderwijsbehoeften op het gebied van SEO en werkhouding*. SEO 3-1

Ministerie Onderwijs Cultuur en Wetenschap (2012). *Aanval op schooluitval*. Verkregen op 22 december 2012, via www.aanvalopschooluitval.nl

Rodriquez Pereira, R. (2005). *Stuiterend door het leven. Alles over ADHD van diagnose tot behandeling*. Inmerc

Schram, E. (2011). Stichting Leerplanontwikkeling Nederland. *Bouwstenen voor het vso. Uitstroomprofiel Vervolgonderwijs*. Verkregen op 2 mei 2012 via website:
http://www.slo.nl/downloads/2011/2.5517.437_20Bouwstenen_20Uitstroomprofiel_20Vervolgonderwijs__web.pdf/

Steunpunt ADHD (2012). *Drie subtypen van AD(H)D*. Verkregen op 2 maart 2013 via website: [http://www.steunpuntadhd.nl/is-het-adhd/ad\(h\)d-vaststellen/drie-subtypen-van-ad\(h\)d/](http://www.steunpuntadhd.nl/is-het-adhd/ad(h)d-vaststellen/drie-subtypen-van-ad(h)d/)

Struiksma, C. (2011). *Duiden en Doen. Werken aan kerndoelen, referentieniveaus, leerstandaarden, leerlijnen, ontwikkelingsperspectieven, leerroutes, uitstroomniveaus en enzovoort, met de leerresultaten als uitgangspunt*. Kernimplementatieteam Leerlijnen Stichting Projecten Speciaal Onderwijs. Utrecht.
Verkregen op 26 april 2012 via website: <http://www.projectenso.nl/docs/48970739-50ed-0df3-6ff1-07408835887e.pdf>

Tilborg, L. van & Es, W. van (2006). *De uitkomsten van de RMC analyse 2005. Eindrapport april 2006*. Utrecht: Sardes

Vugt, J. van (2007). *Sociaal emotionele ontwikkeling*. Verkregen op 20 april 2013 via website: <http://www.psycon.nl/data/sociaal.html>

Bijlage 1: Uitwerking interview R1

Vader: Wat S. doet, dat krijgt hij voor elkaar en dat is met bijna alles. Er zijn wel bepaalde dingen die hij niet voor elkaar krijgt, maar zeker met dit soort dingen naar school gaan, opleidingen, scootrijbewijs, rijbewijs... Allemaal de eerste keer.

Moeder: Ja.

Vader: Ik bedoel bij jullie ook. Hij was de eerste die die opleiding in vier jaar had gedaan.

Onderzoeker: Ja, hij was sowieso de eerste die z'n diploma behaalde bij ons.

Onderzoeker: En daarna is hij naar school Y gegaan?

Ouders: Ja.

Onderzoeker: Ok en toen is hij daar autotechniek 2 gaan doen?

Vader: Ja.

Onderzoeker: Ik weet dat hij eerst nog ICT wilde doen, uiteindelijk heeft hij toch autotechniek gekozen. Hoe is hij daarbij gekomen, om dat te gaan doen?

Moeder: Ik denk dat dat meer een samenloop van omstandigheden is. Gewoon omdat J.

(vader) heeft gezegd 'in je fijne motoriek ben je toch heel erg goed', dus ga dat maar doen.

En toen heeft hij dat overwogen en dacht hij ICT is meer met je hoofd werken. En het is natuurlijk wel leuk om een computer uit elkaar te halen en in elkaar te zetten, maar daar ben je niet continu mee bezig.

Onderzoeker: Nee.

Moeder: En een automonteur is dat dus wel. En toen heeft hij dat dus blijkbaar gekozen.

Vader: S. heeft natuurlijk heel sterk iets in zich van wat met techniek te maken heeft. Dat heeft hij al heel lang, jaren lang laten zien. En we hebben toen tegen hem gezegd, moet je luisteren, als jij ICT wil doen, dan moet je dat zelf weten. Alleen je moet er wel rekening mee houden, dat daar dus weer een hele hoop theorie bij komt.

Onderzoeker: Ja.

Vader: En je zit gewoon als je dertig uur per week op school zit, dan zit je 25 uur per week naar een scherm te kijken, want daar zal het wel op neer komen. Terwijl als je autotechniek gaat doen, dan kun je werkkleding aan doen en onder een motorkap gaan kijken.

Onderzoeker: Ja.

Vader: In eerste instantie wilde hij toch ICT doen, maar uiteindelijk heeft hij gezegd 'er zit wel wat in en ik vind auto's wel leuk en ik vind techniek ook wel leuk', dus toen is hij dat gaan doen.

Onderzoeker: Heeft hij ook nog een open dag bezocht of iets dergelijks?

Vader: Ja, dat heeft hij gedaan.

Onderzoeker: En op basis daarvan heeft hij gezegd 'het wordt toch autotechniek'?

Vader: Ja, inderdaad.

Onderzoeker: En toen is hij op school Y begonnen, hoe is dat gegaan?

Moeder: Hij kreeg wel huiswerk mee, maar alles op het laatste moment. En hij moest bepaalde punten halen, 23.

Vader: 23 onderdelen waren het.

Moeder: Ja, die moesten ondertekend worden. En voor een bepaalde datum. En aan het einde van de rit was dat nog niet zo. Aan het einde van het jaar, was wel dus alles ondertekend. Weet je wel. Hij is dus een beetje van het laatste moment en toch nog halen. Zonder veel te leren, heeft hij dat diploma dus ook gehaald.

Vader: Dat is het probleem bij S. en dat is het ook altijd gebleven na school X. Als hij op een gegeven moment weet dit is wat ik moet doen... Ik ben niet zo enthousiast over het mbo, als opleidingsinstituut stelt het niet zoveel voor, maar dat hebben ze wel goed geregeld. Er staat dus je opleiding duurt twee jaar en in die twee jaar moet je deze 23 onderdelen doen. Ieder onderdeel bestaat uit een theoretisch gedeelte, een praktisch gedeelte enzovoorts enzovoorts.

Onderzoeker: Ja.

Vader: Hij moest een prestatie doen, dat hoorde allemaal bij dat ene onderdeel.

Onderzoeker: Ja.

Vader: En dat hoorde allemaal bij dat ene onderdeel. Daar hoorde ook zijn praktijk bij. Dus op z'n stageplek, dat was ook een onderdeel. En dat moest hij dus af laten tekenen met een paraaf.

Onderzoeker: Okee.

Vader: Nou, hij wist precies hoe dat werkte, maar dat redt hij dus niet, in zijn eentje helemaal. Hij doet bepaalde onderdelen goed. Maar bijvoorbeeld, hij moest op een gegeven moment theorie leren, en daar heeft hij geen zin in.

Onderzoeker: Nee.

Vader: En dan zei ik 'heb je al geleerd' en dan zei hij 'nou nee...'. Hij deed hier niks aan zijn huiswerk toch?

Moeder: Nee.

Vader: Hij deed echt niets aan zijn huiswerk.

Moeder: En als hij al iets deed, dan was het even vijf minuten iets in elkaar zetten of op een usb-stick zetten 'ja het is klaar'.

Onderzoeker: Oke.

Vader: Dat liep dus op een gegeven moment stroef. Hij moest namelijk bijvoorbeeld die theoretische onderdelen, mocht hij er van de 23 in totaal vijf onvoldoende afsluiten. En de andere 18 moesten voldoende zijn, sowieso.

Moeder: Ja.

Vader: Nou in de eerste zes onderdelen had hij al vier onvoldoendes, dus had hij nog zeventien onderdelen te gaan en mocht hij nog één onvoldoende halen.

Onderzoeker: Ja, precies.

Vader: Dat was dus moeilijk en dat is dus heel erg moeizaam gegaan die twee jaar. Maar goed, verder ging het eigenlijk wel goed. Hij vond het leuk op school. Hij hield zich redelijk staande. Wel zijn er wat dingetjes op sociaal gebied gebeurd hoor...

Onderzoeker: Ok, zoals wat?

Vader: Hij had een eigen begeleider daar op school, die zag hij iedere week, ik denk twee uur ofzo of een uur. Ik weet het niet meer precies. En dat was een goeie. Daar hadden we goede contacten mee. In het begin van het eerste jaar, zijn er dus wat dingen geweest dat hij conflicten had met andere mensen uit de klas en dergelijke.

Onderzoeker: Ja...

Vader: Dat hij conflicten had met docenten en dat hij het lokaal uit werd gestuurd enzo. Toen heb ik op een gegeven moment gezegd, ik wil regelmatig contact hebben. Ik wil precies weten wat er met S. gebeurt en wat hij doet en dergelijke. En toen ben ik een tijdje, ik denk een maand, ben ik wekelijks op school geweest.

Onderzoeker: Oke.

Vader: Als hij dat contact had met zijn begeleider, was ik er ook bij.

Onderzoeker: Oke, ja precies.

Vader: En toen op een gegeven moment vond de school het een beetje overtrokken om iedere week contact te hebben. En toen heb ik gezegd ok ik vind het best, maar dan hebben we dus beiden de mogelijkheid om als er iets is, dan zoeken we contact en dan zien we elkaar.

Onderzoeker: Kreeg S. meteen aan het begin van het schooljaar die begeleider toegewezen?

Moeder: Ja, vrij meteen.

Vader: Ja, ik denk het wel ja.

Onderzoeker: En hij was op de hoogte van de problematiek van S.?

Ouders: Ja.

Onderzoeker: Vanuit jullie?

Moeder: Ja vanuit ons uit, dat we hem hebben ingeschreven en hebben gezegd 'denk erom, dit is geen doorsnee jongen' en toen is de molen gaan draaien en hebben ze gezegd van nou dan vragen we een begeleider aan. We moesten dan wel opnieuw een rugzakje aanvragen.

Onderzoeker: Ja, dat hebben ze op school X en dat is drie jaar geldig en als het verlopen is, dan moet het weer opnieuw aangevraagd worden.

Ouders: Ja en bij S. was het verlopen.

Moeder: Dat heb ik verlengd en toen moesten ze een dossier hebben enzo en daarvoor heb ik jullie ook nog benaderd.

Onderzoeker: Ja, dat klopt inderdaad.

Moeder: En toen is het balletje gaan rollen en toen zeiden ze van hij krijgt een begeleider.

Vader vertelt dat S. ondanks het behalen van zijn diploma eigenlijk op niveau 1 moest beginnen.

Vader: Wij kregen aan het begin van het schooljaar op een gegeven moment bericht dat S. op niveau 1 moest instromen. En dat vonden wij vreemd, want een andere leerling een vriend van S. die geen diploma had gehaald, moest ook op niveau 1 beginnen voor dezelfde opleiding. En dat vonden wij vreemd, want hij had gewoon een vmbo-tl diploma. En toen heb ik contact met school Y gehad en gevraagd 'waarom?'. En toen mocht hij op niveau 2 beginnen. Maar zelfs dat was eigenlijk niet in orde, want hij heeft gewoon een tl-diploma.

Onderzoeker: En wat gaf school Y voor reden dat S. op niveau 1 moest beginnen?

Vader: Geen.

Onderzoeker: Geen?

Vader: Nee, ik heb nooit van hun gehoord dat is daar of daarom.

Onderzoeker: En omdat jullie in protest zijn gegaan, kon hij daarom op niveau 2 beginnen?

Vader: Ja, terwijl dat eigenlijk ook z'n niveau niet was. Maar op zich vond ik een lager opleidingsniveau niet zo'n bezwaar, want ik moest toch nog zien dat hij het zo gaan redden. Dus toen dachten we nou goed niveau 2 dan maar. Dat is misschien wel beter voor hem.

Onderzoeker: Hoe was de overgang voor S.?

Moeder: Ja, ik heb het idee dat dat wel goed ging, dat ze hem accepteerden. Dat hij niet zoveel problemen had met kinderen of zo. Sterker nog, ze accepteerden hem. Daar heeft hij G. leren kennen, is hij nog mee naar de bioscoop geweest, leuke dingen mee gedaan. Dus er waren wel kinderen waar hij leuk mee optrok.

Vader: Maar er zijn ook conflicten geweest hoor. Hij heeft op een gegeven moment bijvoorbeeld van een meisje een klap gehad in de klas.

Onderzoeker: Ok, zo.

Vader: De klap was niet in orde, maar de aanleiding van de klap lag dus bij S. S. zei dingen in de klas en had uitlatingen in de klas die niet konden, die kwetsend waren voor andere leerlingen.

Ik denk dat het er heel veel mee te maken had dat S. bang was om gepest te gaan worden en die beet van zich af en ging dus anderen pesten en kwetsen. En daar zijn een paar keer incidenten mee geweest, in het begin.

Onderzoeker: Ok dus op sociaal gebied zijn er in het begin wel strubbelingen geweest, maar uiteindelijk heeft hij het wel goed opgepakt.

Onderzoeker: Wat heeft ervoor gezorgd dat S. het wel heeft gered op school Y? Heeft het bijvoorbeeld te maken met zijn persoonlijkheid of met de ondersteuning vanuit thuis?

Vader: Ja, ik denk dat het dat is. Weet je toen S. naar het mbo ging, was hij 17. Dat is een leeftijd waarbij, als je om je heen kijkt naar andere mensen van 17 jaar, waarop je kunt zeggen 'je kiest een opleiding, je schrijft je in, we gaan even met je mee naar de open dag en dergelijke en bekijk het maar' en als je hulp nodig hebt, dan zijn we er wel. En wij wisten natuurlijk dat dat bij S. niet het geval was en dat hebben we ook altijd al geweten op school X. En ik denk dat dat S. zijn grote voordeel is.

Vader: Op het moment dat ik hoorde dat er dingen speelde op het mbo, ben ik ook meteen daar heen gegaan. Ik denk dat hij een intern begeleider heeft gekregen daar, omdat ze dachten 'er staat er een op de stoep en die begint weer te zeuren over wat er met zijn zoon gebeurd hier in de klas'. Dus ik heb gevraagd of er mogelijkheden zijn en die waren er.

Onderzoeker: Ok.

Vader: In het eerste jaar had S. ook wekelijks gesprekken met zijn mentor. Ik ben ervan overtuigd, dat dat komt, door mijn gezeur. Er was al heel snel intern hulp.

Onderzoeker: Op school was die hulp?

Moeder: Ja gewoon op school.

Vader: Maar S. heeft niet overal hulp bij nodig, bijvoorbeeld bij z'n scooterrijbewijs en z'n gewone rijbewijs, dat heeft hij zelf gedaan. Maar met lange termijn dingen, zoals een opleiding van één of twee of drie jaar, dan heeft hij het wel nodig. En dat geeft wel spanning hier thuis. Maar dat was ook al op school X.

Vader: Ik denk dat hij dat steuntje, die push die erachter zat, dat hij dat nodig had en dat dat hem gered heeft op het mbo.

Onderzoeker: En hoe zat het met het plannen?

Vader: In feite hoefde hij niet te plannen, want er stond gewoon je moet dit gedeelte afgesloten hebben om met het volgende te beginnen en dat moest dan voldoende afgesloten zijn. Dus eigenlijk hoefde hij alleen te kijken ik moet dit en dat en dat doen. Maar toch had hij daar problemen mee. Kijk het praktische gedeelte liep over het algemeen goed en z'n stage aftekenen lukte ook wel. Maar het theoretische gedeelte, waar hij echt moeite voor moest doen, daar had hij moeite mee.

Vader: Er is bij S. een bepaald spanningsveld. Hij weet als ik drie keer in de maand te laat kom op mijn werk, dan sta ik op straat. Hij heeft daar weinig speelruimte, dus hij weet 'ik moet op tijd komen'. En ik denk dat het dat is.

Onderzoeker: Ja.

Vader: Ik denk dat de punten waar hij problemen mee heeft of waar hij het moeilijk mee heeft, dat is als hij speelruimte heeft.

Onderzoeker: En was dat het geval op school Y?

Vader: Ja, duidelijk. Hij had gewoon een grote aftekenlijst. En hij wist gewoon, als ik een onvoldoende haal, betekent dat niet dat ik volgende keer een voldoende moet halen, omdat ik anders van school gestuurd wordt. Dus de dwang is daar minder groot. Dus hij bleef daarmee sjoemelen en rommelen enzovoort. We moesten ons wel zorgen maken over zijn ontwikkeling op school, maar nooit of hij z'n baan zou houden. Want daar zeiden ze 'hier is de streep en daar kun je niet over' en dat was bij school Y natuurlijk niet.

Onderzoeker: Maar eigenlijk had hij dat wel nodig.

Vader: Het is bij S. wel altijd moeilijk om die streep te bedenken. Die streep die ze bij zijn baan wel gewoon keihard en zakelijk neerleggen, die kun je thuis natuurlijk niet zomaar stellen. Alleen je moet daar wel bij in de buurt komen.

Vader: Al die dingen bij elkaar. Dat hij dus een heel sterk gevoel heeft hier heb ik geen ruimte, dus ik moet me gewoon aan die regels houden, want anders sta ik buiten. Hier heb ik wel ruimte, dan ontstaan er binnen die grenzen dus spanningen en daar moet hij echt steun en begeleiding bij hebben.

Onderzoeker: Ja.

Vader: Ik denk dat als hij zijn ambulant begeleider niet had gehad en mij niet had, dan had hij het niet gered. Dan hadden ze gewoon aan het einde van het eerste jaar gewoon gezegd, je hebt dat en dat niet af. Je gaat het niet meer redden, zoek een andere opleiding.

Onderzoeker: Ja precies. Dus het is eigenlijk vrij vrijblijvend, tenzij je een begeleider of je ouders hebt die je achter je votten aanzitten.

Moeder: Ja. Ja.

Onderzoeker: Denk je dat dat iets is wat wij op school X S. hadden kunnen leren of is het iets wat gewoon bij S. hoort? Ik ben er in mijn onderzoek naar op zoek, wat wij kunnen doen om onze leerlingen wat weerbaarder te maken om de overgang te maken naar school Y of naar een andere mbo school. Sowieso als ze bij ons weg gaan.

Vader: Ik denk niet dat jullie daar in de klas iets aan kunnen doen. Ik bedoel, bij jullie op school had S. ook bepaalde deadlines, van dan en dan moet je iets af hebben en dat moet je goed afgesloten hebben.

Onderzoeker: Ja.

Vader: En dat had hij in feite in het mbo ook.

Moeder: Ja, maar als die kinderen op school X, meer één op één gesprekken hebben, dan hebben ze misschien meer kans om zich voor te bereiden op het mbo. Als ze weten hoe het mbo gaat op school X, dan kunnen ze die kinderen een beetje helpen. Van hé denk daar aan, je bent er verantwoordelijk voor. Maar als je een begeleider hebt en nog iemand die je stuurt, waarmee je dagelijks contact hebt dan maak je meer kans.

Dus ik denk dat ze het in hun eentje niet redden. Dat ze sowieso een begeleider op die school nodig hebben.

Onderzoeker: Ja.

Moeder: Dat denk ik sowieso. En als die begeleider dan iemand is zoals de begeleider die S. had, dan is het goed. Maar ze hebben ook nog iemand ook nodig voor thuis, bijvoorbeeld hoe J. (vader) huiswerkbegeleiding geeft. Als je elke dag een uurtje bij me komt, dan zou ik je kunnen begeleiden met hoe het op school Y gaat, hoe je daarmee omgaat. En dan is het niet het sociale, maar het praktische, hoe je bepaalde dingen kunt aanpakken. En dat sociale

leren ze wel op school X of waar dan ook. Maar dat praktische hoe je met mbo om moet gaan, daar hebben ze denk ik begeleider voor nodig.

Vader: Hebben jullie contacten met het mbo, als er van jullie uit iemand naar het mbo gaat?

Onderzoeker: Ja nu is dat wel meer, omdat onze ervaring is dat, meestal werd een leerling ingeschreven en dan stuurden we een overdracht waarin stond, dit is de leerling en zo gaat het lopen.

Moeder: Ja.

Onderzoeker: En nu hebben afspraken met school Y dat ik het naar een bepaalde contactpersoon stuur. Dat die het dossier bekijkt en dat daar ook de indicatiebrief in komt voor het rugzakje, het handelingsplan en een overdrachtsformulier waarin staat welke specifieke begeleiding een leerling nodig heeft.

Moeder: Ja, ja.

Onderzoeker: En dat zij dan bekijken, daar moet een intern begeleider op. En zij willen ook graag dat iemand van ons bij het intakegesprek aanwezig is.

Moeder: Precies. Want in ons geval met S. J. is leraar, dus dat is perfect voor S. natuurlijk, maar niet alle ouders zijn leerkracht. Je hebt ook gewoon bouwvakkers, die niet zoveel verstand hebben van hoe het op een school gaat. En als jullie dan een begeleider meesturen en dan nog iemand en dat jullie de zaken zoals het rugzakje dan al regelen, misschien dat het kind dan meer kans heeft.

Onderzoeker: Dat het van te voren al geregeld wordt, bedoel je?

Vader: Ja en dat het ook verplicht geregeld wordt. Want ik denk, dat als ik niet op een gegeven moment contact had gezocht met het mbo, dan had S. geen interne begeleider gehad, dat denk ik. En dat is niet goed! Ik zeg dan vanuit mijn achtergrond, dit gaat niet goed komen. Maar stel je voor dat je mijn achtergrond niet hebt, dan denk ik dat het allemaal geregeld is.

Onderzoeker: Dus jullie willen als ouders weten 'dit is er allemaal mogelijk' en dit kunnen wij als school betekenen.

Vader: Je kunt je afvragen of een leerling uit de beschermde omgeving van school X, waarbij de begeleiders heel kort op de leerlingen zitten, leerlingen in kleine groepen zitten enzovoort enzovoort. Er zijn allerlei faciliteiten voor die leerlingen. Dan is zo'n leerling klaar bij jullie en in feite 'plop' dan komt hij op het mbo terecht. En ik kan me voorstellen dat jullie zeggen, ik hou mn hart vast.

Onderzoeker: Ja dat is ook zo.

Vader: Want hij komt uit een 'peuterklasje' ineens in de vrije wereld en daar wordt tegen hem gezegd 'he het is jouw studie hoor, doe wat je moet doen, alleen wij gaan echt niet iedere minuut over je schouder meekijken'

Onderzoeker: Nee

Vader: Misschien zou het wel heel gunstig zijn als de regel was, dat als er bij jullie een leerling vandaan naar het mbo stroomt, dat het gewoon een vaste prik is. Dat het niet een kwestie is van wat je nu zegt dossieroverdracht en dat ze dan weten wat er aan de hand is. Nee, het moet meer zijn dan dat. Als er een leerling is die vanuit jullie op het mbo komt, dan staat het dus vast, zeker als hij een pgb of een rugzakje heeft, die en die begeleider, daar heeft hij iedere week een uur één op één contact mee.

Moeder: Ja, maar weet je wat ook belangrijk is, dat de ouders weten hoe dat kind reilt en zeilt op school. Dat de ouders weten, nu gaat het wat minder op school, dus nu moet ik inspringen.

Onderzoeker: Ja dus dat de ouders ook informatie krijgen van het mbo en dat wij als school X zeggen let erop, met deze leerlingen is het heel belangrijk dat de informatie ook één keer in de zoveel tijd naar de ouders gaat.

Moeder: Ja precies, en dan hele korte lijnen. Gewoon een driehoek, ouders, school X en mbo, op die manier.

Vader: Ja en school X die hoeft er op een gegeven moment niet meer bij, want zij zijn van hun verantwoordelijkheid af op het moment dat de leerling met z'n papiertje van school gaat. Waar jullie verantwoordelijkheid volgens mij nog wel ligt en wat heel erg goed zou zijn, is als jullie bij de instroom van die leerling bepaalde dingen kunnen zeggen van 'bepaalde dingen moeten gebeuren anders loopt het mis'. Hij heeft een pgb, hij heeft een rugzakje, hij MOET dus een interne begeleider hebben één uur per week. En dat jullie kunnen zeggen 'wie is dat?' 'hoe gaat dat lopen?'.

Moeder: Ja, maar dan moet school X dat in combinatie met de ouders dat doen. En dat op een gegeven moment school X een stapje terug kan doen en dat de ouders dat dan overnemen.

Vader: Ja.

Onderzoeker: Dus jullie zeggen eigenlijk dat we dat al moeten inzetten voordat de hele overdracht plaats vindt?

Ouders: Ja.

Vader: Ik denk dat dat goed zal zijn.

Vader: Dus ik denk als er een strakkere, gereguleerde lijn is naar het mbo van jullie uit. Dus dat het niet meer een of andere vrijblijvende toestand is op het mbo van ja die jongen heeft wat extra hulp nodig maar...

Weet je het moet toch uit het budget van de school zeg maar en ze kunnen dat geld ook op een andere manier gebruiken. En die ene leerling missen ze toch niet.

Maar als er dus iets zou zijn van jullie uit van 'he dit is de overdracht van het dossier. Daar hoort bij, die jongen of dat meisje heeft extra begeleiding nodig. En dat wordt bij jullie zoveel per week en via die en die kanalen'. Dus dat ze al weten ja, hier zitten we aan vast. Ik denk dat dat een hele grote steun zou zijn en kans op succes. Enne ik denk dat als jullie tegen ouders kunnen zeggen bij afgifte van jullie leerlingen bijvoorbeeld, als ze bij jullie afstuderen, dat jullie dat het advies kunnen geven van 'moet je luisteren, als hij naar het mbo gaat, zorg dan dat je iedere maand ofzo, of iedere zes weken ofzo, dat je daar je gezicht laat zien'.

Onderzoeker: Ja.

Vader: Want anders gaat dat niet.

Bijlage 2: Uitwerking interview R2

Start van het gesprek. Ouders vertellen dat L. gestart is met een opleiding bij school Y, maar hij is daar al na drie dagen mee gestopt.

Moeder: Het is meer de omgeving, met klasgenoten en het stellen van vragen, dan dat hij de opleiding niet aan zou kunnen hoor, denk ik. Daar heeft hij meer moeite mee.

Vader: Nou, als je na drie dagen een opleiding stopt, dan is duidelijk dat de opleiding verkeerd is.

Onderzoeker: Want hij heeft zich neem ik aan voordat hij ging beginnen wel georiënteerd op wat hij zou gaan willen doen, of niet?

Vader: Nee.

Onderzoeker: Oke

Vader: Vind ik niet.

Onderzoeker: Want hoe is dat gegaan?

Vader: We hebben aangedrongen om iets te kiezen en hij ging voor een opleiding op school Y. Hij had eigenlijk liever een voortgezet algemene opleiding willen doen. Dus niet echt een richting kiezen, maar bijvoorbeeld havo. En de enige reden waarom hij dat heeft afgeketst is dat school H. (school voor speciaal onderwijs) dat aanbiedt in deelcertificaten en hij wilde een compleet diploma. Maar als je dat niet kan met wiskunde erbij, dan lukt het natuurlijk niet. Dus daarom heeft hij het afgeblazen.

Moeder: Toen zijn we nog naar school R (regulier onderwijs) gegaan, voor de havo. Om te kijken of hij het daar alsnog kon halen.

Onderzoeker: En dat kon niet?

Moeder: Nee.

Vader: Ze durfden het daar eigenlijk niet aan.

Moeder: Hoe hij over kwam en hoe hij zich presenteerde.

Vader: Hij houdt zich niet staande. Maar goed, school H. is wel een school waar het zou kunnen lukken, want die werken dan met deelcertificaten.

Onderzoeker: Ja, ok, maar hij wilde echt in één keer zijn diploma halen?

Moeder: Hij kreeg op school Y een ambulant begeleider, waar hij af en toe gesprekken mee had. En die zei dat het misschien wel zou lukken op school H., maar dan niet een heel diploma zeg maar.

Onderzoeker: Havo is het dus niet geworden, hoe is hij dan uiteindelijk op school Y gekomen? Hij ging iets met logistiek doen toch?

Moeder: Eerst Juridisch Medewerker. En dat is eigenlijk gekomen, omdat hij heeft gekeken naar alle opleidingen die ze boden waar geen wiskunde in het pakket zat. Dat hij dacht dit kan wel wat zijn.

Vader: Wij zaten op logistiek en L. kwam toen zelf met juridisch medewerker, want daar zat ook geen wiskunde in het pakket.

Moeder: Maar het is niet dat ze zo denken als een andere leerling, nou ik ga die opleiding doen, want dan kan dat of dat worden met die opleiding. L. dacht gewoon kijk, daar zit geen wiskunde in. Dat kan ook met economie. Daar kan ik misschien nog wel een leuke baan mee krijgen, kan ik mooi op een gemeentehuis werken.

Onderzoeker: Ja.

Moeder: Maar wat je dan moet doen en dat je dan interactie met klanten hebt, zover zag hij helemaal niet.

Onderzoeker: Nee.

Moeder: Maar hij wou daarvoor gaan, dus ik dacht 'nou ja...'

Onderzoeker: Dus hij heeft de opleiding van te voren niet helemaal overzien, van wat komt er allemaal bij kijken?

Ouders: Nee.

Onderzoeker: Het is dus geen weloverwogen keuze geweest?

Ouders: Nee.

Onderzoeker: Voor zover ik me kan herinneren heeft L. geen beroepskeuzetest gedaan bij ons op school, of wel?

Moeder: Nou volgens mij wel, ja... Heb ik het nou mis? Nee volgens mij wel, en daar ook nog een keer.

Onderzoeker: Op school Y?

Moeder: Ja op school Y., maar een beperkte, niet zo'n hele uitgebreide test, zeg maar.

Onderzoeker: Hij heeft hiervoor ook op school M. gezeten (regulier onderwijs) en hebben ze daar al iets met hem aan beroepsoriëntatie gedaan of is dat niet aan de orde geweest?

Vader: Nee op school M. helemaal niets, dat was alleen de basis enzo. En dat ging in het tweede jaar eigenlijk al zo fout dat hij helemaal nergens meer toe kwam zowat.

Moeder: En nu komen we er eigenlijk steeds meer achter, hij heeft ook gesprekken bij de GGZ om van hem af te kunnen praten, en nu laat hij toch steeds meer merken hoe zwaar die periode voor hem geweest is.

Onderzoeker: Ja...

Moeder: Hij wou dat bij ons niet zo duidelijk laten weten. Dat is een litteken dat, gewoon een beschadiging.

Onderzoeker: Maar hij heeft bij dan een beroepskeuzetest gedaan, maar daarnaast heeft hij verder geen stage gelopen toch?

Onderzoeker: Waar heeft L. zijn keuze daar dan op kunnen baseren? Behalve dat er geen wiskunde in zat en dergelijke.

Moeder: Daar heb je wel een punt. L. gaat dit nu doen via het UWV, daar gaan ze ook stages en werkplekken voor hem zoeken. Dus nu draaien we het om. Ze gaan kijken of ze werkplekken voor hem kunnen vinden. En dat hij dan van verschillende dingen proeft, en als er dan misschien iets bij zit van nou, dan daarbij een BBL opleiding bij zoeken.

Onderzoeker: Ja, eerst kijken, dit lijkt me wel wat en dan daarbij zoeken welke opleiding past erbij.

Vader: Ja in plaats van eerst twintig teleurstellingen in opleidingen en dan wat vinden.

Moeder: Ik kan me voorstellen dat als je dat al bij school X kan aanbieden in het derde of vierde jaar, dat je op basis daarvan misschien wat makkelijker een opleiding vindt.

Vader: Zeker bij besluiteloze jongens zoals L. die helemaal geen zich hebben op wat hun interesse is.

Moeder: Ja van die snuffelstages, ik geloof dat dat wel werkt.

Vader: Het is natuurlijk en en. Je moet iets hebben wat je leuk vindt en waar je je in kan vinden en daarnaast moeten de omstandigheden goed zijn.

Onderzoeker: Ja precies.

Vader: En bij L. was dat allebei niet, dus dat ging helemaal fout.

Onderzoeker: Want L. heeft zich na ons ingeschreven bij school Y. en daar is hij neem ik aan op intake-gesprek geweest?

Ouders: Ja.

Onderzoeker: En hoe ging dat gesprek?

Moeder: Tja, het was toen al wel een beetje van hoe hij zich presenteerde.

Onderzoeker: Vanuit school Y?

Moeder: Ja, zo van nou ja, gewoon met z'n niveau. Het is pittig 'juridisch', maar ja. En toen moest hij ook nog een soort IQ-test doen.

Onderzoeker: En daar kwam hij goed uit?

Moeder: En inderdaad zo'n soort beroepentest, een keuzetest en daar kwam wel die dienstverlening uit, die richting, daar kwam hij wel op uit. En toen is hij dat gestart. Maar ja L. denkt, een soort kinderlijk haast. Hij dacht, dan krijg ik een soort van dezelfde vakken als op school X en dan kan ik daar misschien een kantoorbaan mee vinden. Zo, weet je wel?

Vader: Maar na drie dagen was het klaar.

Onderzoeker: Hij is daar dus begonnen en na drie dagen was het klaar?

Vader: Ja hij sloeg op tilt. Hij zei 'dit is niets voor mij, ik stop ermee, ik ben er klaar mee'.

Onderzoeker: En wat was er dan niets voor hem?

Moeder: Zo'n opleiding start natuurlijk en ze hebben daar natuurlijk een soort volgorde in. En de eerste dagen werden ze alleen maar achter de computer gezet. Ja... Ik weet dus ook niet waarom, maar ze moesten dan bepaalde testjes doen enzo.

Onderzoeker: Ja.

Moeder: En L. dacht van 'ik ga in de boeken enzo', weet je wel?

Vader: Maar in alle redelijkheid, de boeken waren al enige weken binnen en hij heeft er geen één keer in gekeken. Dus diepe interesse was er ook niet.

Moeder: Hij wachtte het gewoon af.

Vader: Ja, hij wachtte het gewoon af, maar ik kan ook niet inschatten hoe zijn interessebeleving is in dat soort dingen.

Moeder: Eén ding, we schrokken ontzettend, we hadden net een vermogen aan boeken gekocht, maar het was wel fijn dat hij het meteen zei. Want anders gaat hij door in iets was hij niet wil.

Vader: Ja, dan gaat het maanden door en komt hij thuis met koppijn, je weet hoe dat gaat.

Moeder: Tja, en toen was logistiek misschien toch een idee. Toen zijn we naar Purmerend gegaan voor intake en gesprek, want we hadden die optie nog open staan.

Onderzoeker: Owja.

Moeder: We hadden voor twee dingen ingeschreven. En dat was een intake-gesprek waarbij ze met L. aan tafel zaten van 'nou de grote logistiek in grote distributiecentra, in hallen of magazijnen, we weten niet echt of dat wat voor jou is L. want als je zo zien, ben je best een zachtvaardige en verlegen jongen en ja... zal dat wel wat voor je zijn in zo'n harde mannen-wereld?'

Onderzoeker: En L. zag dat zelf ook niet zitten?

Moeder: Nou ze raadden het eigenlijk gewoon af.

Onderzoeker: Je kreeg eigenlijk van school Y al het advies van 'doe het niet'.

Ouders: Ja.

Onderzoeker: En daarna? Want hij staat in principe ingeschreven, dus ze moeten nog wel iets met hem.

Moeder: Ja toen kwam hij in een kans-klas, een tussenfase klas waar je drie maanden in kan zitten. Voor degenen die het niet wisten, die gestopt waren met de studie of die van buitenaf kwamen en nog niet wisten wat ze wilden gaan doen. Het klonk allemaal te mooi om waar te zijn, vanuit daaruit kon hij snuffelstages krijgen en eerst bijkomen in de klas. Rustig aan opbouwen.

Moeder: Nou over zijn mentor was ik eerst vol lof, want hoe hij het zei 'we bouwen het rustig op en dan ga ik dit en dat met je...' Ik denk 'die leest hem, top!'.

Onderzoeker: Ja, dat hij zag wat L. nodig heeft?

Moeder: Nou die heeft ook allemaal dingen door zitten drukken. Hij wilde hem perse de ICT richting in sturen. L. zag dat gewoon niet zitten.

Onderzoeker: Okee.

Moeder: Ja en zijn mentor zei van 'je hebt wel meer van die nerds, ik zie dat, jij zit altijd achter de computer, helemaal wat voor jou'. Ja, spelletjes spelen...

Vader: Het grote probleem, waar die man eigenlijk mee geconfronteerd werd, is dat hij een jongen tegenover hem had die helemaal nergens z'n interesse in toont. Dus hij ging hem een beetje pushen.

Moeder: Ja, douw hem maar een kant heen.

Vader: Van 'ik denk dat je dit wel kan...' Een autist of een asperger die plotseling iets door zijn maag gesplitst krijgt, die steigert natuurlijk.

Onderzoeker: Ja.

Vader: Enne ICT was niet zijn ding. Hij vindt het leuk om games te doen, maar als dat ding het niet doet, heeft hij geen idee waar hij moet beginnen.

Onderzoeker: Nee precies.

Moeder: En in die kans-klas is het dus helemaal geëscaleerd. Het was een opeenstapeling van allemaal...

Vader: Hij moet heel direct aangestuurd worden, van dat ga je doen, dan en dan en niet zoiets vaags van ga maar met een computertje.

Moeder: We hebben overleg gehad, samen met de ambulant begeleider. En zij heeft aan hem uitgelegd, 'zo en zo zit het met L. leg het wat meer uit, begeleid hem'. Ook weer goed.

Het was wat duidelijker. En zo in ene krijgt hij, de tijd in de kans klas zat er blijkbaar op.

Wordt ook weer niet overlegd, van 'joh je kan hier niet meer', zo in ene werd er gezegd, je moet terug naar je oorspronkelijke opleiding. Je moet morgen weer meelopen bij Juridisch medewerker.

Nou toen viel er bij ons, bij mij mn schoenen van me...

Onderzoeker: Maar L. had wel een ambulant begeleider. Was dat in het begin meteen, of is dat later pas gekomen in de kans klas?

Moeder: Nee dat is later pas opgestart.

Onderzoeker: Ze hebben bij ons verder geen informatie opgevraagd over wat voor jongen L. is of wat voor begeleiding nodig is. Hebben ze daar een gesprek met jullie over gehad? Of met L.?

Moeder: Nee, dat was later een beetje. Ik moet zeggen dat degene die hem begeleidde, zij valt onder HC, ze doet ook begeleiding bij school H.

Ik : Oké.

Moeder: Dat was wel een hele fijne hoor, want die heeft ook af en toe, had ze afspraken met L. op school. Een half uur voor einde schooltijd. Daar kon hij echt zichzelf zijn. Heeft hij lekker mee kunnen praten en als er ook maar iets mis ging, dan ging zij informeren.

Onderzoeker: Dat is mooi.

Moeder: Dat was wel fijn.

Onderzoeker: Dus school Y was in principe niet op de hoogte van de problematiek van L.

Ouders: Nee.

Onderzoeker: Dat is misschien ook iets waar wij als school X een grotere rol in kunnen spelen. Dat we zorgen dat het overdrachtdossier van L. volledig en kant en klaar bij school Y terecht komen.

Moeder: Ja, het feit dat er in de papieren ook staat van dat hij recht heeft op een ambulant begeleider heeft of in ieder geval begeleiding...

Onderzoeker: Ja.

Moeder: En dat ze dat dus ook niet, er is ook niet geïnformeerd van waar heeft hij die hulp voor nodig?

Onderzoeker: Het kwam niet spontaan op gang?

Moeder: Het was ook niet van we starten dit meteen op aan het begin van de opleiding.

Vader: Hij is gewoon de opleiding ingegaan.

Moeder: Ja. Nou ik heb echt op dat gebied...Nou die mentor was echt afschuwelijk. Ik was kwaad, kwaad! En dan keer op keer helemaal populair doen enzo. Ik denk ja, het gaat wel even anders bij hem. Dus ook niks van te voren besproken... Ze hebben daar ook zo weinig weet van wat het inhoud. Dat ze het op tijd moeten melden als er iets is of een verandering. Welnee.

Onderzoeker: Ze waren dus eigenlijk niet op de hoogte van de ondersteuningsbehoeften die L. heeft vanwege zijn Asperger.

Moeder: Nee niet zo uitgebreid nee.

Onderzoeker: Meer van, hij heeft extra ondersteuning nodig, maar wat dat dan inhoud...

Moeder: Zijn mentor zei ook, ik heb wel meer van die jongens gehad, ik weet dat wel. Ze werken allemaal in die computerwereld, zo werkt dat met die gasten.

Vader: Ja, bij sommigen wel inderdaad, maar niet iedereen is hetzelfde.

Onderzoeker: Nee dat is zeker zo. Vervelend dat het zo gelopen is. En dat gat tussen school X en het mbo is toch dus wel heel groot?

Moeder: Heel groot, ja ik was er bang voor.

Onderzoeker: Waar denken jullie dat dat verschil voor L. in ieder geval aan gelegen heeft.

Moeder: Ik weet niet of het met de massaalheid te maken heeft gehad, ja ik denk het wel. Het is toch wel een heel groot log apparaat zo'n school. En toch te weinig kennis van...

Vader: Ja, maar het gaat om die eerste drie dagen. Wat is daar nou fout gegaan? Ja en dat is nog niet echt goed boven water gekomen.

Moeder: Ja, maar het is wel zo op een mbo, en dat is natuurlijk ook wel gezegd, je moet redelijk zelfstandig zijn. Dat hebben ze wel meteen gezegd.

Vader: Ja klopt, dat is altijd zo.

Moeder: Het is zo met L. als hij nou misschien een week nog net niet aan het handje meegenomen was geweest. Gewoon sowieso met uitvaluren of als er iets was, leg uit en laat zien waar hij dan terecht kan.

Onderzoeker: Dus eigenlijk een soort van wegwijis maken.

Ouders: Ja.

Onderzoeker: En zou dat voor L. voldoende zijn? Want je kunt een leerling natuurlijk niet het hele jaar aan zijn handje meenemen. Maar even de verkeerde opleidingskeuze buiten beschouwing gelaten, zou dat voor hem voldoende zijn als hij een week of een maandje gewoon een aanspreekpunt zou hebben? Een soort van maatje?

Moeder: Dat is wel heel belangrijk voor L. die eenzaamheid. Al zou het maar met één iemand heel dik geklikt hebben. Of al was er maar één iemand die met hem mee had gelopen, die hem toegewezen wordt. Ik denk dat dat in L. z'n geval al heel veel scheelt.

Vader: In L. z'n geval is het ook zo dat hij meestal in een of twee maanden een beetje begint te settelen. Dat hij een beetje door heeft hoe het allemaal gaat.

Onderzoeker: Ja.

Vader: Hij doet er langer over om contact te leggen. Maar als het gaat om puur de school, ja dan is het de mentor die bepalend is. En als hij van het begin tot het eind op het laatste moment dingen gaat veranderen, ja dan euh....

Moeder: Ja maar ook in het begin, de eerste paar dagen ik zeg 'hoe heb je de dag zo'n beetje doorgemaakt?'. Nou dan waren er pauzes natuurlijk. Ja, kijk je kan niet meteen met iemand klikken.

Onderzoeker: Nee, dat is zo.

Moeder: Ja, het is moeilijk. En dan stond hij in die tussenmomentjes gewoon op van die doorloopbruggetjes. Staat hij daar in z'n uppie weet je wel en dan denk ik 'daar gaan we weer...'.
Onderzoeker: Want is dat contact maken voor L. echt een moeilijk punt?

Moeder: Ja, dat is echt moeilijk.

Onderzoeker: Ik denk dat dat voor veel van onze leerlingen wel geldt.

Moeder: En daar was hij echt heel erg, nou ja op z'n gemak. In die kans-klas had hij dat wel.

Vader: Uiteindelijk wel ja.

Moeder: Uiteindelijk, nou ja met die jongens en allemaal.

Vader: Nou ja, je hoefde daar niet zoveel he?! Het was de hele dag een beetje monopoly spelen.

Moeder: Ja dat is wel zo, maar hij deed mee en hij praatte met ze, ze gingen in de pauze even naar de Appie.

Onderzoeker: Ja.

Vader: Maar ja, dat waren de leuke dingen, het moet op een gegeven moment wel ergens toe leiden.

Onderzoeker: Sociaal contact is dus wel een belangrijk punt.

Onderzoeker: En hoe zit het met zijn studievaardigheden? Is dat ook iets waar hij hulp bij nodig heeft, bijvoorbeeld om een planning te maken?

Moeder: Ja dat geloof ik wel.

Vader: Hij heeft het z'n boeken niet eens ingekeken. Zelfs ik heb z'n boeken bekeken.

Moeder: Ja maar als hij bijvoorbeeld een planning zou hebben voor z'n huiswerk voor komende week ofzo, dan kan hij daar weer mee vooruit.

Vader: Nee zo ver zijn we niet eens gekomen.

Moeder: Maar dat had hij bij jullie op school X al, dat hij daar behoefte aan had. Maar dat werd ook wel gedaan.

Onderzoeker: Voor mij is het ook belangrijk om te weten, wat zouden wij op school X aan volgende leerlingen kunnen aanbieden? Bijvoorbeeld de sociale contacten die je noemde, dat is echt een punt waar misschien op school X al extra aandacht aan besteed moeten worden. Zijn er nog meer punten waar van je zegt als ze dat al in een eerder stadium leren, misschien dat ze het dan wel makkelijk hebben op het mbo?

Vader: Misschien de eerste week kennis laten maken met elkaar, nog niet echt aan het werk.

Moeder: Ja, maar op zich deden jullie dat toch ook wel op school X?

Onderzoeker: Ja, wij deden dat inderdaad. Maar dat is heel kleinschalig natuurlijk.

Moeder: Tja.... Op zich.

Onderzoeker: Ik ben ook een beetje op zoek naar wat wij kunnen doen.

Moeder: Ik denk zelf meer dat de veranderingen bij het mbo moeten liggen. Hoe jullie ze dan nog meer en beter kunnen begeleiden op school X.... Ze komen dan toch weer op de plek, daar waar het niet gebeurt. En ik denk dat dat toch wel een punt is.

Onderzoeker: Waar die begeleiding niet gebeurt bedoel je?

Moeder: JA.

Vader: Op school X is hij natuurlijk in record tijd omgegaan ten opzichte van school M. Daar heeft het dus niet aan gelegen. En het feit dat jullie navragen en nakijken, per dag desnoods, het probleem duurde nooit langer dan een week, dan was er al helder waar hij in liep te verzaken. En op zijn oude school wisten ze na een half jaar eigenlijk nog niet waarom hij er niet was.

Moeder: Dan merk je dus duidelijk wat het doet als er meer begeleiding is, meer rust, meer structuur, kleine groepen...

Onderzoeker: Ja.

Moeder: Ja en we zijn er laatst dus achter gekomen, door die gesprekken enzo, dat hij zo gepest is en dat hij het zo zwaar heeft gehad op school M... Door die ervaringen met leeftijdsgenoten, vindt hij het nu moeilijk om aan leeftijdsgenoten hulp te vragen.

Onderzoeker: Ja.

Moeder: Dus op zo'n school van 'kun je me helpen', want hij denkt 'daar ga ik weer'.

Vader: 'Dan stel ik een vraag en dan vinden ze me stom'.

Onderzoeker: Dus dat is misschien iets waar we op school X al aan kunnen werken, van 'hoe pak je dat nou aan een gesprek met een ander, hoe vraag je nou om hulp... euh...'.

Moeder: Ja sociale training is dat eigenlijk.

Onderzoeker: En op het gebied van studievaardigheden, werkstukken maken enzo, dat kon L. toch wel?

Moeder: Nou... Daar hebben we hem ook wel veel mee moeten helpen hoor.

We vonden hem al laks en lui, maar op een gegeven moment merkte je dat er een soort paniek was van 'ik weet niet hoe ik dat starten moet'.

Onderzoeker: Ok, dus het is ook een stukje van opstarten enzo.

Vader: Ja en een papiertje waarin op volgorde staat van hoe je het moet doen, is daar niet genoeg voor. Je kunt precies beschrijven van 'je hebt een onderwerp, informatie zoeken, hoe deel je dat in, knippen plakken...'

Moeder: Nee daar vond ik hem ook niet zo vaardig in hoor.

Vader: Het werd een brei van dingen die je moet doen om een werkstuk te maken. En dan wordt het van woow.

Onderzoeker: Dat hij het overzicht kwijt raakt eigenlijk?

Vader: Ja en dan is zelfs dat papiertje niet voldoende, dus op een gegeven moment hebben we daar maar een beetje bij geholpen. We gaan aan de gang. En wij hebben ook gewoon dingen voor hem gedaan.

Moeder: Ja en dat je bijvoorbeeld een inleiding hebt, en dat je dan puntsgewijs werkt, daar had hij eigenlijk geen idee van...

Onderzoeker: En hebben jullie dat samen met hem aangepakt?

Vader: Ja samen gedaan en we hebben nog wel heel veel geholpen, maar goed dan heeft hij in ieder geval het idee van hoe hij dat moet doen.

Onderzoeker: Studievaardigheden is dus ook wel een punt, van 'hoe pak je dingen aan?'

Moeder: Ja, hoe pak je het aan...

Onderzoeker: Is de keuze om L. in te schrijven op het mbo achteraf de juiste keuze geweest denken jullie?

Vader: Ja, hij heeft ook op het laatste moment niet aangegeven wat hij dan wilde gaan doen.

Moeder: Nou dat kwam dus weer later. Hij dacht gewoon, ik ga weer een beetje dezelfde vakken doen.

Vader: Hij heeft wel verweten dat wij en school hem in de richting hebben ingestuurd, dat hij een vak moest gaan kiezen.

Onderzoeker: Een vak in de zin van een beroep?

Vader: Ja, dat hij een vak moest kiezen. Hij had meer gefocused op een brede opleiding zoals een havo.

Moeder: Ja, maar ja, dat is achteraf.

Vader: Maar ook dat heeft hij ook niet op tijd aangegeven.

Onderzoeker: Dus eigenlijk had L. meer intensief begeleid moeten worden bij het maken van een keuze? Zo van 'deze mogelijkheden zijn er', 'waarom maak je een bepaalde keuze'.

Moeder: Ja, ja.

Vader: Zeker bij leerlingen die absoluut helemaal totaal geen enkel idee hebben van wat ze zou willen gaan doen, welke richting ze op willen, wat ze zouden willen bereiken, helemaal niks. Wij hebben vanaf het begin af aan ook totaal geen idee gekregen van wat hij nou eigenlijk zou willen.

Moeder: Achter weet ik wel, dan kwam hij wel eens mopperig thuis. Dan had je het er vast op school over gehad 'van nu moet je wel echt een keuze gaan maken', dan voelde hij een beetje die hete adem in zijn nek.

Onderzoeker: Zo van 'ik moet, maar wat?'

Moeder: Ja 'maar wat'.

Vader: Maar tot op de dag van vandaag, weet hij het nog niet... En op zich hoeft dat geen ramp te zijn, maar als je maar weet dat wat je erna doet, dat je daar je voordeel mee doet.

Moeder: Tja, achteraf...

Vader: Ja misschien als hij achteraf gezien al op school X had kunnen bedenken van 'oke, ik ga havo doen, en ik ga dat misschien in deeldiploma's doen'.

Moeder: Weet jij de reden waarom dat toen niet besproken is?

Onderzoeker: Dan moet ik echt heel diep graven.

Moeder: Of stimuleren jullie dat niet?

Onderzoeker: Er zijn wel leerlingen naar havo gegaan. Wat we wel proberen te voorkomen, is dat we leerlingen over kwalificeren. Als ze op sociaal gebied heel weinig kunnen en uiteindelijk op een zorgboerderij terecht zullen komen... Maar bij L. is dat niet het geval geweest.

Vader: Ik denk dat bij L. het probleem is geweest dat hij geen wiskunde in zijn pakket wilde hebben. En dan blijft er bij de havo niks meer over. Maar kun je wel deel-diploma's halen?

Onderzoeker: Ja, dat kan wel, maar dan haal je geen heel diploma.

Onderzoeker: Ja en waar wij nu naar aan het kijken zijn... Dit is mijn vijfde jaar. Vier jaar geleden ging de eerste leerling met een diploma van school. We hebben dus eigenlijk nog maar vrij kort de ervaring met 'waar komen de leerlingen met hun diploma nou terecht'. En nu komen we erachter, dat het fijn is dat de leerlingen een diploma hebben, maar daarnaast, waar moeten we daarnaast nog aan werken?

En dat is wat je eigenlijk al zegt, ja L. die kan eigenlijk helemaal geen werkstuk in elkaar zetten. En die sociale contacten en hulp vragen, dat is eigenlijk heel moeilijk. Dus nu zijn we aan het kijken, als we dat vmbo aanbieden, wat heeft een leerling daarnaast nog nodig om een goede keus te maken voor het mbo en ook nog een de vaardigheden te hebben om binnen te blijven.

Moeder: Ja precies, want die kom je daar ook weer tegen natuurlijk. Dat je dat in elkaar moet draaien, presentaties, projecten.

Vader: Het is geen verwijt, het is gewoon een feit dat het heel moeilijk is om te bedenken wat hierna, maar ik denk dat er iets teveel gefocused is op 'dan maar een opleiding'

Onderzoeker: Ja

Vader: In iets wat binnen je mogelijkheden ligt, maar hij wist tot op de draad niet wat hij moest.

Moeder: En later zei hij 'ik had nog wel een tijdje gewoon door willen leren'.

Onderzoeker: Precies

Vader: Dan had er op deelcertificaten havo aangestuurd moeten worden. Maar waarom hij op het laatste moment weer begon over 'ik wil een heel diploma', terwijl hij wiskunde gewoon moest vergeten. Maar het is gegaan zo als het is gegaan.

Onderzoeker: En na de havo? Havo hartstikke goed, maar daarna?

Moeder: Dat is het punt wat zijn mentor zei. Er zijn wel meer van die nerds die iets met computers kunnen, maar zo is elk kind of wie dan ook met een vorm van autisme allemaal anders. Want er zijn ook mensen met autisme, die hebben misschien die sociale ongemakken, maar die kunnen heel goed hun pad vastleggen. En dat heeft L. nooit gekund.

Vader: Ik denk dat je die besluiteloze jongens en meisjes, die wel kunnen leren, richting havo zou moeten bewegen.

Want wat er nu gaat gebeuren, is stoppen met het zoeken naar een opleiding. Want daar wordt, je op een gegeven moment gek van...

Onderzoeker: Maar L. is natuurlijk leerplichtig, maar was het zoeken van een werkplek wel een idee geweest? Was dat een optie geweest?

Moeder: Nou dat was eigenlijk het idee vanuit die kans-klas. Zijn mentor had allemaal ideeën dan 'zoeken we stageplaatsen bij bedrijfjes in de buurt' en dat vonden wij allemaal goed. Ga maar proeven, dit jaar mag je dan toch al als verloren beschouwen. Terwijl misschien dan een ah moment geweest zou zijn, van dat lijkt me wel wat en daar dan een opleiding bij zoeken. Werken kun je altijd nog.

Vader: Maar ja, dan moesten ze zelf gaan zoeken naar iets wat hen leuk leek.

Onderzoeker: En dat kan L. natuurlijk niet...

Moeder: Ja, ze moesten zelf gaan kijken en boeken waren er beschikbaar. Maar dat is weer te vrijblijvend.

Onderzoeker: L. moet dus echt gerichte opdrachten krijgen en begeleiding. Concreet een opdracht krijgen. Het is dus van belang om naar de individuele leerling te kijken.

Moeder: Ja.

Vader: Ja, maar goed, om eigenlijk op je onderzoek terug te komen. Met 'wat kan ik vanuit school X...' Ik denk die besluiteloze jongeren zou je misschien toch meer in een richting van een algemene opleiding moeten duwen. Niet naar een beroep toe, omdat ze daar toch niet in slagen, omdat ze niet weten wat ze willen.

Moeder: Maar dan moet je wel een bepaalde aantal punten hebben dat je het ook kan he.

Onderzoeker: Ja.

Vader: Ja dan moeten ze kijken of ze daar op tijd achter kunnen komen, dat je op tijd de gang naar de havo in kunt zetten of evengoed wel de gang naar het mbo omdat die richting er dan is.

Moeder: Misschien dat ze alvast een bezoek kunnen brengen, om te kijken hoe dat dan is op een havo.

Onderzoeker: Ja dat ze bij een havo kunnen kijken, of als je wel mbo wil doen, bij een mbo school?

Vader: In de hele periode op school X hebben we van L. nooit een idee gekregen van wat hij gaan doen of wilde bereiken.

Moeder: En nu weten we het nog niet. Ik denk ook wel een als die leerlingen bij jou, dan denk ik wat zal er van ze terecht komen? Uiteindelijk vindt iedereen z'n plek wel ergens...

Onderzoeker: Ja, uiteindelijk wel.

Bijlage 3: Uitwerking interview R3

Onderzoeker: Waar ik naar aan het kijken ben in mijn onderzoek is vooral, wat kan school X doen om ervoor te zorgen dat onze leerlingen het hier beter gaan redden. Want onze ervaring is natuurlijk van beide kanten dat leerlingen veel uitvallen.

Contactpersoon school Y: Ja.

Onderzoeker: En ik ben op zoek naar 'op welke punten ligt dat nou' en 'wat kunnen we nog doen om dat beter te maken'.

Contactpersoon school Y: Dus wat is het bredere kader van 'hoe kun je er voor zorgen dat leerlingen van school X minder snel uitvallen?'

Onderzoeker: Ja, dat is het brede kader.

Contactpersoon school Y: Dat is de hoofdvraag?

Onderzoeker: Ja, dat klopt.

Contactpersoon school Y: En dat kan je onderscheiden in een aantal andere vragen. Zoals 'hoe kunnen zij zich beter voorbereiden op school X?', 'Hoe kunnen we zorgen voor een betere overdracht?' En hoe kunnen zij zich hier beter handhaven?'

Onderzoeker: Ja dat klopt.

Contactpersoon school Y: Dat zijn de drie onderdelen toch?

Onderzoeker: Ja. Laten we beginnen bij de voorbereiding op de overgang. Wat moeten leerlingen bijvoorbeeld volgens school Y aan beroepsoriëntatie doen, voordat ze een juiste keuze kunnen maken?

Contactpersoon school Y: Nou kijk, in z'n algemeenheid, dat geldt voor leerlingen die geen diploma hebben... Kijk een diploma geeft geen garantie dat als je van het vmbo af komt, geeft een diploma niet echt een garantie, maar dat is toch een soort van toegangsbewijs dat je recht hebt om toegelaten te worden.

Onderzoeker: Ja, ja.

Contactpersoon school Y: Dan hoeven we in principe niet heel veel verder te kijken.

Tegenwoordig kijken we natuurlijk wel veel verder, want er zijn natuurlijk best allerlei andere eigenaardigheden van leerlingen waardoor ook die leerlingen met een diploma niet altijd kans van slagen hebben.

Onderzoeker: Hmmhm, nee.

Contactpersoon school Y: Nou, leerlingen van school X dat zijn over het algemeen deelnemers zonder diploma.

Onderzoeker: Ja.

Contactpersoon school Y: Laten we die even als categorie nemen, je hebt natuurlijk ook leerlingen met een diploma, maar goed, daar kom ik straks nog op.

Maar goed, even uitgaande van leerlingen zonder een diploma. Dan moeten wij dus kunnen zien, of ze voldoende niveau hebben, of ze een helder beroepsbeeld hebben van datgene wat ze willen. Dat ze een bepaald gedrag hebben waaruit blijkt dat ze het ook aankunnen.

Onderzoeker: Ja...

Contactpersoon school Y: Dat ze een voldoende motivatie hebben. Dus je hebt eigenlijk een stuk of wat van die criteria op grond waarvan wij dan kijken. Dan komt er een rapportje en daar staat dat keurig netjes in op geschreven.

Onderzoeker: Ja.

Contactpersoon school Y: Nou en dan weten we het nog niet helemaal zeker. Dan vragen we eigenlijk om een warme overdracht van wat er staat. Papier is heel gewillig, maar we moeten het ook nog feitelijk kunnen zien.

Ja en dat doen we natuurlijk het liefst aan de hand van zo concreet mogelijke aantoonbare gegevens.

Onderzoeker: Ja.

Contactpersoon school Y: Dus certificaten van het een en ander, van het taal- en rekenniveau. Het beroepsbeeld, van wat voor stages heeft een leerling gelopen. Qua gedrag, wat is er aan gedaan om te zorgen dat het gedrag bijgesteld is. Nou de leerlingen van school X hebben meestal, de meeste hebben een indicatie ergens van.

Onderzoeker: Ja, dat klopt.

Contactpersoon school Y: Dus dan weet je op basis van handelingsplannen hoe is de ontwikkeling geweest en nu? Zit er voortgang in de begeleiding of in de verandering van het gedrag? Uhm, ja dat zijn dus eigenlijk de belangrijkste toetsstenen om te kijken of , heeft deze leerling een kans van slagen?

Onderzoeker: En als ze wel een diploma hebben gehaald? Dan zijn er bij de leerlingen van school X natuurlijk ook nog altijd haken en ogen aan...

Contactpersoon school Y: Ja, nou goed, dan geldt die niveau-aanduiding met certificaten dus minder. Maar dan heb je een diploma. En die andere dingen die ik noemde van het beroepsbeeld, gedrag en motivatie, dat zijn natuurlijk, die blijven evengoed gelden natuurlijk.

Onderzoeker: Ja precies. Dus dat is eigenlijk voor alle leerlingen.

Contactpersoon school Y: Dat is dus voor alle leerlingen van school X met of zonder diploma.

Onderzoeker: Ja ok.

Onderzoeker: En op sociaal gebied? Zijn er competenties die ze hier al aan de start moeten hebben? Bijvoorbeeld samenwerken.

Contactpersoon school Y: Nou ja, kijk ik denk dat met name, de minimale dingen zijn 'op tijd komen' en 'afspraken maken en nakomen'.

Onderzoeker: Ja.

Contactpersoon school Y: Dan kom je al een heel eind zeg maar.

Onderzoeker: Ok...

Contactpersoon school Y: Maar deelnemers moeten zich natuurlijk wel in een groep kunnen handhaven. Ze moeten met medeleerlingen kunnen omgaan. Ze moeten een bepaald positief gedrag naar docenten hebben.

Onderzoeker: Ja.

Contactpersoon school Y: Dat zijn natuurlijk wel belangrijke aandachtspunten die we in principe dan wel lezen in jullie handelingsplannen.

Onderzoeker: Ja precies en op basis daarvan zeggen jullie 'deze leerling gaat dat wel of niet redden'.

Contactpersoon school Y: Kijk, uhm, als het handelingsplan teveel eigenaardigheden heeft op grond waarvan we zeggen 'nou dit is toch nog niet, deze leerling gaat het niet redden. Die weet zich niet te handhaven in de klas, die houdt zich niet aan afspraken, die doet maar waar hij zelf zin in heeft, die heeft constant ruzie met docenten...'

Onderzoeker: Ja.

Contactpersoon school Y: Ja dan, gaat het hier niet lukken.

Onderzoeker: Nee, nee, precies.

Contactpersoon school Y: Als je een optelsom hebt van dat soort gedragingen. Ja, dan zeggen we 'ga eerst nog maar eens aan je gedrag werken bij school X, want daarvoor zit je op school X. En kom pas terug als je...'

Onderzoeker: Als daar groei in is geweest?

Contactpersoon school Y: Ja, als daar dusdanige verandering heeft plaats gevonden, dat we nu zeggen 'het licht staat nu op groen'.

Onderzoeker: Ja, precies. Het is dus echt kijken naar alle factoren?

Contactpersoon school Y: Je kan het wellicht onderscheiden tussen het licht staat op groen, dit is in principe geen risico leerling. Nou de meeste leerlingen van school X zijn wel risicoleerlingen, dus het licht staat een beetje op oranje. En dat betekent dan dat we in overleg met school X moeten zeggen in de warme overdracht op deze gedragingen zal school Y toch nog op moeten letten en moeten bijsturen, maar het is in principe een kansrijke leerling.

Onderzoeker: Ja precies.

Contactpersoon school Y: Nou en dan heb je de categorie leerlingen, daarbij staat het licht op rood.

Onderzoeker: Die kunnen het gewoon nog niet.

Contactpersoon school Y: Nee, die kunnen het nog niet.

Onderzoeker: Of misschien wel helemaal nooit.

Contactpersoon school Y: Nee, dat kan ook en dan gaan ze naar het BAP toe, dan moeten ze eigenlijk op een andere manier hun positieve ervaring weten op te doen.

Onderzoeker: En qua studievastigheden? Want bij ons zitten we natuurlijk nog wel achter de leerlingen aan met 'hier heb je je planning en dit moet af, dat moet af'. Terwijl op school Y wordt natuurlijk wel meer zelfstandigheid verwacht.

Contactpersoon school Y: Nou ze worden hier begeleid in het zelfstandig leren. En het plannen en organiseren is eigenlijk bij heel veel leerlingen een probleem en bij leerlingen van school X een extra probleem.

Onderzoeker: Ja, ja.

Contactpersoon school Y: Maar kijk, dat zal geen reden zijn om leerlingen van jullie te weigeren.

Onderzoeker: Het is niet iets wat jullie van ze verwachten, dat ze dat al kunnen?

Contactpersoon school Y: Nou dat is niet iets waarvan ik zou zeggen 'dat is onoverkomelijk'.

Onderzoeker: Nee, precies.

Contactpersoon school Y: Behalve als uit het verslag of het handelingsplan blijkt, daar hebben jullie op school X heel veel aandacht aan besteed, maar het gaat never nooit lukken...

Ik denk dat je bij de leerlingen van school X een optelsom hebt van een aantal dingen.

Onderzoeker: Ja onder ander hun gedrag.

Contactpersoon school Y: Ja en dan wordt er natuurlijk wel gekeken naar plannen en organiseren. Als dat één van de factoren is waar leerlingen helemaal negatief op scoren, plus het gedrag, plus dit plus dat, dan is het één van de factoren.

Onderzoeker: Ja, dan is het een optelsom, maar het zal niet alleen daarop afketsen...?

Contactpersoon school Y: Nee, ik zou vinden van niet, want dan... Nogmaals plannen en organiseren is ook moeilijk voor een leerling die van het vmbo af komt met een diploma. Zelfs voor niveau vier is dat soms nog een probleem.

Onderzoeker: Ja precies. Het is meer eigenlijk het gedragspunt, waar op gelet wordt.

Contactpersoon school Y: Ja, gedrag, gedrag is het echt.

Onderzoeker: Jullie hebben natuurlijk al best een aantal jaar ervaring met leerlingen die binnenkomen en dan weer uitvallen. Is het gedrag ook een van de redenen waarom ze dan uitvallen?

Contactpersoon school Y: Ja, omdat ze zich hier dan toch niet weten te gedragen. Gedrag en motivatie, dat is bij de leerlingen van school X vaak toch een knelpunt.

Onderzoeker: Heeft het gebrek aan motivatie dan te maken met dat ze een verkeerde opleidingskeuze maken, of is het meer dat ze helemaal geen opleiding willen doen?

Contactpersoon school Y: Nou dat ze vaak het zicht op zichzelf niet goed hebben en ook wat ze kunnen en wat ze willen. Ja het is bij veel leerlingen van school X, is het wel een combinatie van al die factoren die hen dwars zit zeg maar.

Onderzoeker: Mmm Ja. Dus dat ze niet een idee hebben van wat kan ik?

Contactpersoon school Y: Nou we hebben ook wel leerlingen van school X, ik heb er hier toevallig één liggen, die meldt zich aan voor de koksopleiding. Nou dat betekent dus wel, dat die leerling een beeld heeft van wat hij wil in ieder geval.

Onderzoeker: Ja dat is een leerling van mij inderdaad. Die is thuis ook heel erg bezig met koken enzo.

Contactpersoon school Y: Kijk dan let ik dus op behaalde resultaten, uh, die gaat staatsexamen doen. Die gaat voor z'n volledige diploma. Nou er staan gegevens van z'n indicatie bij...

Maar nogmaals, een indicatie is op zichzelf formeel gezien volgens de wetgeving geen belemmering. De wet gelijke behandeling zegt iemand met een rugzakje, want als ze bij ons binnenkomen, zijn het rugzakleerlingen, mogen we ze niet weigeren op grond van hun rugzak. Dus het is een optelsom van...

Onderzoeker: Ja.

Contactpersoon school Y: In principe ga ik er vanuit dat een leerling die een vmbo-tl weet te halen bij school X, dat moet toch een redelijk gemotiveerde leerling zijn.

Onderzoeker: Ja. Meestal is bij die leerlingen hun motivatie geen probleem, maar ook weer gedrag. En dan vaak op sociaal gebied.

Contactpersoon school Y: Ja en dat zijn aandachtspunten, die staan in het handelingsplan en die worden hier weer meegenomen. Dus de leerlingen van school X hebben een indicatie, er wordt hier weer een handelingsplan opgesteld.

Het is hier natuurlijk wel, hier worden ook beroepsvaardigheden gevraagd. En juist op het moment dat een leerling, stages gaat lopen of gaat werken, dan gelden daar de schoolregels vaak nog een beetje extra.

Onderzoeker: Ja precies.

Contactpersoon school Y: Want op een werkplek moeten ze zich natuurlijk ook weten te gedragen. Niet dat ze meteen iedereen met 'u' moeten aanspreken maarre....

Onderzoeker: Ja daar wordt natuurlijk ook een bepaalde houding van ze verwacht.

Contactpersoon school Y: Ja, juist, zeker! En er wordt wel binnen de school Y gekeken, is een leerling in staat om stage te gaan lopen? Dus dan moeten ze aan bepaalde gedragskenmerken en competenties voldoen, want anders mogen ze niet eens op stage.

Onderzoeker: Nee precies, en jullie hebben dan een checklist.

Contactpersoon school Y: Nou ik neem aan dat iedere afdeling dat heeft ja.

Bij de AKA-opleiding, ik pak het boekje er even bij. Daarin staan de algemene competenties waaraan gewerkt gaat worden en waarop dus ook beoordeeld wordt aan het eind. En eigenlijk zou ik willen dat daar in het onderwijskundig eindrapport al iets over gezegd gaat worden... Competenties die ze gaan leren in de AKA-opleiding: materiaal en middelengebruik, vakkennis toepassen, plannen en organiseren, samenwerken en overleggen, met druk en tegenslagen omgaan, omgaan met veranderingen, leren van je ervaringen, instructies en procedures opvolgen, klantgericht handelen.

Onderzoeker: Ja precies.

Contactpersoon school Y: Dat is voor de AKA-opleiding en de AKA-opleiding is een algemene niveau één opleiding en deze competenties gelden ook voor andere niveau 1 opleidingen. In principe zijn dit de basiscompetenties die voor iedere opleiding minimaal noodzakelijk zijn.

Onderzoeker: Ja, dus ook voor andere niveaus. Stel je voor een leerling schrijft zich in op niveau drie, dan zou dit de basis zijn?

Contactpersoon school Y: Ja, dan zou je op dit niveau leerlingen moeten kunnen toetsen of zij in enige mate daaraan kunnen voldoen. Kijk plannen en organiseren voor niveau vier is natuurlijk iets anders dan plannen en organiseren voor niveau 1.

Onderzoeker: Ja, ja precies. Daar zit zeker verschil in.

Contactpersoon school Y: Je moet dus ergens wel een schaal aan kunnen leggen in welke mate zij aan deze competenties zouden moeten kunnen voldoen.

Onderzoeker: Ja.

Onderzoeker: En waar hebben onze leerlingen het meeste ondersteuning bij nodig als ze hier komen?

Contactpersoon school Y: Als ik een rode draad tussen alle handelingsplannen zie, dan is het plannen en organiseren, dat komt wel heel erg vaak voor. Eigenlijk staat dat er standaard in.

Onderzoeker: En dat is een punt waar wij op school X alvast wat meer aandacht voor zouden kunnen hebben?

Contactpersoon school Y: Natuurlijk, hoe meer je daar aan kunt werken, hoe meer kans van slagen het hier heeft. Of hoe minder problemen ze hier ondervinden.

Onderzoeker: Ja.

Contactpersoon school Y: En nogmaals, die andere twee zijn veel meer de basis. Op tijd komen en je houden aan afspraken. Maar dan is het ook, initiatief nemen, meer eigen verantwoordelijkheid nemen voor je eigen leerproces, maar dat hoort natuurlijk allemaal een beetje bij het plannen en organiseren.

Onderzoeker: Ja.

Contactpersoon school Y: Kijk in het beroepsonderwijs zit natuurlijk sowieso een omslag in hoe het werkt. Bij ons is beroepspraktijk het uitgangspunt. Het is leren door en uit de praktijk. En je moet kunnen reflecteren op datgene wat je ondervindt in de praktijk. En je moet daar een beetje zelfinzicht in krijgen. Feedback op kunnen krijgen in ieder geval. Je moet ook om kunnen gaan, wat anderen vrij direct tegen jou vertellen, dat iets wel goed gaat of juist als iets niet goed gaat.

Onderzoeker: Ja.

Contactpersoon school Y: Als je niet met kritiek om kunt gaan, en ik kan me voorstellen dat bij een aantal leerlingen van school X, de lontjes nogal kort zijn.

Onderzoeker: Ja, dat klinkt herkenbaar.

Contactpersoon school Y: Maar dat is wel een belangrijk iets waar ze al vrij snel mee te maken krijgen. Je hebt de vaststel weken vier keer per jaar. En dan moeten ze met bewijsmateriaal komen, inclusief stageverslagen. Dus dat moeten ze allemaal plannen en organiseren dat ze dat op tijd af hebben. En daar moet ook uit blijken hoe de ervaringen zijn en dan moeten ze daar ook over kunnen vertellen.

Onderzoeker: Ja precies, zij moeten met bewijsmateriaal aankomen.

Contactpersoon school Y: Op basis van verslagen die ze hebben gemaakt en op basis van aftekenen wat ze geleerd hebben, worden ze hier beoordeeld vier keer per jaar.

Onderzoeker: Ja en zij krijgen een lijst 'hieraan moet je voldoen'?

Contactpersoon school Y: Ja.

Onderzoeker: Dus de eisen zijn duidelijk?

Contactpersoon school Y: Ja die staan in werkschriften enzovoort, die planningsystemen zijn er in principe.

Contactpersoon school Y: Je moet dus leren om vooruit te denken, in principe worden ze daar natuurlijk in begeleid. En als ze van te voren inschatten dat dat problemen oplevert bij leerlingen van school X, dan maak je daar afspraken over. Moet ik met jou elke week de planning doornemen of kan dat eens in de twee weken? In de handelingsplannen worden daar vrij precieze afspraken over gemaakt.

Onderzoeker: Want jullie maken hier ook nog een plan per leerling?

Contactpersoon school Y: Jaja.

Onderzoeker: Want de leerlingen komen hier en ze hebben natuurlijk een rugzak, en wat ik van oud-leerlingen terug hoor, is dat ze hier ook een ambulante begeleider krijgen. Hoe ziet die begeleiding er uit?

Contactpersoon school Y: Dat is globaal veertig uur op jaarbasis, dus dat is ongeveer één keer in de week. En dat is in het begin vaak wat intensiever en dan daarna, kan het afgebouwd worden.

Onderzoeker: Ja, en krijgen ze in het begin van het schooljaar iemand toegewezen? Hoe werkt dat?

Contactpersoon school Y: Ja, we hebben hier een vaste ambulant begeleider, die is er vijf dagen in de week. Maar ze zijn qua niveau een beetje verdeeld. We proberen wel ambulante begeleiders zoveel mogelijk aan een vaste opleiding te koppelen. Leerlingen van school X kunnen dus bij verschillende begeleiders terecht komen.

Contactpersoon school Y: Vanuit school X gaan ze diverse richtingen uit, diverse opleidingen en diverse locaties, dus ja we hebben niet één ambulant begeleider voor alleen maar school X.

Onderzoeker: Nee, nee, inderdaad. Dat zal lastig worden.

Contactpersoon school Y: Nee dat gaat niet, zo'n keuze hebben we niet gemaakt in ieder geval. En de ambulant begeleider krijgt dus tijd, maar de mentor krijgt ook tijd.

Onderzoeker: Die krijgt extra tijd voor rugzakleerlingen?

Contactpersoon school Y: Jaja, die krijg extra tijd ja. En dat wordt dan samen in zo'n handelingsplan besproken, wie wat doet zeg maar. Dus bij het handelingsplan dat werkt dus als volgt.

Mijn afdeling, de afdeling Deelnemers Informatie en Advies (DIA), voert de regie over het feit dat er een ambulant begeleider beschikbaar komt. Dat die weet wie de mentor is.

Onderzoeker: Ja.

Contactpersoon school Y: Dan voegen wij die samen in een zogenaamd startgesprek, met ouders erbij, de leerling erbij, mentor en ambulant begeleider. Dan gaan we op basis van wat school X heeft aangeleverd aan materiaal kijken van 'waar liggen de knelpunten, waar is behoefte aan begeleiding'.

Onderzoeker: Mhmm. Ja.

Contactpersoon school Y: En dan maak je dus je doelen, je doelen stel je daar op af. En de maatregelen.

Onderzoeker: Ja inderdaad.

Contactpersoon school Y: Dan ga je heel precies zeggen, van 'dit is het doel, daar moet aan gewerkt worden, dit zijn de maatregelen die je daar voor nodig hebt' en dat zetten we dan in tijd neer, wie wat doet. En dan maken we een evaluatiegesprek.

Onderzoeker: En dan kijk je...

Contactpersoon school Y: Of de maatregelen werken of dat ze bijgesteld moeten worden.

Onderzoeker: En op wat voor termijn is er dan een evaluatiegesprek?

Contactpersoon school Y: Meestal na een maand of drie, zeg maar.

Onderzoeker: Het is dus vrij kort erop, niet alleen aan het einde van het jaar?

Contactpersoon school Y: Nee, nee. Formeel gezien moet het één keer per jaar, maar voor leerlingen van school X doen we het zeker vaker.

Onderzoeker: Ik zit nu een beetje te denken. Zo'n gesprek met ouders erbij is dus echt aan het begin van het jaar doelen stellen?

Contactpersoon school Y: Ja.

Onderzoeker: Want ik zit te denken, zou het een idee zijn als iemand van school X aanvullende informatie kan geven?

Contactpersoon school Y: Nou kijk voor het handelingsplan uit, maar dan zit een leerling al op school. De fase daaraan voorafgaande is eigenlijk de warme overdracht en daarvoor heb je de koude overdracht.

Onderzoeker: Hmmhm.

Contactpersoon school Y: De koude overdracht is, het dossier komt bij mij terecht, dan kijk ik of het voldoet aan de afspraken die we met elkaar gemaakt hebben.

Onderzoeker: Ja.

Contactpersoon school Y: Dan stuur ik het meestal dezelfde dag nog door naar de afdeling, die gaat dan een intake organiseren. En er staat ook op het aanmeldingsformulier aangegeven, dat er contact moet zijn met school X. Om te kijken of er ten behoeve van de intake nog aanvullende informatie nodig is.

Onderzoeker: Ja precies.

Contactpersoon school Y: En de intake is er op gericht om te kijken of 'is deze leerling feitelijk wel plaatsbaar?'. En een onderdeel van de intake is ook de zogenaamde intake en assessment-test. Dat is een capaciteiten onderzoek en een soort klein persoonlijkheidsonderzoek om te kijken wat voor begeleiding een leerling nodig heeft. Dat is weer aanvullende informatie op het onderwijskundig rapport van school X.

Onderzoeker: Ja inderdaad.

Contactpersoon school Y: Je hebt het onderwijskundig rapport, je hebt die intake-test en je hebt het gesprek. En de eventuele aanvullende informatie van de mentor van waar de leerling vandaan komt. Dat is de intake. En als de leerling door de intake komt, ja dan is de volgende stap dat er inderdaad een handelingsplan opgesteld gaat worden wat de leerling aan extra ondersteuning nodig heeft om uiteindelijk toch zijn diploma te halen.

Onderzoeker: Ja precies, dus de rol van school X, ligt daarvoor al?

Contactpersoon school Y: Ja die ligt in het begin. Maar nu jij dat zegt. Je zou in die zin als je praat over verbeteringen, ik heb er eigenlijk nooit aan gedacht...

Onderzoeker: Nee ik bedenk het ook zo ineens.

Contactpersoon school Y: Ik denk dat dat een hele goede aanvulling is. Meestal is het wel zo dat de ambulant die contacten wel gaat opzoeken, maar je zou het natuurlijk standaard kunnen inbouwen. Want hoe preciezer je weet wat er aan de hand is en waar wij rekening mee moeten houden en waar we onze maatregelen op in moeten zetten, hoe beter het gaat natuurlijk.

Onderzoeker: Nee en dan hoeft je niet twee keer het wiel uit te vinden, want wij hebben vaak al natuurlijk al bepaalde punten waar wij advies over kunnen geven.

Contactpersoon school Y: Ja.

Onderzoeker: Ja dat is inderdaad misschien wel een punt waarvan we kunnen zeggen, dat kunnen we gaan inzetten.

Contactpersoon school Y: Ik vind het een goed idee. Ik ga het hier even in de groep gooien zeg maar.

Onderzoeker: Wij zitten ook wel bij intakegesprekken af en toe. En op basis daarvan zeggen jullie het is 'ja' of 'nee' en dan komt een leerling hier. En wat ik heb gemerkt is dat het gat wel groot is. Dat ze na de zomervakantie hier komen en ook niet weten bij wie ze moeten zijn. Zijn de ambulante begeleiders wel voordat de leerling op school komt bekend?

Contactpersoon school Y: Ik denk dat ze wel voor de vakantie bekend zijn, maar dat heeft ook een beetje te maken met hoe de rugzakleerlingen verdeeld zijn over de school en hoe de dienst ambulante begeleiding hun personeel in kunnen zetten.

Onderzoeker: Ja daar heb je natuurlijk ook mee te maken.

Contactpersoon school Y: Maar ik denk voor de leerlingen van school X, ik vind dat eigenlijk wel een hele prettige afspraak, als we dat voor de vakantie al kunnen regelen. Ik pleit er hiervoor dat we de zogenaamde startgesprekken, waar we het net al over hadden 'ouder, leerling, begeleider en mentor', dat we dat voor de vakantie al hebben.

Onderzoeker: Ja dat zou heel prettig zijn.

Contactpersoon school Y: Maar dan moet de mentor ook bekend zijn en dat is soms nog niet helemaal bekend.

Onderzoeker: Ja dat is misschien lastig.

Contactpersoon school Y: Maar als de ambulant begeleider bekend is, en zeker voor de leerlingen van school X, dan zou een deel van het gesprek, een kennismakingsgesprek met de ambulant begeleider wel al mogelijk zijn voor de vakantie.

Onderzoeker: Dat zou wel een goede afspraak zijn.

Contactpersoon school Y: Dat is één en ten tweede is, dat we dat gesprek dan misschien met de mentor van school X doen. Over het handelingsplan.

Onderzoeker: Missen jullie nog informatie in ons handelingsplan? Bijvoorbeeld over de competenties?

Contactpersoon school Y: Nou kijk, dat is natuurlijk het onderwijs, maar de diagnose die is gesteld, de eigenaardigheid van de leerling en welke maatregelen er nodig zijn, die zijn wat minder gericht op de algemene competenties die er zijn.

Onderzoeker: Ja dat is waar.

Contactpersoon school Y: Er zit natuurlijk wel een verbinding tussen. Kijk een ADHD-er die niet kan plannen... Of een PDD-NOS-er die niet kan samenwerken.

Onderzoeker: Ja en dat wij aangeven, deze begeleiding is nodig?

Contactpersoon school Y: Ja, meestal weten de ambulant begeleiders dat wel. En wij als adviseurs ook wel. En daarom is die evaluatie ook van belang. Dan hebben de leerlingen ervaringen op school en dat weten wij weer waar we wat extra op moeten letten.

Onderzoeker: Ja dat is waar.

Contactpersoon school Y: Maar ik denk dat er een soort continuïteit in de begeleiding moet zijn in wat jullie ervaringen zijn met de leerlingen om ze tot een bepaald niveau en bepaald gedrag te leiden en daar moeten wij op voort borduren. En dan meer naar een beroepsmatige houding.

Onderzoeker: Ja dat is die omslag die ze hier gaan maken.

Contactpersoon school Y: Dat is die omslag die ze hier nadrukkelijk maken. En van een kleine school naar een toch iets grotere school.

Onderzoeker: En we hebben ook leerlingen gehad, die een ochtend hebben meegelopen om dat inderdaad te ervaren. En sommige ketsen dan al af op de grootte van de school, maar dan heb je het van te voren al ondervangen. Is het mogelijk dat leerlingen een keer meelopen bij de opleiding van hun keuze?

Contactpersoon school Y: Kijk een open dag hebben we, kiezen doe je zelf, leerling-bezoekdag, maar dat is ook in een georganiseerd verband.

Onderzoeker: Het zou fijn zijn als onze leerlingen ook aan zoiets mee kunnen doen. Want ik merk dat als leerlingen bij jullie zijn geweest, dat ze soms la voor zichzelf kunnen bepalen van 'hé dit redt ik dus niet, dit is een té grote school voor mij, ik moet een andere keuze maken'. En soms komen ze er nu pas achter, als ze al binnen zijn.

Contactpersoon school Y: Ja naar mate we die overstap makkelijker kunnen maken, zal het makkelijker gaan. Ik weet niet precies wat de afdelingen voor mogelijkheden hebben of gaan krijgen.

Onderzoeker: Ok.

Contactpersoon school Y: Want ik ben het op zich met je eens dat het voor de leerlingen prettig zou zijn als er toch een bepaalde proefperiode is.

Onderzoeker: Ja, ik snap dat je niets kan beloven.

Contactpersoon school Y: Ik ben echt een buitenstaander, ik ben niet van de afdelingen. Maar het minimale is dat de leerlingen zelf op bezoek komen op de open dag. Vervolgens heb je kiezen doe je zelf, dan kunnen ze een proefles meedraaien. Maar voor andere leerlingen een soort gewenningsperiode, een proefperiode met terugkeergarantie... We hebben daar wel eens over gesproken.

Onderzoeker: Ja.

Contactpersoon school Y: Maar goed, dan moeten de opleidingsmanagers en de baas van school X met elkaar om de tafel gaan zitten, om te kijken wat daar voor mogelijkheden liggen.

Onderzoeker: Ja, want dat zou natuurlijk wel een hele mooie optie zijn. Ook misschien wel voor leerlingen die wel hun diploma gaan halen in mei. Want na mei, zijn ze klaar met hun examens en dan hebben ze in juli nog mondelingen en daartussen zit natuurlijk een gat. Als je dan zou kunnen zeggen van, ze kunnen eens...

Contactpersoon school Y: Ik zit nou maar gewoon hardop te denken 'de zomerschool'. Dat is een voorziening van school Y om taal en rekenen bij te spijkeren. Dat is ook een soort gewenningsperiode. Maar dat moet ik even uitzoeken.

Onderzoeker: Ja dat doen we dan na ons gesprek.

Contactpersoon school Y: Het verbaast mij eigenlijk in deze school, dat dit soort afspraken worden over het algemeen met de vmbo-scholen gemaakt en het liefst nog met niveau 3 en 4 opleidingen, een beetje in de hogere regionen. Er worden ook afspraken gemaakt tussen vmbo en niveau 2 opleidingen, dat die als het ware helemaal in elkaar schuiven.

Onderzoeker: Ja.

Contactpersoon school Y: Ik zou denken van met school X of school P (een praktijkschool) kan het ook. Aan de onderkant kan dat ook, aan de onderkant van de niveaus. Daar kun je ook van dat soort creatieve dingen gaan bedenken.

Onderzoeker: Ja dat er een soepelere overgang maken.

Contactpersoon school Y: Ja dat je een soort van symbiose maakt van de overgang.

Onderzoeker: Ja dat zijn hele mooie dingen.

Contactpersoon school Y: Maar goed, daar moeten de opleidingsmanagers met elkaar in overleg. Er zijn in het verleden wel pogingen gedaan. Maar ik weet dat er nu ook in breder verband daar toch weer over wordt gesproken.

Onderzoeker: Ohja.

Contactpersoon school Y: Je kan natuurlijk aan de ene kant zeggen de onderwijsprogramma's moeten zoveel mogelijk op elkaar afgestemd zijn en dat je weet op basis van welke competenties je aan het werk bent.

Onderzoeker: Ja...

Contactpersoon school Y: Maar ieder doet dat dan op z'n eigen terrein zeg maar, maar je kan het ook meer in elkaar schuiven. Bij de afdeling handel bijvoorbeeld, weet ik dat leerlingen van school P. hier bepaalde lessen volgen.

Onderzoeker: Het zou heel mooi zijn als je dat voor onze leerling die de AKA bij ons doen bijvoorbeeld ook zou kunnen zeggen.

Contactpersoon school Y: Het kan allemaal en staat of valt met creatieve geesten en bereidwilligheid van managers om het te organiseren. Maar als je vraagt naar verbetering, dan zeg ik 'dat moet daarop gericht zijn'.

Onderzoeker: Ja, dat het in elkaar over gaat lopen.

Contactpersoon school Y: Ja en als je dat voor elkaar wil krijgen is natuurlijk de eerste stap verbetering in de afspraken tussen mensen die daar verantwoordelijk voor zijn.

Contactpersoon school Y: Er gaat binnenkort natuurlijk ook een hoop veranderen. Dan worden alle AKA opleiding entree-opleidingen en dan komt er binnen 10 weken een bindend studieadvies. De opleiding duurt ook maar één jaar, met een uitloop van maximaal een half jaar. Terwijl nu kan je nog wat stapelen en richtingen verschuiven. Straks kan dat allemaal niet meer.

Onderzoeker: En dat kan allemaal niet meer.

Contactpersoon school Y: En het advies wordt dan 'je gaat die richting op of die richting' en misschien wel richting arbeid. Na de intake komt er na tien weken dus nog een stevig gesprek.

Onderzoeker: Daar kun je misschien ook iets in met school X.

Contactpersoon school Y: Maar weet dus, dat er een strakker regime gaat komen om te kijken of iemand wel kan voldoen aan het behalen van z'n diploma.

Contactpersoon school Y: Het staat of valt allemaal met samenwerking.

Bijlage 4: Enquête ondersteuningsbehoeften leerlingen

	<u>Stages en beroepsoriëntatie</u>				
	Voorbereiding op de overgang naar het mbo:	Ik heb hier ondersteuning bij nodig			
	Stages en loopbaanoriëntatie				
		Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Mee eens	Helemaal mee eens
1	<i>Een geschikte stageplaats vinden</i>				
2	<i>Inzicht krijgen in persoonlijke mogelijkheden, interesses en ambities</i>				
	Gesprekken met mentor of bijvoorbeeld een beroepskeuzetest				
3	<i>Oriëntatie op opleiding- en beroepsmogelijkheden</i>				
4	<i>Een open dag of beroepenmarkt bezoeken</i>				
5	<i>Een keuze maken voor een vervolgopleiding</i>				
6	<i>Aanmelding en inschrijving voor een vervolgopleiding</i>				

	<u>Studiecompetenties</u>				
	Voorbereiding op de overgang naar het mbo:	Ik heb hier ondersteuning bij nodig			
	Studiecompetenties				
		Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Mee eens	Helemaal mee eens
7	<i>Agendagebruik</i>				
8	<i>Organiseren leerstof en materialen</i> Efficiënt opslaan en bewaren leerstof en uitgevoerde opdrachten				
9	<i>Om hulp vragen</i>				
10	<i>Kiezen</i> Weloverwogen en toekomstgericht keuzes maken, kunnen reflecteren over keuzes				
11	<i>Plannen en uitvoeren werkstukken</i>				
12	<i>Plannen en uitvoeren presentaties</i>				
13	<i>Plannen en uitvoeren praktijkopdrachten</i>				
14	<i>Plannen en uitvoeren van groeps-opdrachten</i>				
15	<i>Maken van aantekeningen tijdens de les</i>				
16	<i>Maken van samenvattingen leerstof</i>				
17	<i>Handig informatie zoeken</i>				
18	<i>Plannen en voorbereiden van toetsen en tentamens</i>				

		Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Mee eens	Helemaal mee eens
19	<i>Handig je tijd indelen</i>				
	Ook rekening houden met vermoeidheid en stress				
20	<i>Werk controleren</i>				
	Ook reflectie op kwaliteit werk				
21	<i>Vorderingen bijhouden</i>				
	Zelf monitoren of eigen werkzaamheden op schema liggen				
22	<i>Rustige werkplek inrichten/organiseren</i>				

	<u>Sociale en communicatieve competenties</u>				
	Vorbereiding op de overgang naar het mbo:	Ik heb hier extra ondersteuning bij nodig			
	Sociale en communicatieve competenties	Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Mee eens	Helemaal mee eens
23	<i>Samenwerken met anderen</i> Denk onder meer aan groepsopdrachten				
24	<i>Jezelf presenteren</i>				
25	<i>Opkomen voor jezelf</i>				
26	<i>Reflecteren op eigen gedrag</i>				
27	<i>Omgaan met conflicten</i>				
28	<i>Omgaan met angst en stress</i> Ook zelf signalen herkennen				
29	<i>Omgaan met afspraken en regels</i>				
30	<i>Luisteren naar anderen</i>				
31	<i>Afspraken maken met anderen</i>				
32	<i>Ervaringen delen in gesprekken</i> Eigen inbreng in gesprekken, emoties delen				
33	<i>Discussie met anderen</i> Inclusief beargumenteren eigen mening en ingaan op wat ander zegt				
	Bron studiecompetenties en sociale en communicatieve competenties:				
	Competentielijst (VO) KPC Groep (Clijsen, Lieverloo, Mathijssen & Schoots, 2007)				

Bijlage 5: Enquête aanbod van de school

	<u>Stages en beroepsoriëntatie</u>				
	Voorbereiding op de overgang naar het mbo:	De school besteedt hier voldoende aandacht aan			
	Stages en loopbaanoriëntatie				
		Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Mee eens	Helemaal mee eens
1	<i>Een geschikte stageplaats vinden</i>				
2	<i>Inzicht krijgen in persoonlijke mogelijkheden, interesses en ambities</i>				
	Gesprekken met mentor of bijvoorbeeld een beroepskeuzetest				
3	<i>Oriëntatie op opleiding- en beroepsmogelijkheden</i>				
4	<i>Een open dag of beroepenmarkt bezoeken</i>				
5	<i>Een keuze maken voor een vervolgonpleiding</i>				
6	<i>Aanmelding en inschrijving voor een vervolgonpleiding</i>				

	<u>Studiecompetenties</u>				
	Voorbereiding op de overgang naar het mbo:	De school besteedt hier voldoende aandacht aan			
	Studiecompetenties				
		Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Mee eens	Helemaal mee eens
7	<i>Agendagebruik</i>				
8	<i>Organiseren leerstof en materialen</i> Efficiënt opslaan en bewaren leerstof en uitgevoerde opdrachten				
9	<i>Om hulp vragen</i>				
10	<i>Kiezen</i> Weloverwogen en toekomstgericht keuzes maken, kunnen reflecteren over keuzes				
11	<i>Plannen en uitvoeren werkstukken</i>				
12	<i>Plannen en uitvoeren presentaties</i>				
13	<i>Plannen en uitvoeren praktijkopdrachten</i>				
14	<i>Plannen en uitvoeren van groeps-opdrachten</i>				
15	<i>Maken van aantekeningen tijdens de les</i>				
16	<i>Maken van samenvattingen leerstof</i>				
17	<i>Handig informatie zoeken</i>				
18	<i>Plannen en voorbereiden van toetsen en tentamens</i>				

		Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Mee eens	Helemaal mee eens
19	<i>Handig je tijd indelen</i>				
	Ook rekening houden met vermoeidheid en stress				
20	<i>Werk controleren</i>				
	Ook reflectie op kwaliteit werk				
21	<i>Vorderingen bijhouden</i>				
	Zelf monitoren of eigen werkzaamheden op schema liggen				
22	<i>Rustige werkplek inrichten/organiseren</i>				

	Sociale en communicatieve competenties				
	Vorbereiding op de overgang naar het mbo:	De school besteedt hier voldoende aandacht aan			
	Sociale en communicatieve competenties	Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Mee eens	Helemaal mee eens
23	<i>Samenwerken met anderen</i> Denk onder meer aan groepsopdrachten				
24	<i>Jezelf presenteren</i>				
25	<i>Opkomen voor jezelf</i>				
26	<i>Reflecteren op eigen gedrag</i>				
27	<i>Omgaan met conflicten</i>				
28	<i>Omgaan met angst en stress</i> Ook zelf signalen herkennen				
29	<i>Omgaan met afspraken en regels</i>				
30	<i>Luisteren naar anderen</i>				
31	<i>Afspraken maken met anderen</i>				
32	<i>Ervaringen delen in gesprekken</i> Eigen inbreng in gesprekken, emoties delen				
33	<i>Discussie met anderen</i> Inclusief beargumenteren eigen mening en ingaan op wat ander zegt				
	Bron studiecompetenties en sociale en communicatieve competenties:				
	Competentielijst (VO) KPC Groep (Clijsen, Lieverloo, Mathijssen & Schoots, 2007)				

Bijlage 6: Uitslag enquête ondersteuningsbehoeften leerlingen

[illegible]

<u>Sociale en communicatieve competenties</u>			Respondenten																		
		Gemiddelde	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
23	<i>Samenwerken met anderen</i>	2,05	1	2	1	2	3	2	2	2	2	2	2	2	3	1	3	2	2	2	3
24	<i>Jezelf presenteren</i>	2,00	1	3	1	2	3	3	3	1	1	3	2	1	3	1	2	2	2	1	3
25	<i>Opkomen voor jezelf</i>	1,68	1	2	1	3	2	2	2	1	1	1	2	2	1	1	3	1	2	1	3
26	<i>Reflecteren op eigen gedrag</i>	2,05	2	2	1	2	2	2	2	1	3	3	2	2	1	1	3	1	3	3	3
27	<i>Omgaan met conflicten</i>	2,37	3	2	1	3	2	2	2	2	3	3	2	3	1	2	4	3	2	3	2
28	<i>Omgaan met angst en stress</i>	1,89	1	2	1	3	2	3	3	2	1	1	2	3	1	1	1	2	4	1	2
29	<i>Omgaan met afspraken en regels</i>	2,00	2	2	1	2	2	2	2	2	3	3	2	3	1	2	1	2	2	2	2
30	<i>Luisteren naar anderen</i>	1,89	1	2	1	2	2	1	2	2	2	2	2	2	1	1	3	3	2	2	3
31	<i>Afspraken maken met anderen</i>	2,16	2	2	3	2	2	1	2	2	3	2	2	2	2	1	3	2	3	2	3
32	<i>Ervaringen delen in gesprekken</i>	1,89	1	2	1	2	2	2	2	2	1	2	2	2	3	1	2	1	2	2	4
33	<i>Discussie met anderen</i>	1,95	1	2	1	2	2	2	1	2	2	2	2	3	3	1	3	1	2	3	2
	Gemiddelde sociale en communicatieve competenties	2,00																			

Bijlage 7: Uitslag enquête aanbod van de school

<u>Stages en beroepsoriëntatie</u>		Respondenten																		
	Gemiddelde	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
1 Een geschikte stageplaats vinden	3,00	2	4	3	3	2	3	3	3	4	3	3	3	2	4	3	4	3	3	2
2 Inzicht krijgen in persoonlijke mogelijkheden, interesses en ambities	2,58	1	2	2	2	2	3	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	3
3 Oriëntatie op opleiding- en beroepsmogelijkheden	2,58	2	2	2	2	2	3	2	3	3	3	3	3	2	2	3	3	3	3	3
4 Een open dag of beroepenmarkt bezoeken	2,37	1	3	3	3	2	2	3	2	3	2	3	3	1	1	3	3	3	2	2
5 Een keuze maken voor een vervolgopleiding	2,47	1	3	2	2	2	2	2	2	3	3	3	3	3	2	3	3	3	3	2
6 Aanmelding en inschrijving voor een vervolgopleiding	3,00	3	3	3	3	3	4	3	3	3	4	3	3	3	2	3	3	3	2	3
Gemiddelde stages en beroepsoriëntatie	2,67																			
<u>Studiecompetenties</u>		Respondenten																		
	Gemiddelde	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
7 Agendagebruik	1,37	2	1	1	1	2	1	2	1	1	1	1	3	1	1	1	1	1	2	2
8 Organiseren leerstof en materialen	2,47	3	3	2	3	2	3	3	3	3	2	2	3	3	1	2	2	3	2	2
9 Om hulp vragen	2,68	3	3	2	3	2	3	3	2	3	2	2	3	2	2	4	3	3	3	3
10 Kiezen	2,53	1	1	2	2	2	3	2	3	3	3	3	4	2	3	4	3	3	2	2
11 Plannen en uitvoeren werkstukken	2,79	3	2	2	2	2	4	3	3	3	3	3	3	3	3	4	3	3	1	3
12 Plannen en uitvoeren presentaties	2,68	2	2	2	2	3	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	3
13 Plannen en uitvoeren praktijkopdrachten	2,63	2	2	2	2	3	2	3	3	3	3	3	4	2	3	3	3	3	1	3
14 Plannen en uitvoeren van groeps-opdrachten	2,79	3	3	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	4	3	3	3	3	2
15 Maken van aantekeningen tijdens de les	1,68	1	2	1	1	2	1	1	2	1	2	3	3	1	1	2	2	3	2	1
16 Maken van samenvattingen leerstof	2,21	3	1	2	1	3	2	2	3	3	2	3	3	2	1	3	2	3	2	1
17 Handig informatie zoeken	2,47	2	1	2	2	2	2	2	3	3	3	3	4	2	2	3	2	3	3	3
18 Plannen en voorbereiden van toetsen en tentamens	2,53	3	1	2	2	3	2	1	3	3	3	3	3	3	1	4	3	3	3	2
19 Handig je tijd indelen	2,16	1	2	2	2	2	2	3	3	2	1	2	3	2	1	1	3	3	3	3
20 Werk controleren	2,68	2	3	2	2	3	2	3	3	3	2	3	3	3	2	3	3	3	3	3
21 Vorderingen bijhouden	2,53	2	2	3	2	2	2	2	3	2	2	3	3	4	2	3	3	3	3	2
22 Rustige werkplek inrichten/organiseren	2,37	1	2	2	2	3	3	3	3	2	3	2	3	2	2	2	3	3	2	2
Gemiddelde studiecompetenties	2,41																			

	<u>Sociale en communicatieve competenties</u>		Respondenten																		
		Gemiddelde	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
23	<i>Samenwerken met anderen</i>	2,53	2	3	2	3	2	2	2	3	3	2	2	3	3	2	2	3	3	3	3
24	<i>Jezelf presenteren</i>	2,37	1	2	2	2	2	2	1	3	3	3	2	3	2	3	3	3	3	2	3
25	<i>Opkomen voor jezelf</i>	2,58	2	1	2	2	2	2	2	2	4	3	3	3	2	3	3	3	3	4	3
26	<i>Reflecteren op eigen gedrag</i>	2,53	3	1	2	3	2	2	2	2	4	2	3	2	2	3	3	3	3	3	3
27	<i>Omgaan met conflicten</i>	2,42	1	1	2	1	2	1	3	3	4	3	3	3	3	3	3	2	3	3	2
28	<i>Omgaan met angst en stress</i>	2,32	1	3	2	2	2	1	3	2	1	2	3	3	3	4	2	3	3	2	2
29	<i>Omgaan met afspraken en regels</i>	2,74	2	3	2	2	3	2	3	3	3	3	3	2	3	4	3	3	3	3	2
30	<i>Luisteren naar anderen</i>	2,47	1	2	2	3	2	2	2	3	3	2	3	3	3	1	3	3	3	3	3
31	<i>Afspraken maken met anderen</i>	2,47	2	2	2	2	2	2	2	3	3	2	3	3	3	1	4	2	3	3	3
32	<i>Ervaringen delen in gesprekken</i>	2,16	2	1	2	1	2	2	2	3	2	1	3	3	2	1	2	2	3	3	4
33	<i>Discussie met anderen</i>	2,21	1	1	2	2	2	1	3	3	3	2	3	3	3	1	3	2	3	2	2
	Gemiddelde sociale en communicatieve competenties	2,44																			

Bijlage 8: Verschillen tussen behoeften leerlingen en aanbod school

Stages en beroepsoriëntatie	Behoefte	Aanbod	Vershil
Een geschikte stageplaats vinden	2,16	3,00	-0,84
Inzicht krijgen in persoonlijke mogelijkheden, interesses en ambities	2,16	2,58	-0,42
Oriëntatie op opleiding- en beroepsmogelijkheden	2,37	2,58	-0,21
Een open dag of beroepenmarkt bezoeken	1,95	2,37	-0,42
Een keuze maken voor een vervolgopleiding	2,32	2,47	-0,16
Aanmelding en inschrijving voor een vervolgopleiding	2,58	3,00	-0,42
Gemiddelde stages en beroepsoriëntatie	2,25	2,67	-0,41
Studiecompetenties	Behoefte	Aanbod	Vershil
Agendagebruik	1,74	1,37	0,37
Organiseren leerstof en materialen	2,26	2,47	-0,21
Om hulp vragen	1,89	2,68	-0,79
Kiezen	2,16	2,53	-0,37
Plannen en uitvoeren werkstukken	2,37	2,79	-0,42
Plannen en uitvoeren presentaties	2,32	2,68	-0,37
Plannen en uitvoeren praktijkopdrachten	2,21	2,63	-0,42
Plannen en uitvoeren van groeps-opdrachten	2,16	2,79	-0,63
Maken van aantekeningen tijdens de les	2,00	1,68	0,32
Maken van samenvattingen leerstof	1,95	2,21	-0,26
Handig informatie zoeken	1,63	2,47	-0,84
Plannen en voorbereiden van toetsen en tentamens	2,21	2,53	-0,32
Handig je tijd indelen	2,21	2,16	0,05
Werk controleren	2,05	2,68	-0,63
Vorderingen bijhouden	2,16	2,53	-0,37
Rustige werkplek inrichten/organiseren	2,05	2,37	-0,32
Gemiddelde studiecompetenties	2,09	2,41	-0,33
Sociale en communicatieve competenties	Behoefte	Aanbod	Vershil
Samenwerken met anderen	2,05	2,53	-0,47
Jezelf presenteren	2,00	2,37	-0,37
Opkomen voor jezelf	1,68	2,58	-0,89
Reflecteren op eigen gedrag	2,05	2,53	-0,47
Omgaan met conflicten	2,37	2,42	-0,05
Omgaan met angst en stress	1,89	2,32	-0,42
Omgaan met afspraken en regels	2,00	2,74	-0,74
Luisteren naar anderen	1,89	2,47	-0,58
Afspraken maken met anderen	2,16	2,47	-0,32
Ervaringen delen in gesprekken	1,89	2,16	-0,26
Discussie met anderen	1,95	2,21	-0,26
Gemiddelde sociale en communicatieve competenties	2,00	2,44	-0,44